

ԱՐԵՎԵԼԱՍԻԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

ԵՐԵՎԱՆ 2009

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

EASTERN ASIAN STUDIES

I

Editor

Nikolay Hovhannisyan
Doctor of History, Professor
Correspondent Member NAS Armenia

This publication was made possible by
“Armen and Bersabe Jerejian Foundation”, Inc. USA

YEREVAN 2009

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКА АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОСТОЧНО-АЗИАТСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

I

Редактор
Николай Оганесян
Доктор исторических наук, профессор
Член корреспондент наук НАН Армении

ЕРЕВАН-2009

ՀՀ գիտութեան ակադեմիայի արեւելագիտութեան ինստիտուտ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐԵՎԵԼԱՍՄԻԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

Մեկնաստրյամբ
“Արմեն և Բերսարե Ջերեջյան Հիմնադրամի”, ԱՄՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2009

Տպագրվում է

*Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի
արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Գլխավոր խմբագիր՝

Նիկողոսյ Հովհաննիսյան,

պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

Ա 862 Արևելասիական ուսումնասիրություններ.- եր.: ՀՀ ԳԱԱ
պատմ. ինստ., 2009.- 162էջ:

2002թ. ՀՀ կառավարության որոշումով ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստի-
տուտում ստեղծվեց Արևելասիական ուսումնասիրությունների բաժին: Սույն ժողո-
վածում, որը որպես այդպիսին առաջինն է, այդ բաժնի աշխատակիցների կազմում ժո-
ղովածուն է, որը բաղկացած է երկու մասից:

Առաջին՝ “Հոդվածներ” մասում զետեղված են բաժնի աշխատակիցների հոդ-
վածները, նվիրված հայ արևելագիտության արևելասիական ուղղությանը, Հնդկաս-
տանի, Չինաստանի և Ղազախստանի հետ Հայաստանի Հանրապետության միջուկաու-
կան հարաբերությունների, Մյսրավայրաբեկյան և հարավկովկասյան արքունա-
շքաններում վերոնշյալ սկստությունների թուղթապահան և ամնաստիպան հետազոտու-
յաններին և այլ փոստաբոլեր:

Երկրորդ մասում տեղ են գտել Չինաստանի, Հնդկաստանի և Ղազախստանի
արջ գիտական կենտրոնների հետ գիտական համագործակցության վերաբերյալ ՀՀ
ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ստորագրած համապատասխան Հուշագրերը
և այլ փոստաբոլեր:

Նախատեսված է արևելագեաների, միջազգայնագեաների, սթրատեգիաներ-
ի և Արևելքով հետազոտվող այլ մասնագետների և ուսանողության համար:

ԳՄԴ- 63.3+66.4

ISBN 978-99941-73-36-5

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

ՆԻԿՈՒԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

*ՀԱՅ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԵՎԵԼԱՍԻԱԿԱՆ
ՈՒՎՂՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Մինչև 2002թ. հայ արևելագիտության գիտահետազոտական
ուսումնասիրությունների դաշտը պարփակված էր Մերձավոր և Միջին
Արևելքի տարածաշրջանով: Նվ դա ուներ իր բացատրությունը: Այդ հան-
գամանքն առաջին հերթին պայմանավորված էր այն իրողությամբ, որ
Հայաստանը և հայերը պատմականորեն և աշխարհագրական առումով
նույնպես պատկանում են նշված տարածաշրջանին՝ Մերձավոր և Միջին
Արևելքին, իսկ հայ ժողովրդի պատմությունն անհիշելի ժամանակներից՝
անտիկ շրջանից մինչև մեր օրերը, սերտորեն միախառնված է այդ տարա-
ծաշրջանի երկրների և ժողովուրդների պատմությանը: Նվ Հայաստանի
գիտությունների ակադեմիայի կազմում 1958թ. ստեղծված արևելագիտա-
կան ակադեմիական առաջին կենտրոնը՝ Արևելագիտության սեկտորը,
որը 1971թ. հուլիսի 28-ին վերակազմավորվեց որպես ՀՀ ԳԱԱ Արևելագի-
տության ինստիտուտի, գլխավորապես զբաղված էր նշված տարածա-
շրջանի երկրների և ժողովուրդների պատմության, ներքին և արտաքին
ուղղաբանության, տնտեսության, մշակույթի, ազգային փոքրամաս-
նությանների և այլ հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը: Նկատի
ունենք առաջին հերթին արաբական երկրները, Օսմանյան կայսրությունը
և Թուրքիան, Իրանը, Միջագետքի երկրների հնագույն շրջանը, քրդերին և
այլն:

Արևելագիտության ինստիտուտը դարձավ Խորհրդային Միութ-
յան կարևոր արևելագիտական կենտրոններից մեկը:

1991թ.՝ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, Հայաստանի
Հանրապետությունը վերանվաճեց իր անկախությունը և միջազգային աս-
պարեզ մտավ որպես ինքնիշխան պետություն: 1995թ. փետրվարին Արևե-
լագիտության ինստիտուտի նոր տնօրեն ընտրվեց տողերիս հեղինակը՝
այդ պաշտոնում փոխարինելով ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանին, որը

գրադեքրեց ՀՀ ԳԱԱ Հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղարի պաշտոնը:

1990-ական թվականները շատ ծանր ժամանակներ եղան րնդ-հանրապետ գիտության զարգացման համար Հայաստանում, այդ թվում և Գիտությունների ակադեմիայի և նրա կազմի մեջ մտնող բոլոր ինստիտուտների համար: Բացառություն չէր նաև Արևելագիտության ինստիտուտը: Գլխավոր խնդիրներից մեկը դարձավ այդ ինստիտուտի, հայ արևելագետների գեներալի պահպանումը, որն քնդիանուր առմամբ լուծվեց հաջողությամբ: Ինստիտուտը սկսեց վերելք ապրել և սկսվեց նոր փուլ նրա գիտական գործունեության մեջ:

Մյուս կարևոր խնդիրը, որը հաճեց ԱԻ-ի և իմ՝ որպես ինստիտուտի ղեկավարի առջև, և որն առանցքային բնույթ ուներ, կապված էր այն իրադրության հետ, որ Հայաստանը դարձել էր անկախ պետություն և դրան համապատասխան անհրաժեշտություն առաջացավ փոխել հայ արևելագիտության հայեցակարգը և ֆունկցիաները:

Խորհրդային Միության գոյության շրջանում նրա տարածքում գործող բոլոր արևելագիտական կենտրոնները՝ այդ թվում և ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտը, սպասարկում էին Խորհրդային Միության արևելյան քաղաքականության պահանջները: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո այդ խնդիրը վերագավ և նրան փոխարինելու եկավ նայրը: Հայաստանը դարձել էր անկախ պետություն և որպես այդպիսին դարձել էր նոր ձևավորված անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական տարածքի օրգանական մասը: Նա այդին ունի իր արևելյան քաղաքականությունը: Եվ հայ արևելագիտության խնդիրները համապատասխանաբար պետք է փոփոխության ենթարկվեին: Նա՝ պատկերավոր կերպով ասված, պետք է սպասարկեր Հայաստանի արևելյան քաղաքականությունը, մշակեր նոր մտտեցումներ, առաջարկներ, նոր հանձնարարականներ, լուծումներ և այլն: Մշակվեց նոր հայեցակարգ՝ ըստ որի հայ արևելագիտությունը, որը Խորհրդային Միության գոյության ժամանակ խորհրդային արևելագիտության մի մասն էր հանդիսանում, Խորհրդային Միության փլուզումից հետո դարձել էր, առաջին՝ ազգային գիտություն Արևելքի մասին՝ կազմելով համաշխարհային արևելագիտության բաղկացուցիչ մասը, երկրորդ՝ Հայաստանի Հանրապետության համար ստրատեգիական նշանակություն ունեցող գիտություն, և, երրորդ,

Հայաստանի համար կիրառական նշանակություն ունեցող գիտություն, որի արդյունքները կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի երրորդ Հանրապետության արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման տեսանկյունից: Եվ այդ հայեցակարգը 1995թ. սկսած դրվեց ԱԻ-ի գիտական գործունեության հիմքում: Ինստիտուտի հետազոտական աշխատանքները համեզեցրին այն եզրակացությամբ, որ Հայաստանը անկախության նվաճումից հետո դարձել է մերձավորարևելյան և անդրկովկասյան աշխարհաքաղաքական շրջանի քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և օտարածաշրջանային-կոռնոնիկացիոն կարևոր գործոն, որն անհնար է անտեսել կամ հաշվից դուրս նետել:

Արևելագիտության վերածումը ստրատեգիական նշանակություն ունեցող գիտության բարձրագույն նրա նշանակությունը հասարակական գիտությունների համակարգում:

Հայ արևելագիտությունը՝ որպես ազգային գիտություն, սպասարկում է հայոց պետության ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքական պահանջները: Այդ բնագավառին վերաբերող հայ արևելագետների ռառամասիրությունները, ինչպես նշվեց, խիստ կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի արտաքին քաղաքականության և ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման համար:

Հարկ է նշել նաև, որ այդ հայեցակարգի շրջանակներում գործնական համագործակցություն հաստատվեց Արևելագիտության ինստիտուտի և Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունն իրականացնող մարմինների՝ Հանրապետության պրեզիդենտի աշխատակազմի, արտաքին գործերի նախարարության, Հայաստանի արտասահմանյան ներկայացուցչությունների, մասնավորապես Տեղապառուտ, Լիբանանում, Արաբական Միացյալ Էմիրություններում, Չինաստանում, Հնդկաստանում և այլ երկրներում Հայաստանի դեսպանությունների հետ: Ինստիտուտի մի շարք աշխատակիցներ՝ որպես մասնագետ-փորձագետներ, արտաքին գործերի նախարարության կողմից հրավիրվում են զանազան հարցերի քննարկմանը: Իսկ ինստիտուտի տնօրենը՝ որպես պատվիրակության անդամ, համախա մասնակցում էր Հայաստանի պրեզիդենտ Ռոբերտ Բաչարյանի արտասահմանյան պաշտոնական այցերին: Այդ առումով ինչատակություն են արժանի պետական պաշտոնական այցելությունները

Հնդկաստան՝ 2003թ. և Չինաստան՝ 2004թ.: Իսկ 2006թ. փետրվարին Եզիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքում՝ Եզիպտոսում Հայաստանի դեսպանության անմիջական աջակցությամբ տեղի ունեցավ հայ-եգիպտական գիտական համաժողով՝ նվիրված “Հայ-եգիպտական պատմաքաղաքական հարաբերություններին”։ Դա առաջին դեպքն էր ինստիտուտի պատմության մեջ, երբ հայ-արաբական հարաբերություններին նվիրված գիտաժողով էր կազմակերպվում ուսումնասիրվող երկրում:

ԱԻ-ի համագործակցությունը հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացնող մարմինների հետ, որի ինքերը որվեցին 1990-ականների վերջերին և հետագա զարգացում ստացան XXI դարի սկզբներին, նոր երևույթ է, որը նախկինում բացակայում էր: Նա կկավ ապացուցելու հայ արևելագիտության ներածն ու կարևորությունը, նրա աստղաբանական բնույթի գիտական ուղղություն լինելը: Այդ առումով նա հանդիսանում է “պետություն-գիտություն” համագործակցության հիանալի օրինակ:

Նոր ժամանակները և նոր պահանջները հրամայական դարձրեցին փոփոխություն մտցնել նաև մի այնպիսի սկզբունքային հարցում, ինչպիսին ինստիտուտի ուսումնասիրությունների արևալի հարցն է: Թե՛ սեկտորի հիմնադրման, և թե՛ ինստիտուտի կազմավորման ժամանակ գիտական և պետական ղեկավար մարմինների կողմից հայ արևելագիտական կենտրոնի գիտահետազոտական ուսումնասիրությունների տարածաշրջան էր հաստատված, ինչպես նշվեց, Մերձավոր և Միջին Արևելքը: Եվ նրանց հետազոտական աշխատանքի կենտրոնում գտնվում էր այդ արևալն ու նրա կազմի մեջ մտնող երկրները:

Ունեխության նվաճումից հետո ընդայնվեցին Հայաստանի արտաքին քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները նաև աշխարհի տարբեր երկրների հետ, որոնք չէին մտնում Մերձավոր և Միջին Արևելքի աշխարհագրական սահմանների մեջ: Հայաստանի համար կարևոր դարձան հարաբերությունների հաստատումն ու զարգացումն այնպիսի երկրների հետ՝ ինչպես Հնդկաստանը, Չինաստանը, Ռուսաստանը և նախկին խորհրդային միջինասիական համապետությունները:

Դա համապատասխան խնդիրներ առաջադրեց Արևելագիտության ինստիտուտի աջև՝ նրանում կառուցվածքային փոփոխություն

մտցնելու տեսանկյունից: Մերձավոր ու Միջին Արևելքն այլևս մեղ էր գալիս հայ արևելագիտությանը և նա չէր կարող տեղավորվել նրա զգեստում ու տանձնափակվել միայն այդ տարածաշրջանի հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը:

Այդպես հասունացավ Արևելագիտության ինստիտուտի ուսումնասիրությունների ոլորտում Արևելյան Ասիայի երկրների պատմության, քաղաքականության, տնտեսության, նրանց հետ Հայաստանի միջպետական հարաբերությունների հարցերի ուսումնասիրությունը ներառնելու գաղափարը: Նոր համապատասխան բաժին բացելը դարձավ օրակարգի հարց: Արևելագիտության ինստիտուտը համոզեց կկավ իր կազմում նման բաժին ունենալու նախաձեռնությամբ, որն արժանացավ ՀՀ ԳԱԱ նախագահության և ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության ամենակալով աջակցությանը: Հարցը մտցվեց Հայաստանի կառավարության քննարկմանը, որը 2002թ. սեպտեմբերի 18-ին որոշում ընդունեց ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի կազմում ստեղծել Արևելյան Ասիայի բաժին, որի ղեկավար նշանակվեց Ռ.Կարապետյանը՝:

Այդ բաժնի գլխավոր խնդիրները համարվեցին՝ ա/ Արևելյան Ասիայի տարածաշրջանի երկրների, առաջին հերթին Հնդկաստանի, Չինաստանի, և Ռուսաստանի մասնակալից պատմության, ներքին քաղաքականության, տնտեսության և մշակույթի արդիական հարցերի ուսումնասիրությունը; բ/ նրանց արտաքին քաղաքականությունը հարավային Կովկասում; գ/ նշված երկրների արտաքին քաղաքականությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում, ինչպես նաև Կենտրոնական Ասիայում, և նրանց հետազոտված աշխարհաքաղաքական նպատակները; դ/ այդ երկրների հետ Հայաստանի Հանրապետության միջպետական հարաբերությունները; ե/ հայերի պատմամշակութային հարաբերությունները վերոնշյալ երկրների հետ; զ/ այդ երկրներում հայ համայնքների պատմության ուսումնասիրությունը, և այլն:

Բաժնի պարտականությունների մեջ է մտնում նաև ՀՀ կառավարության, արտաքին գործերի նախարարության և պետական այլ մարմինների համար վերլուծական համապատասխան նյութերի, առաջարկությունների և հանձնարարականների պատրաստումը:

Դրա շնորհիվ հայ արևելագիտության ուսումնասիրության արեալի խիստ ընդարձակվեց և այսօր այն ընդգրկում է մի վիթխարի տարա-

ծաշրջան՝ պատկերավոր ասված՝ Բռնաճորից մինչև Խաղաղ օվկիանոս: Այդ տարածաշրջանի արևմտյան եզրը Թուրքիան է, իսկ արևելյանը՝ Կասպոնիան: Դրանով ևս մեկ լուրջ քայլ կատարվեց հայ արևելագիտությանն ավելի ամրոջական, բազմաշերտ և բազմաբնույթ դարձնելու ճանապարհին: Շատ քիչ արևելագիտական կենտրոններ կան այսօր, դրանք ունեն մասն րեդաքնակ գիտական դաշտ:

Հայ արևելագիտական կենտրոնն իր գոյության համարյա 50 տարիների ընթացքում հրատարակել է մոտ 350 մենագրական աշխատություն և ժողովածու ու մի քանի հազարի հասնող գիտական հոդված: Դրանց նշանակալի մասը համապատասխան օտար լեզուներով հրատարակվել է արտասահմանյան տարբեր երկրներում: Ուշագրավ է, որ հայ արևելագետների աշխատությունները թարգմանվել և տպագրվել են մաս Մերձավոր ու Միջին Արևելքի երկրներում, այդ բվում Արարական Միացյալ Էմիրություններում, Եգիպտոսում, Թուրքիայում, Իրանում, Իրազում, Լիբանանում, Սիրիայում, Քուվեյթում և այլուր: Դա վկայում է այն հետաքրքրության մասին, որ արտասահմանյան մասնագետները դրսևորում են հայ արևելագետների աշխատությունների նկատմամբ՝ մի կողմից, և այն հանգամանքի մասին, որ հայ արևելագետների աշխատություններն ավելի ու ավելի լայնորեն են ներգրավվում միջազգային ոլորտի մեջ՝ մյուս կողմից:

Վերջին տաս տարիներին բովանդակային փոփոխության ենթարկվեցին Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական համագործակցության ձևերը արտասահմանյան գիտական կենտրոններ հետ: Դախ, նշենք, որ խորհրդային տարիներին հանրապետությունների ինստիտուտներ գրկված էին ըստ իրենց հայեցողության անմիջական գիտական կապեր հաստատել այս կամ այն արտասահմանյան գիտական կենտրոնի հետ: Այդ բոլորը գտնվում էր Մոսկվայի և նրա համապատասխան մարմինների իրավատրության ներքո: Հայաստանի անկախացումից հետո այդ արգելքը վերացվեց և նոր հնարավորություններ բացվեցին ինստիտուտների առջև:

ԱՊ-ն՝ պահպանելով համագործակցության հին ձևերը՝ մասնագետների փոխայարձ այցելություն, գիտօժողվների մասնակցություն, գրքափոխանակություն և այլն, նախապատվությունը վերջին տարիներին տալիս է համագործակցության հաստատմանը պայմանագրային հիմքի

վրա, որն ավելի հուսալի, կոնկրետ և արդյունավետ ձև է: ԱՊ-ն գիտական համագործակցության վերաբերյալ պայմանագրեր է ստորագրել Դասակոսի արաբական հետազոտությունների ֆրանսիական ինստիտուտի (14.IV.2000թ.), Չանդիգարի (Հնդկաստան) գիտահետազոտական կենտրոնի (16.V.2003թ.), Գեյի Քաղաքական հետազոտությունների ինստիտուտի (31.X.2003թ.), Չինաստանի միջազգային ուսումնասիրությունների ինստիտուտի (5.XII.2003թ.), Մերձավոր Արևելքի ֆրանսիական ինստիտուտի (15.VII.2004թ.), իսկ 2006թ. մայիսի 16-ին՝ Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի հետ: ԱՊ-ն համագործակցում է նաև այլ գիտական կենտրոնների հետ:

Մի կարևոր փաստ ևս: Երբ Չանդիգարի ինստիտուտի տնօրենի հետ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունում ստորագրում էին համագործակցության պայմանագիր, ապա հնդկական կողմի խնդրանքով պայմանագրում մտցվեց հատուկ կետ այն մասին, որ Հայաստանի Արևելագիտության ինստիտուտը պարտավորվում է օգնել Չանդիգարի Գիտական կենտրոնին՝ նրա կազմում Կովկասյան ուսումնասիրությունների կենտրոն ստեղծելու հարցում: Մենք սիրահոժար համաձայնվեցինք այդ առաջարկության հետ, որն ամրագրվեց համապատասխան Հուշագրում: Մեր պարտավորությունների մեջ մտնում էր օգնել հնդիկ գիտնականներին խորհուրդներով, անհրաժեշտ մասնագիտական գրականությամբ և այլն, որն ԱՊ-ն կատարեց մեծ պարտանամաշուրթամբ: 2003թ. նոյեմբերի 1-ին, Հայաստանի պրեզիդենտ Ռոբերտ Քոչարյանի Հնդկաստան կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ, որի ծրագրում նախատեսված էր նաև այցելություն Չանդիգար, տեղի ունեցավ Կովկասյան ուսումնասիրությունների կենտրոնի հանդիսավոր բացումը, որը կատարեց Հայաստանի Հանրապետության պրեզիդենտը:

Արտասահմանյան գիտական կենտրոնների հետ համագործակցության ծրագրերի Լական մասն են կազմում նաև համատեղ աշխատությունների կատարումը և դրանց կրատարակումը: Երկար տարիներ այլալիսի համագործակցություն է իրականացվում Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտական ինստիտուտի և Մանկա-Պետերբուրգի համալսարանի հետ: Վերջերս այդ ոլորտի մեջ ներգրավվեց նաև Կասպոնիան: ԱՊ-ի Արևելյան Ասիայի համեմատաբար նորակազմ բաժնի աշխատակիցները և Հայաստանի այլ գիտական հաստատությունների

մասնագետները ճապոնիայի մասնագետների հետ համատեղ պատրաստեցին “Հայաստան-Ճապոնիա” աշխատությունը, որը “Ջըպան Չանդի” ֆինանսական իրավաբանական ընկերությանը 2005թ., հայերեն և ճապոներեն լեզուներով լույս տեսավ Երևանում² և մեծ արձագանք գտավ ճապոնիայում: Դա առաջին դեպքն էր պատմության մեջ, երբ Հայաստանում ճապոներեն լեզվով՝ ճապոնական իմաստագրերով գիրք է հրատարակվում:

Այդ համագործակցության արդյունքներից մեկն այդ եղավ, որ պրոֆեսոր Հիրոյոշի Սեգավան սկսեց է գրավել հայոց ցեղասպանության, հատկապես նրա իրավական հարցերի ուսումնասիրությանը: Նա 2006թ. անգլերենից ճապոներեն թարգմանեց և հրատարակեց պրոֆ. Ն. Հովհաննիսյանի “Հայոց ցեղասպանությունը. Հայաստանություն” աշխատությունը³:

Իսկ 2008թ., դարձյալ պրոֆեսոր Հիրոյոշի Սեգավայի ջանքերով, ճապոներեն թարգմանությանը ճապոնիայում լույս տեսավ “1915թ. Հայոց ցեղասպանությունը թուրքական կայսրությունում” հոդվածների ժողովածու, որում զետեղված են հայ գիտնականների՝ Լ. Բարսեղյանի, Ն. Հովհաննիսյանի, Ռ. Մելիք-Օհանջյանի, Ս. Միրզոյանի և իր՝ Հիրոյոշի Սեգավայի հոդվածները Հայոց ցեղասպանության տարբեր խնդիրների վերաբերյալ⁴:

Յուրատեսակ համագործակցություն է հաստատվել ԱՄ-ի և ԱՄՆ-ի կոնգրեսի գրադարանի միջև: Կոնգրեսի գրադարանը ԱՄ-ն մտցրել է այն գիտական կարևոր կենտրոնների ցուցակում, որոնց նա ծրիարար յուրաքանչյուր տարի մատակարարում է որոշակի բանակությանը մասնագիտական գրականություն, իսկ ԱՄ-ն նրան է ուղարկում իր հրատարակությունները:

Այս բոլորը վկայում է այն մասին, որ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայից ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտը ձեռք է բերել որոշակի միջազգային ճանաչում և նվաճել կարևոր բնագծեր:

Դա է հաստատում նաև այն փաստը, որ արտասահմանյան շատ գիտնականներ իրենց համար պատիվ են համարում դիտորակյալ ատենախոսություններ պաշտպանել ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում գործող ատենախոսությունների պաշտպանության գիտական խորհրդում՝ “Համաշխարհային պատմություն” մասնագիտության գծով: Մեր գիտական խորհրդում են պաշտպանել և այդ գիտական աստիճանին

են արժանացել արտասահմանյան մի շարք գիտնականներ ԱՄՆ-ից, Եգիպտոսից, Իսրայելից, Իտալիայից, Իրանից, Լիբանանից, Սիբիրայից, Ռուսաստանից, Վրաստանից և այլ երկրներից:

ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական բարձր հեղինակության մասին է խոսում նաև այն իրողությունը, որ 2000թ. սեպտեմբերին Մոնրեալում, որտեղ քննարկում էր Արևելագետների համաշխարհային XXXVI կոնգրեսը, մեր համրապետության Արևելագիտության ինստիտուտը միաձայն ընտրվեց Արևելագիտական և ասիական ուսումնասիրությունների միջազգային կազմակերպության անդամ, որը գործում է ԵՌՄԵԼԿՕ-ի հովանու ներքո: Նշենք, որ մինչ այդ նրա՝ այդ խոստապահանջ միջազգային կազմակերպության անդամ էր ընդանմանը 13 երկիր, այդ բլում արևելագիտության բնագավառում այնպիսի առաջատար և հեղինակություն ունեցող երկրներ, ինչպես ԱՄՆ-ը, Գերմանիան, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, Ճապոնիան, Հնդկաստանը, Հունգարիան և այլն:

Այսպիսով՝ հետադարձ հայացք ձգելով հայ արևելագիտության գարգացման ուղու և նրա նվաճումների վրա, այդ ուղին այլ կերպ, քան հույսերալից, չի կարելի գնահատել:

Սակայն աշխարհը արագորեն փոխվում է և նրա հետ փոխվում է նաև Արևելքը՝ լինի Հեռավոր, Մերձավոր, քե Միջին: Նա այլևս միջնադարյան պատկերացումներին համահայեցիկ թարացած, անշարժ կամ դանդաղաշարժ Արևելքը չէ, այլ վերածվել է վերին աստիճանի դինամիկ և արագ զարգացող աշխարհամաս: Փոփոխում է նաև նրա տեղը միջազգային համակարգում՝ նա կրափորակահից վերածվում է ակտիվ գործոնի, և իր վճռական խոսքն է ասելու XXI դարում համաշխարհային քաղաքական եղանակի և տնտեսական համակարգի ձևավորման գործում: Հեռավոր Արևելքում բարձրանում են երկու այնպիսի գիզանտներ, ինչպես Չինաստանը և Հնդկաստանը, որոնց արագընթաց զարգացման ասպնախառ աշխարհը հետևում է շունչը պահած: Իր հետագա անակնկալները աշխարհին կմատուցի Ճապոնիան: Մեծ փոփոխություններ տեղի կունենան Մերձավոր և Միջին Արևելքում: Նա ոչ միայն չի կորցնի իր դիրքերը, այլև ավելի ծանրակշիռ խոսք կասի XXI դարում՝ և անվերջ արյունալի բախումների կենտրոնից կվերածվի միջազգային հարաբերությունների մոդ կարևոր կենտրոնի: Բաժնորից մինչև Իսլաղով օվկիանոս ձգվող տարածքը՝ շնորհիվ իր մարդկային և բնական անսպառ ռեսուրսների, մոդերնի-

զացիայի և կատարելագործման, բարձր տեխնոլոգիաների բացառիկ դերակատարում կունենա և կդառնա համաշխարհային քաղաքականության և տնտեսության կենտրոններից մեկը: Եվ դա տեղի կունենա գլոբալիզացիայի դարաշրջանում՝ նրան հատուկ մարտահրավերներով հանդերձ:

Այդ փոփոխությունները մոր խնդիրներ կլինեն համաշխարհային գիտության և նրա անբաժան մասը կազմող արևելագիտության առջև:

Եվ մենք, սիրելի ընթերցող, դույզմ ինչ կասկած չունենք, որ ապագայում ևս՝ գլոբալիզացիայի և մարտահրավերների դարաշրջանում, հայ արևելագիտությունը կգտնվի խնդիրների բարձրության վրա և կկատարի ստրատեգիական ուղղության իր պատմական առաքելությունը:

NIKOLAY HOVHANNISYAN

THE EASTERN ASIAN DIRECTION OF ARMENIAN ORIENTAL STUDIES

Establishment of the Institute of Oriental Studies, NAS Armenia, in 1971, was an outstanding event in the scientific life of Armenia and turning point in the history of the Armenian Orientalistics. The main area of studies for the institute at that time was defined the Middle East and the attention of the Armenian Orientalists was focused on the study of the Arab countries, Turkey, Iran, Kurdish problems, Christian East and Ancient East. The article deals with different stages of development of Orientalistics in Armenia, the main tasks, standing before the Institute in each stage, and its achievements. Since the establishment of the Armenian Orientalistic center it was published about 350 monographs and several thousands of scientific articles by the Armenian researchers, some of which in abroad in English, Arabic, Russian, Turkish, Persian, Germany, France, Italian, Japanese etc.

A special period occupies in the history of Orientalistics in Armenia the 1990s, when Armenia restored its independence. It impacted directly on the character and functions of the Orientalistics. If in the Soviet period the Armenian Orientalistics consisted of a part of Soviet Orientalistics, which served mainly the political interests of the ex-Soviet Union, after its dissolution and declaration of independence of Republic of Armenia, the Armenian

Orientalistics turned into Armenian national science and its main task became to serve the interests and demands first of all Armenia, which historically and geographically belongs to the Middle Eastern region. The Armenian Orientalistics now is carrying out strategical functions for the independent Armenia.

In this period, when Armenia achieved its independence and started to develop interstate relations with the countries not only of the Middle East, but also of Central and Eastern Asia, as India, China and Japan, it became clear that it is time to enlarge the geographic frames of the scientific study area including in it together with Middle East also the study of the Eastern Asia countries. For that purpose in 2002 a new Department of Eastern Asia was established in the Institute. From that time on the area from Bosphorus (Turkey) to Pacific Ocean (Japan) became the main research field for the Institute of Oriental Studies of Armenia.

Upon the opinion of the author the Institute of Oriental Studies of Armenia is one of the distinguished centers in the field of Orientalistics and is playing significant role in the study of fundamental problems of East from the ancient times to our days.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ Այժմ այդ բաժինը գլխավորում է տողերիս հեղինակը:

² Տես՝ Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Մ. Դ. Ամիրխանյան, Ռ. Կ. Կարապետյան, Հայաստան-Ճապոնիա. Քաղաքական, տնտեսական, մշակութային և գիտական հարաբերություններ, Երևան, 2005 (հայերեն և ճապոներեն, in Armenian and Japanese)

³ Nikolay Hovhannisyann, The Armenian Genocide. Armenocide. Trans. Hiroyoshi Segawa. Published Aichi Sangyo University Business Research Center, ASU Business Review (No.9, 2006), Japan, p. 101-115.

⁴ The 1915 Armenian Genocide in the Turkish Empire, Japan, 2005, 145 p. (in Japanese)

НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН

ИНДИЯ- ЭТО ВЕЛИКАЯ ДЕРЖАВА НЕ ТОЛЬКО ПО КОЛИЧЕСТВУ НАСЕЛЕНИЯ, НО И ПО САМОБЫТНОЙ КУЛЬТУРЕ

(Интервью)

О перспективах, которые открывают укреплёвшиеся отношения Армении и Индии, о ситуации в регионе, непосредственно влияющей и на жизнь нашего государства, мы беседуем с директором Института востоковедения НАН РА и Центра по конфликтологии, председателем Армянской Атлантической ассоциации, профессором Николаем ОГАНЕСЯНОМ, побывавшем недавно в составе правительственной делегации РА в Индии.

- Как писали газеты, индийская сторона проявила серьёзное, исключительно доброжелательное отношение, без тени высокомерия, которое нередко присуще странам-гигантам...

- Высокомерие вообще не свойственно духу индийского народа, не присуще оно и политике Индии, но тон в диалоге задают обе стороны. Мне кажется, что в создании такой атмосферы свою роль сыграла и позиция Роберта Кочаряна, который вел переговоры как равный с равным, достоинством и глубоким уважением к индийской стороне. Мы доказали, что приходили не просить что-либо уладить, а развивать наши отношения на равных условиях. Это первый факт, который имел очень важное значение, не менее важно было выяснить позицию Индии на ближайшие годы. Индия- это великая держава не только по количеству населения, по площади, но и по самобытной культуре, по научным экономическим и другим компонентам. Моё личное мнение, что уже в 20-30 годах этого века она станет одним из ведущих центров международной политики. Индия проявляет большой интерес к региону, к которому принадлежим и мы. И это отвечает государственным и национальным интересам Армении. Усиления позиции Индии в этом регионе будет способствовать, на мой взгляд, установлению нового баланса сил, созданию новой геополитической атмосферы, в которой роль Армении обязательно возрастет. Тем более что индийская сторона не скрывает, что Армения именно та страна, на которую они могут опираться, как это делала Россия после распада СССР. Свою роль играет и

конфликт между Индией и Пакистаном. Пакистан открыто поддерживает Азербайджан даже в военном плане (об этом шла речь во время переговоров), поэтому очень важное значение придаю договоренности о военно-техническом сотрудничестве между Индией и Арменией. Это новый шаг в наших отношениях, и хочу подчеркнуть, что он не направлен против кого-то третьего и призван играть стабилизирующую роль в регионе, стать гарантом действительно мирной политики. В процессе подписания соглашения о сотрудничестве между центром политических исследований Дели и нашим институтом, была затронута проблема турецко-азербайджанской блокады Армении. Директор центра профессор Чаран сообщил нам, что Индия, Иран и Афганистан заключили между собой договор о коммуникационном сотрудничестве, и добавил, что готов способствовать присоединению Армении к этому договору. В этом случае значение блокады перестанет быть столь актуальным, да и Грузия уже не сможет пользуясь нашим трудом на сегодняшний день, положением, эксплуатировать и даже где-то плантажировать Армению. В беседе был затронут вопрос и о возможном включении в него России. Глубокое взаимопонимание, которое существует между Арменией, Россией и Ираном, вследствие чего говорят о существовании оси Москва-Ереван-Тегеран, не закреплено официальным юридическим документом, но факт остается фактом - такой треугольник существует. И если Иран с Арменией станут связующим звеном между Индией, Афганистаном и Россией, что откроет выход из любой ситуации. Мне кажется, мы должны терпеливо работать в этом направлении, конечно, решить ее в одиночку не получится, но это прекрасная перспектива. Она может в корне изменить ситуацию в регионе, что незамедлительно отразится на политике Турции, арабских стран, Израиля. Вот таким образом, вследствие вступления Индии в более активную позицию, мне видится ожидаемое изменение геополитической ситуации в нашем регионе на ближайшие 10-15 лет. ... Этот визит положил начало и новым контактам в сфере науки...

- В апреле этого года в системе нашего института был образован отдел Южной и Юго-Восточной Азии, задача которого- изучение различных сторон жизни, в том числе вопросов истории и политики Индии, Китая, Японии. Им руководит кандидат исторических наук Рубен Карапетян, он же

заведующий отделом Юго-Восточной Азии в министерстве иностранных дел Армении. В мае мы подписали первый в истории наших стран документ по научному сотрудничеству – соглашение-меморандум с индийским Центром сельскохозяйственного и промышленного развития в городе Сандигар. По инициативе его руководителя профессора Рашиара первым пунктом соглашения была написана помощь, которую наш институт обязался оказать индийской стороне в создании центра по изучению Кавказа. Мы выполнили свои обещания, разъяснили проблемы, ответили на все вопросы, передали освещающие их труды наших сотрудников. Индусы работали так динамично, что открытие этого центра состоялось в дни визита Роберта Кочаряна. В Индии мы подписали еще одно соглашение – теперь уже с Центром политических исследований Дели. В ходе дискуссии, которая предшествовала ему, мы поняли, что профессора центра хорошо изучили Армению, знают ее проблемы, знакомы с внешней и внутренней политикой нашей страны. Более того, они изъявили готовность стать связующим звеном в контактах нашего института с другими научными центрами Индии. О серьезности их отношения к этому сотрудничеству свидетельствует и такой факт – обычно соглашения подписываются в двух экземплярах, а тут по просьбе индийской стороны – в четырех, они подготовили одно для передачи Министерству иностранных дел Индии, другое – для нашего. Основа заложена хорошая, однако реализация может поставить нас перед трудностями, с которыми своими силами мы не справимся. Дело в том, что обмен учеными, литературой, участие в научных конференциях предполагают поездки, финансирование которых нам не по карману. Если бы правительство Армении приняло решение о включении в бюджет определенной суммы исключительно для научных обменов, вопрос был бы решен, в противном случае, боюсь, все наши договоры могут остаться мертвой буквой на бумаге.

- Ваша информация о перекройке Ирака по-американски отметили даже московские газеты. Я помню шквал звонков от российских коллег, которые хотели встретиться с вами. А что интересного можете сказать сейчас?

- То, что я сейчас скажу, прозвучит парадоксально. Плохо, конечно, что американцы вошли в Ирак, но трагедия Ирака и его сопричастные дали

в некоторой степени положительные результаты. Что я имею в виду? США – это одна страна до вторжения в Ирак и совсем другая – после вторжения. Весной американское лидерство казалось бесспорным, США могли делать все что хотели, – были господами положения. Я не хочу сказать, что США сейчас ослабли, но самая мощная страна мира оказалась не в состоянии сама решить проблему Ирака. Сегодня она вынуждена просить помощи у других стран, а также признать роль ООН-организации, столь бесцеремонно ими пренебреженной. Да, формально режим Саддама Хусейна американцами свергнут, однако на смену ему пришел хаос, потери американской стороны растут, не видна и непонятна сама модель Ирака. В международных отношениях нельзя действовать по-ковбойски. На днях в Сирии завершилась конференция соседних с Ираком государств. Решение конференции было однозначным – все действия должны быть определены ООН, США не имеют право от своего собственного имени делать что и как хотят, они должны как можно скорее передать правление в руки национального правительства этой страны и уйти. Это должно стать уроком для них. Если они пойдут на расширение сотрудничества с другими государствами, с ООН, это может усилить политические силы Ирака, которые, в свою очередь, пойдут на сотрудничество с другими странами, так что решение настанет намного раньше. Если же предпочтут продолжать свою ковбойскую политику, предугадывать результат не берусь. Ясно, что шлохими, в первую очередь, они будут для самих США – много жертв среди мирного населения Ирака и среди американской армии, падение престижа. Если они протянут руку мировому сообществу, то еще смогут с почетом уйти... Такова ситуация на сегодняшний день.

- США завязали и в Афганистане...

-Американцам казалось, что свергнув режим талибов и установив повый, они одержали блестящую историческую победу. Сделали то, что не удалось ни британской, ни советской империям. Они были воодушевлены и не сомневались, что легко продолжат свое парадное шествие сначала по Ираку, потом по Ирану. Но в США есть трезвомыслящие политические деятели, которые понимают, что проблему надо решить политическими средствами. Я позволю себе назвать среди них первым Эдуарда Джереждяна, директора института публичной политики Джеймса Бейкера

(Хьюстон, штат Техас). Он был недавно назначен руководителем группы советников Белого дома по Ближнему Востоку. А это говорит о том, что президент США решил использовать лучшие мозги для комплексного решения всей ближневосточной проблемы, а не только улучшения положения в Ираке. Этот шаг может быть расценен как начало новой политики США на Ближнем Востоке. Этим я объясню и предложение, полученное на днях от Эдварда Джереджана - оно пришло по электронной почте: "Если у вас есть оригинальные мысли, которые могут помочь нам в решении иракской проблемы, прошу сообщить их мне". Видимо, они решили контактировать со специалистами всего мира.

- Думается, иранцы в какой-то степени обяваны Ираку. Если бы война завершилась быстро и в Ираке сейчас было спокойно, положение Ирана было бы намного хуже.

- Конечно, хотя я не думаю, то иракская модель пригодна в Иране. Это абсолютно разные страны. Ирак появился на политической карте мира в 1921 году, а полностью независимым государством стал лишь в 1958 году. Это очень небольшая история для жизни страны, поэтому и традиции государственности здесь не особенно развиты, и консолидация народа не на высоком уровне. Иран - совсем иное явление. Сегодня иранцы в очередной раз проявили мудрость, пойдя на сотрудничество с МАГАТЭ, лишь тем самым США козырей. Любое осложнение отношений Иран с США рикошетом ударило бы и по Армении. Мы бы оказались перед нелегким выбором - с одной стороны - США, с другой - очень важный для нас Иран. На опыте Ирака Западная Европа научилась оказывать более сильное сопереживание США. Кто ожидал такой жесткой и непримиримой позиции от Франции и Германии, а ведь именно благодаря им Совет Безопасности ООН принял не ту революцию, что хотели США.

- Чем, по - вашему, объясняются постоянные выпады США и Израиля против Сирии?

- США хотели применить в Сирии модель Израиля. Когда в 80-х годах прошлого века стало ясно, что Ирак имеет атомную бомбу или близок к ее созданию, израильские разбомбили центр Тамуз недалеко от Багдада, где велись эти разработки. Подобную же тактику они хотели применить в Сирии, но не вышло. Им дали понять, что это очень опасный, чреватый

печальными последствиями шаг. Недавно передавали результат опроса, проведенного ОБСЕ в западной Европе, - на вопрос, какую страну они считают самой опасной и агрессивной, 59 процентов ответили, что Израиль. Если руководство Израиля надеется, что другие народы ничего не видят и не понимают, то они глубоко ошибаются. Еще более глубокой ошибкой со стороны Израиля было бы усмотреть в этом проявление антисемитизма. Значительно более сдержанно ведет себя Турция, которой было нелегко определить свое место в американском военном демарше в Ираке. Однако не стоит делать скоротательные выводы, что отношения между этими странами испортились. Турция проявила не оппозицию, а лишь холодность и в какой-то степени самостоятельность в поддержке США. Главным для Турции был и остается вопрос: будет ли организовано курдское государство на территории Ирака? Но если вопрос о создании курдского государства в начале иракской кампании стоял, хотя США не говорили ни да, ни нет, то сейчас все вроде бы забыли об этом - в такой сложной ситуации думать еще о расчленении Ирака и создании на севере курдского, а на юге шиитского государства очень опасно. Однако можно сказать и то, что она самый важный и главный ее союзник и на Ближнем Востоке. США без Турции не обойтись. Охлаждение отношений с США повлияло на турецких политиков, которые все отчетливее понимают что им надо урегулировать свои отношения с соседними государствами. На мой взгляд, Турция стала заложником Баку, в начале карабахского конфликта они дали много обещаний Азербайджану, но сейчас эти обещания входят в противоречие с их собственными национальными интересами. Я не говорю, что будет разрыв, но коррективы в отношении и с Азербайджаном, и с Арменией неизбежны. Они вынуждены будут смягчить свою позицию в отношении Армении. Конечно, в принципиальных вопросах - геноцид и др. - уступки не будут ни с одной, ни с другой стороны, но мне кажется, что откроется путь урегулированию отношений без предварительных уступок. Это самый реалистичный подход. Мы не должны предъявлять условий, они не должны требовать декларации о признании территориальной целостности Турции. Надо установить дипломатические отношения при нынешнем статус-кво.

НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН

ЖЕМЧУЖИНА ВОСТОКА

(Интервью)

Завершившийся государственный визит президента РА Роберта Кочаряна в Китай станет стимулом для развития армяно-китайских отношений. Это мнение звучало в ходе самого госвизита на уровне руководства обеих стран. Оно же определяло настроение членов армянской делегации, соприкоснувшихся с феноменом под названием «китайское чудо».

Сам президент охарактеризовал визит как очень успешный: отметил схожесть подходов по многим параметрам отдаленных друг от друга государств к важнейшим вопросам современности. Интересно, что китайские СМИ особо подчеркивали эту мысль армянского лидера. Поправилось им и его признание насчет того, что Армении есть чему поучиться - фраза, произнесенная после знакомства с Шанхаем. И наконец, во всех публикациях неизменно отмечалось, что Роберт Седракович признает рыночный статус экономики Китая. Неожиданное для нас обращение по отчеству - видимо, «пережито» тесных связей со страной Советов.

«Тепло приветствуем господина Роберта Седраковича Кочаряна в Шанхае» - так, к примеру, выглядел заключительный слайд презентации, проведенной для высокого гостя администрацией прогрессирующего района города-Пудунга. Что до самой презентации, то она, несомненно, была впечатляющей - «китайское чудо» в действии. Хотя преподнесли нам его почти буднично, по-деловому кратко и бесстрастно. При этом речь шла об освоении и застройке огромной территории с населением в 2,7 миллиона. Причем всего-то за 14 лет.

Администрация района приводила цифры - 19,6% - среднегодовой рост, ВВП - с 6 млрд. юаней в 90-м ныне достиг 150 млрд. Доля Пудунга в общей экономике Шанхая за эти годы выросла на 16 процентов. Современная инфраструктура, акцент на развитие высоких технологий, превращение некогда захудалой местности, снабжавшей мегаполис овощами, в мощный индустриальный и финансовый центр. Впрочем, ни в

цифрах, ни в презентации особой необходимости не было. Панорама за окном была куда красноречивее. Современнейшие небоскребы, сплетение супертрасс, развязок, транспортных эстакад, подземных тоннелей... Эстетическое изыщество и техническое совершенство неразрывны настолько, что вызывают шок. К тому же технический прогресс не «съел» зеленую зону в Пудунге. Да и во всем Китае экология - это свято. Десятки законов и нормативных актов строго следят за так называемой целесообразностью индустриальных проектов.

Для приезжих в Шанхай (в прошлом - рыбацкий поселок) - открытие. Как только не называют его! Китайский Чикаго или Нью-Йорк, азиатская Венеция (множество рек, в том числе Янцзы и Хуану, порты) Восточный Париж, «Королева Востока». Называют его еще и самым не китайским городом, а иногда даже радикальным. Но сходится обычно в том, что это символ нового Китая, совершившего стремительный бросок в XXI век. Словно дракон, голова которого - Шанхай. Впрочем, есть еще одна характеристика, явно спорная, согласно которой Шанхай - самое слабое звено в стране, где еще пытаются жить по идеалам Маркса, переведенным на доступный китайский Мао Цзедун. Да, мелькающие в небоскрежных высях кумачовые знамена создавали ощущение некоторой ирреальности. Но тут же возникал встречный вопрос - предположение - выходит, идеология все-таки не при чем? И можно развивать рыночную экономику, открывать свободные экономические зоны, привлекать огромные потоки инвестиций при руководящей и направляющей роли компартии? Это наверняка и есть особый китайский путь реформ. Путь, основанный на приоритете национальных ценностей, что выражено в той же архитектуре, где, скажем, крышу небоскреба могут украшать зубцы, аналогичные тем, что на Китайской стене, или ритуальные красные фонарики, а то и изогнутые паллообразные строения. Ведь по преданию, изогнутые линии оберегают от злых духов. А в Шанхае с его драматичной историей и, мягко говоря, динамичной реальностью, привлекающей к себе весь мир, «оберег» очень даже кстати.

О том, с каким ошеломляющим размахом ведется здесь строительство, говорил на встрече с городскими властями и президент РА. Находясь на самой высокой в Азии (468 м.) телебашне «Жемчужина

Востока" (еще одно название, на которое по праву может претендовать Шанхай), он обратил внимание на situatoе баржи со стройматериалами. Роберта Кочаряна привлекла и долгосрочная программа по застройке города. Жители знают, каким будет Шанхай через несколько лет, как он будет выглядеть, скажем, в 2010-м... С эволюцией развития города армянскую делегацию ознакомили в выставочном комплексе Шанхая. Глядя на макеты, в очередной раз становилось ясно, что самодостаточность и самоуважение страны-это не байки. Заимствования же чужой культуры и быта происходят лишь в той степени, в какой они не вредят своему, национальному. Сказать, что китайцам удалось найти разумный компромисс и вписаться в сегодняшние мировые реалии - означает ничего не сказать. Китай пошел куда дальше. Один лишь Шанхай-уже вызов. Вызов, в первую очередь, Западу. И если перевести это на язык символов, то Китай, несомненно,- пробудившийся азиатский лев. Причем не важно, шар ли у него под лапой или детеныш, что призвана дифференцировать половую принадлежность особей, скульптурные изображения которых встречаются чуть ли не на каждом шагу...Пожалуй, все-таки шар. А если совсем дерзко, то земной.

Президента РА и армянскую делегацию ознакомили также со старым кварталом города, рассказ о котором может быть бесконечен. Не обошлось и без прогулки в знаменитом древнем китайском саду "Юй-Юань" ("Сад радости"). Завершился шанхайский день встречей с мэром господином Хан Чаном и банкетом в честь армянского руководства.

... А за окнами бурлил точной Шанхай, пылая многочисленными огнями, среди которых выделялось неповторимое сверкание " Жемчужины Востока". В памяти же застряла фраза "тахалета" Пудонга: "Мы просто захотели и сделали это". Доходчиво, и никакой "китайской грамоты".

По окончании визита мы поинтересовались у некоторых членов делегации, как прошли их встречи с китайскими коллегами. И насколько госвизит президента РА способствует реализации конкретных проектов. Напомним, что во время встречи лидеров государств в качестве приоритета было подчеркнуто экономическое сотрудничество.

Министр сельского хозяйства Давид Локян напомнил также, что особо во время переговоров акцентировалась необходимость сотрудни-

чества в сельскохозяйственной сфере. "Китай в этом достаточно заинтересован, а еще больше заинтересованы мы, учитывая перспективность китайского рынка. Да и в целом, единственное спасение нашей экономики вести агрессивную экспортную политику. Определенные шаги с китайской стороны уже сделаны. В провинциях Хебей и Шанси цветут наши абрикосовые сады, виноградники. В Шанси даже воздвигнут памятник армянскому абрикосу.

...До госвизита президент страны предложил нам подготовить список тех направлений сельскохозяйственного производства, по которым есть шанс выйти на китайский рынок. В итоге вырисовались несколько блоков - виноградарство и виноделие, производство коньяка, сыроделие. Мы также предложили китайской стороне наладить в Армении выпуск сельскохозяйственной техники, которой можно обеспечить весь регион. Это очень выгодно для нас- выгодно и для китайцев, так как тем самым они смогут войти в регион".

Разговор со своим китайским коллегой Давид Локян охарактеризовал как "очень деловой и конкретный". Именно в процессе беседы зашел разговор о налаживании производства сыров. "Для китайцев это хоть и малопотребляемый продукт, но государство вынуждено импортировать его тоннами для проживающих здесь иностранцев. Сыр, который стоит у нас 4-5 долларов, в Китае продается раз восемь дороже", - пояснил министр. В итоге переговоров было решено работать с экспертными группами, и уже в конце октября в Армению придут китайские специалисты, с которыми будут проработаны все вопросы, заодно они поучаствуют в намечанном на это время в Агрофоруме. А в 2005-м министры сельского хозяйства обменяются визитами. Давид Локян доволен, что "нам удастся предпринимать серьезные шаги с Китаем. Доволен, что в числе приоритетов сотрудничества - сельское хозяйство, сфера, которой он управляет. И конечно же, он не скрывает удовлетворения по поводу того, что армянская делегация, возглавляемая президентом, удостоилась столь высокого приема.

"Мы должны на государственном уровне оценить итоги этого на самом деле очень успешного визита, используя его как базу для достижения адекватных экономических результатов", - говорит министр. Результаты, по его мнению, зависят, в первую очередь, от того, насколько оперативно мы

сможем нарастить производство в стране и обеспечить необходимые объемы поставок. " Нужны стратегические шаги и последовательность на самом высоком уровне"-говорит Д. Лоян. Пока же китайское правительство выделило 10 млн юаней на приобретение тракторов. 102 новых тракторов - это хорошее подспорье для армянского сельского хозяйства.

Поговорив о конкретике Давид Лоян поделился тем, что его больше всего поразило в Китае. "1,3 миллиарда человек так организованы, так уважают государство, государственность...Даже при том, что у очень многих жизнь далеко не безоблачна".

Находящиеся в официальной делегации представители деловых кругов также очень позитивно оценили состоявшийся визит. "Мы воочию увидели то, что называется китайским чудом", - говорит глава Союза промышленников и предпринимателей Арсен Казарян. В то время как мы 14 лет решаем задачу приостановления сползания экономики, они эти 14 лет развиваются и идеология им не мешает. Сегодня, если мы говорим о необходимости интеграции, то не должны недооценивать такой мощный центр, как, в частности, Шанхай. Я убежден, он является одним из 7 чудес света". Арсен Казарян считает крайне полезным открытие в Шанхае армянского торгово-дипломатического представительства. И в целом, на его взгляд, дипмиссии должны больше заниматься экономическими вопросами. По словам А. Казаряна, в феврале-марте группа армянских предпринимателей направится в Шанхай. Самое трудное, считает он, - найти партнеров, которые согласятся работать с нашими небольшими объемами".

Вице-председатель Союза-промышленников и предпринимателей, руководитель закрытого акционерного общества "Мишак" Левон Погосян с 2002 года работает с Китаем, поставляя оборудование для электронной промышленности. "Сегодня Китай - один из лидирующих производителей электроники. Китай корректирует процессы в мировой экономике, поэтому мы обязаны следить за протекающими здесь процессами",-говорит он.

Технологические разработки ЗАО "Мишак" давно уже вышли на международный уровень. В Китае армянские специалисты совместно с известной компанией NEDI осуществляют проект по оснащению завода, производящего керамические модули.

Ваагн Мовсисян, гендиректор Армянского агентства развития, попытался расчленил "китайское чудо" на факторы - "огромная рабочая сила, развитие экспортных направлений, технологии по сборке (все передовое в мире тут же становится на конвейер), огромные инвестиции, огромный рынок, низкая себестоимость продукции, либеральное законодательство-свободные экономические зоны.

У Армянского агентства развития две уставные задачи: привлечение иностранных инвестиций и содействие экспорту. В этом контексте Китай является страной, "проникновение на рынок которой может быть мечтой любого государства". По словам Мовсисяна во время встречи в Агентстве по торговле с зарубежными странами выяснилось, что 50 китайских бизнесменов имеют интерес к Южно-Кавказскому региону. Один инвестор уже готов наладить в Армении производство по сборке компьютеров.

Гендиректора Армянского агентства развития удивляет, что Китай почему-то называют развивающейся страной. "И сами китайцы скромно говорят, что, по оценкам, только через 50 лет Китай станет развитым государством. Думается, здесь нужен дифференцированный подход. Конечно, если годовой ВВП разделить на 1,3 миллиарда, то по этим параметрам можно и отнести страну к развивающимся. С другой стороны, в Китае существует средний класс, и если он даже составляет 10 процентов, то это 130 млн человек- больше, чем в любом государстве мира. Как бы то ни было, они достигли высоких результатов. И это очень интересный переход от социализма закрытого типа к свободной рыночной экономике. Экономика, регулируемой рыночной экономикой".

Завен Арутюнян, гендиректор завода "Электроприбор", считает, что межправительственные связи следует использовать на благо бизнеса. А в плане поставок готовой продукции на китайский рынок имеются неплохие перспективы.

Завод, возглавляемый Арутюняном, уже шесть лет работает с китайскими партнерами. Здесь, в Шанхае, ему предоставилась возможность в очередной раз встретиться с ними, проработать некоторые идеи. "Когда мы в составе делегации, создается доверие и не надо долго объяснять, что являетесь надежным партнером",-Завен Арутюнян сказал это исходя из своего опыта. Так, находясь в составе официальной делегации,

посетившей в прошлом году Индию, позволило ему наладить связи с предпринимателями этой страны, куда завод поставляет средства электрозащиты обслуживающего персонала.

Что до Китая, то "здесь ведется очень правильная политика, за счет чего и удалось привлечь очень серьезных инвесторов со всего мира. Конечно, рынок, географическое положение также имеют немаловажное значение. Тем не менее есть феномен китайской экономики, которая хоть и регулируется государством, но это ей только на пользу". Армения, по словам производителя, очень много потеряла из-за неверной экономической политики после нашей бархатной революции. "Мы обязаны исправить эти ошибки. Мы должны понять, что были и должны оставаться экспортной, производящей страной".

Оптимистично был настроен и Мартин Саркисян, председатель Торгово-промышленной палаты. На встрече с китайскими коллегами достигнута договоренность о создании в Шанхае бизнес-стандарта, который будет служить неким мостиком между предпринимателями обеих стран, а также между Китаем и странами СНГ. Это возможно, поскольку армянская ТПП создала аналогичную структуру в Голландии, обслуживающую европейские и СНГовские деловые круги. В функции бизнес-стандарта, по словам М. Саркисяна, входит обмен информационной базой, проведение маркетинговых исследований...

Разговор с директором Института востоковедения профессором Николаем Ованнисяном протекал в несколько ином ключе, что и понятно.

"Авторитет нашего молодого государства растет из года в год. Именно об этом я думал во время переговоров Роберта Кочаряна с председателем КНР Ху Цзиньтао. Я ощутил гордость за свой народ и свое государство. Китайцы старались всячески подчеркивать уважение и к личности президента, и к Армении как к государству. И дело тут не в дипломатических ухищрениях или в китайских церемониях... Просто они четко видят в Армении фактор. Фактор и в Южно-китайском, и Ближневосточном регионе. Китай вел переговоры как равный с равным. Несмотря на колоссальную разницу - количественную, территориальную... Это один из позитивных симптомов будущих принципов мирового сообщества.

... Я очень рад, что в повестке встреч наука шла отдельной строкой. Это означает, что ей принадлежит определенное место в контексте обширных армяно-китайских взаимоотношений. Мы посетили Институт международных исследований - очень авторитетный в Китае аналитико-стратегический центр, где обсудили несколько предложений. Есть идея подготовить и издать книгу под условным названием "Армения - Китай", в которой будут обобщены историко-культурные связи прошлого и настоящего. С учетом возрастающей роли Китая в нашем регионе китайской стороне было предложено провести в Ереване конференцию "Политика Китая на Южном Кавказе и Ближнем Востоке". И наконец, мы обсудили возможности обмена специалистами, научными кадрами.

... Меня очень впечатлило чувство ответственности китайцев, их уважительное отношение к партнеру. Они неукоснительно следуют тому, что говорят и излагают на бумаге. С таким партнером, договорившись, очень легко работать. Но нужно знать: китайская сторона будет настаивать на выполнении договоренностей.

Что до Шанхая, то я испытал двоякое чувство. С одной стороны - восхищение этим полетом человеческой мысли, с другой - поавлениость. И мне кажется, они не случайно пригласили нас в Пудунг. В район, где населения примерно столько же, сколько в Армении. Они хотели показать, что при наличии хорошо проработанного плана, при дисциплине и честности можно всего добиться. Это была подсказка. Китайцы как бы говорили нам: не отчаивайтесь. Ничего невозможного нет, была бы продуманная политика и уважение к закону. Нам действительно есть чему учиться..."

РУБЕН КАРАПЕТЯН

АРМЯНСКИЕ ОБЩИНЫ В ЮЖНОЙ И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В XVII-XIX вв.

Периодические волны миграции армян с исторической Родины, связанные с целым рядом социально-исторических причин, принимают массовый характер после окончательной потери Арменией государственности в XIV веке. Последнее событие предопределило целый ряд кардинальных изменений национальной психологии самого армянского народа, обусловив в то же время существенные трансформации армян в сфере профессиональных предпочтений. Исчезновение государственной атрибутики и связанных с ней шпигетов, вынужденная миграционная лабильность, геополитическое расположение исторической Армении, находящейся на перепутье основных торговых магистралей Великого Шелкового пути, фактически вынуждают большинство армян обратиться к торговле. В этой сфере армяне достигают больших успехов, получивших признание во всем мире.

В тот же период наблюдается дальнейшее усиление позиций армянской апостольской церкви. В условиях отсутствия государственности армянская церковь принимает на себя основную функцию сохранения национальной самобытности, прилагая максимальные усилия по консолидации армян, сохранению армянской культуры, распространению образования. Эчмиадзин внимательно следил за направлением миграционных потоков, организуя и стимулируя строительство церквей и часовен в городах тех стран, где количество проживающих армян позволяло осуществлять эффективную деятельность по созданию оптимальной социальной инфраструктуры, поддерживающей национальное самосознание, развитие армянской культуры и образования. Как результат, более или менее крупные армянские общины стран мира, помимо осуществления традиционной торговой деятельности, были активно вовлечены в процессы строительства и открытия школ, церквей, типографий. *Формирование подобных структурированных, эффективно действующих национальных оазисов на территории иных стран позволяло, в свою очередь, стимулировать распространение других, не сводившихся лишь к торговле*

форм деятельности армян. Армяне ярко проявили себя в других профессиональных сферах (ремесло, строительство, юриспруденция, медицина и т.д.), были вовлечены в работу различных государственных и административных структур тех стран, где они обосновались.

Ареал распространения миграционных потоков армян был очень широк и, в то же время, география рассредоточения армянских общин по миру в большей мере отражала административное деление исторической Армении.

Юго-Восточная и Южная Азия стали регионами, где развернули свою деятельность армяне, являющиеся выходцами из так называемой Персидской Армении и, прежде всего, из поселения Новая Джуга. История Новой Джуги связана с именем одного из Сефевидов-шаха Аббаса I. Шах Аббас ставил перед собой цель открытия нового транспортного коридора через Персидский залив, связывающего Восток и Запад. Великий Шелковый путь в XVI веке переживал не лучшие времена, что было связано с резким расширением территории Османской империи, которая и стала осуществлять контроль над всеми ключевыми сухопутными направлениями торговых караванов с Востока на Запад. Данная ситуация не устраивала не только Иран, оказавшийся в полной транспортной зависимости от Турции, но и Британию, Голландию и Испанию, которые активно пытались укрепиться в регионе. Наибольших успехов в этом направлении добились англичане, которые совместно с иранцами вытеснили испанцев и голландцев с акватории Персидского залива, открыв новый путь для восточных товаров на Запад.

Так как персидские купцы не занимались международной торговлей, а тем более морскими фрахтовыми перевозками, для реализации сухопутных торгово-экономических связей между Востоком и Западом и осуществления морских торговых операций с Индией, Китаем и другими дальневосточными странами шаху Аббасу нужны были свои представители, имеющие необходимый опыт в международной торговле. С этой целью Аббас, после очередной ирано-турецкой войны, поступил в 1603г. к массовой депортации армян с территории Восточной Армении в сторону поселения Новая Джуга, построенным рядом со столицей Сефевидов Исфаханом. Несмотря на то, что Иран являлся мусульманской страной, имеющей

в своем составе много других национальностей, право строительства собственных церквей, школ, свободного вероисповедания и национального образования здесь стало исключительно прерогативой армянского населения Ирана.

Следует отметить, что шах Аббас обеспечил армянам также множество льгот при проведении торговых операций, присвоив им звание "таджери-э хасс-э шериф", что относилось к торговой элите. При этом он всячески поощрял армян к транспортировке товаров с Востока на Запад именно морской путем, через Персидский залив. Так армянский купец стал занимать важные позиции в социальной инфраструктуре государства Сефевидов.

Внешняя торговля Ирана постепенно превращалась в монополию армян. Так, согласно фирману шаха Аббаса, именно армяне Новой Джуги приобрели монопольное право закупать шелк и шелк-сырец на всей территории Ирана и экспортировать его. Кроме того, Аббас строго запретил проведение торговых операций индийскими купцами на территории Сефевидского государства. Этот фактор несомненно способствовал развитию торговли с Индией, которая сконцентрировалась в руках армянских купцов. Сформировался уже отлаженный торговый морской путь, проходивший по Персидскому заливу: от Бендер-Аббаса, Бендер-Бучи, Басры до находящегося на западе Индии порта Сураат. Некоторые наиболее влиятельные армянские торговцы Новой Джуги имели даже океанские суда, наименование ряда которых дошло до нашего времени: "Са. Микаэл", "Хотуэл" и др. Знаменателен тот факт, что армянские купцы-мореплаватели, в условиях отсутствия государственности, имели свой штандарт, состоявший из трех линий - красно-желто-красной, на котором был изображен агнец. Сформировался целый круг торговцев, которые стали специализироваться именно на торговле с Индией, открыв во многих индийских приморских городах торговые фактории. Немногочисленные армянские купцы, еще ранее обосновавшиеся в Индии, стали налаживать с армянами Новой Джуги партнерские связи, которые принимали все более разветвленный характер. За короткое время армянские купцы стали играть заметную роль также во внутренней торговле страны. По мере создания крупных и авторитетных общин в городах Индии создавался плацдарм для

проникновения армян и в соседние с Индией страны. Тем самым в начале XVII века были заложены основы для миграции армян в страны Южной и Юго-Восточной Азии и развития там деятельности армянских общин.

Несмотря на относительно небольшой количественный состав армянской диаспоры в странах Южной и Юго-Восточной Азии в 17-19 вв., она играла значительную роль в развитии не только экономической, но и политической, общественной и культурной жизни этих стран.

1. ИНДИЯ

История армяно-индийских отношений насчитывает два с половиной тысячелетия. Самым древним известным сообщением об армянах в Индии принято считать фрагмент из книги известного историка Ксенофонта «Киропедия», где автор свидетельствует о том, что персидский царь Кир, учитывая факт частого пребывания армян в Индии и знакомства с этой страной, просит их сопроводить иранского посла к индийскому королю. По другому сообщению Ксенофонта, армяне занимались здесь не только торговлей, но и поступали на военную службу в индийскую армию. Еще более активизируются армяно-индийские отношения в период завоеваний Александра Македонского, когда рушатся все границы между Востоком и Западом и создаются благоприятные условия для торговли. Многие источники прямо или косвенно упоминают об армянах в Индии в период раннего средневековья¹. Как правило, армянские торговцы после завершения сделок вновь возвращались в Армению, поэтому в исторических памятниках упоминания об их именах встречаются редко. Многие армянские купцы ходили в Индию в период существования Кичкийского царства. Первые постоянные армянские общины в Индии формируются в XVI веке, в период царствования Великих Моголов. Особо способствовал укоренению армян на индийской земле один из представителей Могольской династии - король Акбар. Будучи заинтересованным в развитии ремесел и торговли в своей стране, он всячески привлекал армян. Акбарбад стал местом формирования одной из первых армянских общин, где армяне имели большой авторитет и вес. Армяне завоевали уважение у местного населения и монархической власти, и им был даже выделен отдельный земельный

участок, где в 1562г. на государственные средства в этом городе была построена армянская церковь.

Но реальный расцвет армянских общин Индии приходится на XVII и XVIII века. Поселенцы Новой Джуги кардинально расширяют географию армянских общин в Индии. В индийских городах Агра, Дели, Калькутта, Сурат, Бомбей, Чичра, Мадрас активно действовали армянские купцы и сформировались крупные армянские общины. Наибольшие армянские общины существовали и в других городах Индии.

Со второй половины XVII века армяне занимают в Индии столь же прочные позиции, как и в Иране при шахе Аббасе, и начинают играть главные роли во внешней торговле Индии. Они экспортируют из Индии различные товары и специализируются на торговле хлопком.

Английская Ост-Индская компания, которая в этот период тесно пыталась пробиться на индийский рынок, была вынуждена действовать через местных посредников-армян. Будучи опытными торговцами, они досконально знали не только ситуацию на местном рынке, но также язык, культуру и традиции народа, среди которого жили. Учитывая это, руководство Ост-Индской компании настоятельно рекомендовало своим служащим изучать армянский и персидский языки, с тем, чтобы ознакомиться с методами торговой деятельности армян.

Та же компания использовала армян и при выполнении деликатных поручений политического характера. Так, в 1651 году Джахану в Бенгалию была послана посольская делегация во главе с армянским купцом ага Сархалом. Целью миссии было получение торговых льгот.

Политика привлечения армян вплоть до середины XVIII века остается доминирующей в стратегии британской компании. Лондонский центр Ост-Индской компании в 1691г. дает распоряжение своим сотрудникам в Индии "привлекать армян, которые оказали столь много содействия для развития Торговли в Индии, Иране и всей Азии; предоставить им в Мадрасе отдельный участок, чтобы они могли жить там по своему разумению и построить церковь. Этот квартал можно назвать Джуга, по примеру шаха Аббаса, который депортировал их в Исфаган. Эти армяне являются богатым народом и самыми опытными купцами на планете".

Очевидно, что при столь благоприятных условиях армянские общины в Индии переживают период своего расцвета. Социальная инфраструктура крупнейших центров армянских общин, расположенных в Калькутте, Мадрасе, Агре, Сурате становится все более сложной и развитой. Многие из купцов-армян, которые ранее приезжали в Индию лишь для совершения торговых операций, оседают здесь, открывая производства и вовлекаясь в политическую жизнь страны. В городах Индии строятся армянские типографии, школы, джен.

Но период расцвета армянских общин в Индии продолжается недолго. Уже во второй половине XVIII столетия торгово-экономическое и политическое господство англичан в Индии становится очевидным. Начинается процесс активной колонизации Великобританией всей страны, а вместе с колонизацией усиливается и торговая экспансия, опосредованная мощным государственным аппаратом, колониальными властями и конкурентноспособными компаниями.

Не выдерживая конкуренции с организованными и мощными британскими компаниями, армянские купцы разоряются, а это, в свою очередь приводит к разрушению и всей инфраструктуры в целом, функционирующей и содержавшейся на средства армянских ходж. Закрываются мастерские, школы, типографии, а вместе с ними исчезают армянские церкви и армяне, которые все чаще покидают страну, обосновавшись в соседних странах Юго-Восточной Азии, где еще нет политического и экономического диктата европейцев. Кроме того, многие армяне приняли активное участие в борьбе индийского народа против английских колонизаторов, о чем, несомненно, знали английские колониальные власти, усилившие репрессивные меры по отношению к ним. Армянская диаспора в Индии начинает переживать закат.

Несомненно, что армянские ходжи потерпели поражение от английских купцов не только по причинам установления в Индии колониальных порядков. Капиталистическое производство и обмен диктовали новые порядки и в сфере крупной торговли, требующей создания мощных капитализированных разветвленных и универсальных компаний, в то время как армяне действовали преимущественно кланово или индивидуально, на свой страх и риск, лишь в редких случаях объединяясь в мелкие

неконкурентноспособные компании. Это было естественно, так как за армянским купцом не стояло государство, не было государственной политики развития торговли и предпочтений. Удачные торговые операции были исключительно заслугой и выражением таланта самих армянских ходж, но в новые времена этого было недостаточно. Армяне могли успешно торговать лишь при наличии патриархальных порядков, не входи в новые буржуазные отношения. Только немногие, осознав новые времена, стали вкладывать деньги в производство. Место влиятельного и богатого ходжи стали занимать средние и мелкие торговцы.

Уже к началу XIX века количество армянских общин в Индии значительно сократилось. Диаспоры сохраняются лишь в Калькутте, Чичре, Сейдабаде, Сурате, Дакке, Агре, Гулавере, Кампуре, Лахоре, Мадрасе и Бомбее. Стала угасать некогда многолюдная армянская община Мадраса, которая в свое время была одним из центров армянской национально-освободительной мысли. Многие армяне Мадраса перебирались в Индонезию и Малайзию, а к началу XX столетия Мадрасская армянская община перестала существовать.

Такая же судьба постигла и процветающие общины Бомбей и Дели. Армяне покинули к середине XIX века и Сурат, бывший когда-то центром морской торговли с Европой, где в свое время размещались канцелярии 30-ти армянских ходжей. Согласно историческим хроникам, к 1850г. в городе оставалось всего несколько домов армян.

Только Калькуттская армянская община смогла в XIX веке не только сохранить свое существование, но и получить новое развитие. После того, как армянская община в Мадрасе перестала существовать, именно Калькутта стала центром общественной и культурной жизни армян.

Резко изменилась и социальная структура армянской общины. Если в период процветания армянских общин основную массу армян составляли торговцы, то в XIX веке их сменяют ремесленники, клерки, мелкие торговцы, юристы, врачи, архитекторы. Новые социальные группы армян столь же удачно, как и ранее купеческое сословие, вписались в структуру индийского общества. Повсеместно были известны армянские ремесленники. Особую славу завоевали ювелиры, которые получали заказы из различных стран Европы и Азии. Известен тот факт, что английская

ювелирная фирма Стевфе поручила изготовить макет индийского храма Будда-Гояя армянским мастерам. Большую славу завоевали и мастера по изготовлению красок, продукция которых конкурировала с приобретенными европейскую известность красками "Мартин".

Славялись и армянские юристы, наиболее известными из которых были адвокат Григор Полд и юристы Аракек и Саргис из Калькутты.

Армяне были известны своими навигационными талантами и активно занимались мореплаванием в Бенгальском заливе и на реке Ганг.

В XIX веке армянский народ дал Индии известных полководцев, самым знаменитым среди которых был калькуттец Акон Петросян. Особую славу он приобрел во время событий 1843года, когда индийский народ вел борьбу против английских колонизаторов. Одним из видных стратегов индийской армии в период 1837-1851г. был хайдарабалец Мовсес Манук.

Велик вклад армянской диаспоры, и особенно общины Калькутты, во все сферы социальной жизни Индии, и об этом свидетельствует тот факт, что одна из центральных улиц Калькутты называется "Армянской", и еще одна названа по имени одного из известнейших представителей диаспоры Саргиса. "Армянской" называется одна из горных цепей близ Калькутты и также назывался один из портов города.

Конец XVIII начало XIX вв. стали пиком расцвета общественной жизни армянской диаспоры в Индии, центром которой стал город Калькутта. Здесь были основаны десятки газет и журналов на армянском языке, открыты Армянская филантропическая Академия, школы, училища, более сотни типографий. Как и периодические издания, большинство типографий существовало недолго, но трудно переоценить тот вклад, который они внесли в дело сохранения и развития национального самосознания армянского народа.

Несмотря на все это, процесс упадка армянских общин и дальнейшая миграция армян на юго-восток Азии стали принимать необратимый характер. Даже в период расцвета армянских общин в Индии, количество армян в стране, согласно более или менее достоверным источникам, не превышало 5-10 тысяч человек, а в период кризиса армянской диаспоры их количество сократилось, по приблизительным расчетам, до 1500 человек.

II. КИТАЙ

Согласно историческим хроникам, первые упоминания об армянах в Китае приходится на II век до нашей эры. Согласно свидетельствам Г. Уэллса, армянские купцы посещали торговые центры Китая и совершали сделки с обособившимися там соотечественниками. В середине века проникновение армян в Китай, особенно в его юго-восточные части, приняло настолько широкий характер, что об этом имеются упоминания в исторических памятниках. Они свидетельствуют о том, что "с начала XIV века путешествия армян в юго-восточные прибрежные торговые города Китая были очень часты и возникла необходимость в открытии церкви". Армянские купцы в Китае пользовались высоким авторитетом, и, будучи осведомленными об этом, христианские миссионеры и европейцы при въезде в Китай, в целях безопасности, нарекали себя армянскими именами и одевались в армянские национальные одежды. Как правило, армянские купцы достигали Китая морским путем, но порой они проникали в страну сухопутными караванными дорогами, через Центральную Азию и Кашгар.

Новый импульс получают двусторонние армяно-китайские контакты в XVII веке, после того как джугтайские армяне получают карт-бланш на торговлю в Южной и Юго-Восточной Азии. Армянские корабли и караваны направляются в Китай уже не только из Ирана, но и из Индии.

В вышеупомянутом договоре от 1688г., который британская Ост-Индская компания подписала с купцами из Новой Джуги, был четвертый пункт, согласно которому армянам давалось право осуществлять торговые операции в Китае. В этот период основываются армянские общины в Кантоне, Макао, Шанхае, Чуанша. Наиболее крупной была Кантонская община, о которой знали не только армяне Джуги, но и Эчмиадзин. В списке армянских общин, составленном армянским католиком Симеоном, находит место и "Страна Китайская", где армянские общины Кантона и Макао рассматриваются как подотчетные Эчмиадзину.

Не менее известны были армянские общины в принадлежащем голландцам Макао и англичанам Гонконге. Эти общины сформировались в XVIII столетии и были представлены армянами Новой Джуги и Индии. Здесь действовало множество армянских факторий-"Сетян", "Абгарян", "Агабекян". О численном составе этих общин нет достоверных сведений,

но, по всей вероятности, они были достаточно многочисленны, так как эти острова посещали пастырские миссии святого Эчмиадзина.

Особо следует отметить армянскую общину Гонконга. Наиболее известными представителями диаспоры в Гонконге были Поль Затери, по проекту и за деньги которого был построен Гонконгский порт, и Хачик Аствацатурян, который сыграл большую роль в освоении прибрежной морской акватории. При финансовом и организационном содействии Х.Аствацатуряна в Гонконге был также построен местный университет и другие здания. В настоящее время, именем армянского филантропа названы две улицы города-"Аствацатурян" и "Хачик".

Также как и в Индии, начиная с конца XVIII столетия, армянские курсы не выдерживают конкуренции с зарождающейся английской буржуазией. Тем не менее, упоминается, что в этот период в руках армян все еще находится "значительная часть предприятий", а в Кантоне несколько армянских торговых домов даже основали банк. Но уже с XIX века армянские общины в Китае, особенно в ее южной части, приходят в упадок. Процесс упадка армянской диаспоры при этом проходит значительно быстрее, чем в Индии. Это было связано с тем, что армянские общины Китая того времени имели очень слабую инфраструктуру: отсутствовали армянские школы, типографии, библиотеки, не издавались газеты. На всю армянскую общину в Китае приходился всего один видный представитель армянской интеллигенции Ованес Казарян, который являлся учителем китайского языка и переводил китайские тексты на европейские языки и наоборот. Именно он в начале XIX века впервые перевел с английского на китайский язык Библию.

Армянская община в Китае, очевидно, пришла бы в полный упадок, если бы, после открытия железной дороги, в Приамурскую область и Маньчжурию не стали мигрировать с Центральной Азии и восточных районов России большие массы переселенцев, в том числе и армяне. Армяне обосновывались, в основном, в Мукдене, Харбине, Чанчуне, Цайрене и других северных и центральных городах Китая.

Кардинально изменилась социальная структура армянской общины. Если в торговых городах южных районов страны селилось в основном кунеческое сословие, то новая волна армян была преимущественно пред-

тавлена ремесленниками, инженерами, врачами, юристами и другими специалистами.

Особым авторитетом пользовались армяне-врачи, а один из них, Степан Мугдесян, являлся руководителем службы здравоохранения Харбина.

Центром армянской диаспоры стал город Харбин, а количество проживающих здесь армян доходило до тысячи. В внутренней жизни своей общины харбинцы руководствовались положениями, изложенными в составленной ими "Конституции", текст которой до нас не дошел. Той же конституцией руководствовались и остальные армянские общины северо-востока Китая. Развитие внутренней национальной инфраструктуры Харбина осуществлялось очень быстрыми темпами. Тесно сотрудничали армяне-харбинцы с русской диаспорой, часто проводя вместе с ними совместные мероприятия. В городе была возведена армянская церковь, организовывались курсы национального языка, создавались общественные организации.

К середине XIX века второй по величине становится армянская община в Шанхае. Количество армян в этом городе не превышало 600 человек. Община была достаточно авторитетной и имела свой городской банк.

Достаточно интенсивно развивались армянские общины в Чанчуне, Тяньцзине, Теньчене, Райлине.

Однако, в период японской оккупации армянские общины в Китае сильно пострадали. Многие погибли, а большинство оставшихся в живых покинули страну, уехав в Австралию, Малайзию и Филиппины.

III. СИНГАПУР

Армянская диаспора Сингапура была немногочисленной, но широко известной и уважаемой национальной общиной в регионе. Армяне начинают утверждаться здесь с начала XIX века. Уже в 20-х годах XIX столетия на острове появляются первые армянские семьи, которые также как и во всем регионе, были преимущественно выходцами из Новой Джуги и Индии. К середине столетия на остров мигрирует новая группа армянских

поселенцев из Малакки и Пенанга. Следует отметить, что именно в этот период количество армян в Сингапуре достигает нескольких сот человек, по затем, начиная с 1871г. оно никогда не превышало 100 человек.

С 30-40-х годов XIX века в центре Сингапура появляется целая армянская улица-площадь, которая и в наше время носит название "Армянской улицы". Кроме того, в Сингапуре были ранее и другие улицы, названные по имени знаменитых армян страны- "Саргсян" и "Мартиросян".

Первым армянским купцом Сингапура принято считать Аристакаеса Саркиса, основавшего свою факторию еще в 1820г., а уже в 1824г. трое из двадцати ведущих купцов страны были армянами. Известно, что лучшей для своего времени гостиницу в Сингапуре, которая называлась "Раффлс-Отель", в 1887г. открыли братья Тигран и Мартын Саркисы. Именно здесь начали применяться прогрессивные для того времени формы и методы обслуживания, которые и сейчас являются необходимыми компонентами гостиничного бизнеса. В настоящее время "Раффлс-Отель" входит в число 100 наиболее известных гостиниц мира.

Армяне, помимо непосредственной торговли, занимались в Сингапуре гостиничным, текстильным, ювелирным бизнесом, активно были вовлечены и в благотворительную деятельность. Отдавая дань уважения армянам, которые внесли огромный вклад в дело процветания страны, сингапурцы назвали именем армянской благотворительницы Агнесс Джоаким национальный шток страны-орхидею, которая называется Вацца Мисс Джоаким.

Процесс формирования армянской общины в Сингапуре сопровождался активным формированием социальной инфраструктуры этого национального оазиса. Очевидцы отмечали, что армяне Сингапура были последовательными адептами национальной культуры и языка. Несмотря на то, что в Сингапуре в отличие от армянских общин других стран региона так и не была открыта армянская школа, представители всех поколений общины прекрасно владели армянским языком. Уже в 1834г. армяне Сингапура, при содействии армянских общин Калькутты и Явы, приступили в районе Хилл-стрит к строительству армянской церкви, названной впоследствии по имени Св. Григория Просветителя. При этом армяне наняли для строительства церкви лучшего архитектора страны Дж. Колмана, по проекту которого в

1836г. была построена церковь, сохранявшаяся до нашего времени и считающаяся одним из самых красивых строений Сингапура.

В 1845г. Хачик Мовсес стал одним из основателей сингапурской газеты на английском языке "Straits Times", а уже в 1849г. Григор Галстян основал в Сингапуре первую армянскую газету "Усумнасер"- "Знарок". В тот же период были созданы типографии "Арни" и "Масис", где печатались книги на армянском языке.

Армянская община Сингапура начинает переживать упадок уже к концу XIX века. А после второй мировой войны и японской агрессии армян в Сингапуре практически не остается.

Таким образом три самых знаменитых символа Сингапура : национальный шевкет страны, "Раффлс-Отель" и газету "Straits Times" явились результатом деятельности ее немногочисленной армянской общины.

IV. АРМЯНЕ В ДРУГИХ СТРАНАХ РЕГИОНА

Индонезия: Упоминания о первых армянских общинах в Индонезии мы находим в книге русского ученого И. Бакунина, согласно исследованиям которого в XVII веке на Филиппинских островах уже обосновались порядка 2000 армян. Данный факт отмечает и известный армянский историк Костанц Джугаеци, который в ряду городов на Дальнем Востоке, где сформировались армянские общины, упоминает "Джакарту, которую называли также Батавией..., Мукасарн... и Тимор". Согласно некоторым источникам, первая армянская община в Индонезии была организована в 1656г. хаджа Солимом, который обосновался в городе Магасар. Отношения между голландскими колониальными властями и армянами складывались удачно, а в 1741 году голландцы издали манифест, согласно которому армяне получили статус "свободных граждан". В количественном отношении армяне Индонезии не уступали своим соотечественникам в Батавии и занимались в основном торговлей.

Следующий период развития армянских общин в Индонезии связан с XIX веком. Именно в это время на индонезийские острова и, прежде всего, на остров Яву, перемещается внушительный поток армян,

включаящий в себя купцов из Мадраса и большую группу армян из Новой Джуги и других районов Ирана. На первых порах новоприбывшие армяне останавливаются в Батавии, и затем, наиболее предприимчивые из них, перебираются в приморские города острова.

К 30-м годам XIX века в Батавии число армян возрастает и возникает необходимость в строительстве часовни, а в 1852г. армяне города уже выстраивают на месте часовни церковь, названную именем Св. Ованесса.

О деятельности армянских ремесленников, своим мастерством поразивших европейцев, узнаем из источников, дошедших до нас благодаря европейскому путешественнику Баратта Иллани, посетившему в середине XIX века Индонезию. В этот период в Батавии, Самиранге и Джанаре уже действуют 10 "армянских компаний". Значительное количество армянских купцов и ремесленников обосновались и во внутренних городах провинции.

Наиболее бурное развитие, наряду с Батавией, переживает город Сураба. В 1875г. наблюдается новый наплыв армянских мигрантов в Индонезию. Если до 1875г. в Сурабе действовало несколько армянских торговых фирм, то уже к 1880г. их количество приближается к 20-ти. В XX веке именно армянская община в Сурабе становится самой процветающей в стране. Город был полон армянскими торговыми домами и мастерскими, а в 1927г. здесь была открыта церковь Св. Геворга, которая сохранилась до наших времен.

Увеличение количества и рост деловой и профессиональной активности армян приводит к дальнейшему географическому расширению армянских общин в стране. Согласно переписи, проведенной священником В. Агабяном, к концу XIX- началу XX веков армяне проживали в Батавии, Бойтенгорхе, Зерибоне, Сурабе, Снопарджо, Энгадидуле, Талгунде, Агуше, Лаванге, Бату, Маланге, Соло, Мадиеоне, острове Бали, Самаринге (остров Борнео), Макасаре, Мидане (остров Суматра).

Социальная структура армянских общин в Индонезии была не слишком дифференцированной. Армяне здесь занимались, в основном, торговлей и ремеслами. Степень вовлеченности армян в политическую, административную и общественную жизнь страны оставалась низкой, в отличие от общин Индии, Китая, Бирмы и других стран региона. Это объясняется тем, что армяне укоренились здесь уже в период организации

колониальных порядков и, в связи с этим, голландцы не высказывали особой заинтересованности в привлечении армян на государственную службу. Лишь в отдельных случаях колониальные власти доверяли армянам высокие должности. Так, голландские власти в середине XIX века доверили в разное время и в разных провинциях трем армянам—Ованесу Петросиану, его брату—Арутюну Петросиану и Эмилю Цатуряну должности вице-губернаторов. Знаток восточных и западных языков А. Аганур был назначен государственным переводчиком, а Минхари Ованеси занимал должность государственного секретаря по делам религий и образования. В значительном количестве были известны и другие переводчики, нотариусы, переписчики, юристы.

Непоправимый урон нанесла армянской общине в Индонезии японская оккупация в период второй мировой войны. Большинство армян выехало из страны, либо ассимилировалось с голландцами и местным населением.

Бирма: Значительный след в истории армянской диаспоры оставила и Бирманская община. Армяне занимались в Бирме ремеслом и военным делом. В XVIII веке многие из них состояли на царской, правительственной и административной службе, были известны также переводчики-армяне.

В XIX веке сфера приложения деятельности армян в Бирме еще более расширилась. Именно бирманские армяне первыми начали разработку нефтяных месторождений Бирмы в центральных частях страны. Согласно исследованиям известного историка Бирмы Дж. Харвея, армяне успешно занимались кораблестроительством, давая своим кораблям армянские наименования: “Ара”, “Айк”, “Арагат”, “Тигран”, “Джуга”.

В период англо-бирманских войн армяне продолжали оказывать всяческое содействие бирманцам. В XIX веке наиболее известным в Бирме флотоводцем был Саркис Манукиан, который во время I англо-бирманской войны оказал неоценимые услуги властям Бирмы. Он же вел в 1826г. с англичанами переговоры о перемирии.

Деятельные и инициативные армянские купцы посещали практически все страны региона. По некоторым сведениям, отдельные армянские торговцы оседали во Вьетнаме, Лаосе, Камбодже, но в силу их незначительного количества они выпадали из поля внимания Святого

Эчмиадзина, странствующих миссионеров и путешественников. Есть обрывочные сведения о незначительной армянской общине в Таиланде, несколько больше информации об армянах Малайзии и Фиджиин, хотя национальные армянские оазисы на территориях этих стран существовали неолдгий период с середины 18 века по 30 годы XIX столетия.

Исходя из вышеуказанных фактов можно констатировать:

- Еще задолго до Европейского проникновения в странах Южной и Юго-Восточной Азии существовали организованные и влиятельные армянские общины.
- Армяне в странах региона не только занимались коммерческой деятельностью, но и строили фабрики и заводы, гостиницы и типографии, печатали газеты и журналы, открывали школы и больницы. Армяне наряду с общественной национальной деятельностью в странах пребывания, занимались также государственным строительством: служили в армии, занимали высокие государственные должности и т.п. Лишившись исторической родины, армяне были беззаветно преданы тем странам, в которых они проживали.
- Несмотря на относительно небольшой количественный состав армянской диаспоры в странах Южной и Юго-Восточной Азии в 17-19 веках, она играла значительную роль в развитии не только экономической, но и политической, общественной и культурной жизни этих стран.
- Присутствие армянских общин в регионе, их тесное сотрудничество с местным населением означает собой эффективное и плодотворное взаимодействие различных культур и религий задолго до европейских идей равенства и братства.
- Армяне, благодаря своему трудолюбию, образованию, глубокому знанию местных обычаев и традиций, языка и культуры стран проживания стали своеобразным мостом, соединяющим Европу с Азией. В течение нескольких веков армяне оказывали неоценимые услуги для такого взаимодействия.
- Несмотря на то, что армяне стали первыми жертвами европейского продвижения на Азиатском континенте, позже благодаря своей

национальной культуре и неустанному труду они также и первыми восприняли современный процесс модернизации и прогресса.

ROUBEN KARAPETYAN

ARMENIAN COMMUNITIES OF SOUTH AND SOUTH-EAST ASIA IN XVII-XIX CENTURIES

Long before the European penetration and the process of active colonization by European powers there were an organized and influential Armenian communities in India, China and the countries of south-East Asia. Armenians were not only involved in the substantial trade relations with the specified countries, but they founded industrial enterprises and factories. Created an outstanding buildings and engineering constructions, printing books and newspapers, opened schools and churches. Armenians played an important role in the development of political, economic and cultural life of those countries.

The presence of Armenian communities in the region their close cooperation with the local population manifested the productive and effective interaction between the peoples of different cultures and religions long before the European ideas of human equality and brotherhood.

While recalling the brilliant definition of Armenian national identity by Renc Groussc (French orientalist of beginning of 20 century) "Asians in Europe and Europeans in Asia", Armenians through their deep knowledge of the host countries, their traditions and languages, their culture and mentality, brought Europe closer to Asia. Armenians provided first and invaluable assistance for that interaction.

Although the Armenian trade was the first victim of further European advancement into the continent, Armenians through their renewed culture and in fatigable behavior were the first to embrace modernization and progress.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ Это работы армянских историков Фавтос Бюзандя, Мовсеса Кагантцаци, Алипана и других.

ՈՌՌԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԻՐԱՔՈՒՄ ԾԱՊՈՆՆԻԱՅԻ ՈԱՉՍԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՐԵՐՅԱԼ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ծանր պարտություն կրած Վասպուրիային 1946թ. պարտադրվեց "խաղաղ սահմանադրություն" ընդունումը, որը մինչ օրս մնացել է անփոփոխ: Նրա 9-րդ հոդվածով սահմանափակվում է "կանոնավոր բանակ պահելու ու պատերազմական զործույթյուններ իրականացնելու" Վասպուրիայի իրավունքը: Սառը պատերազմի տարիներին վերոհիշյալ հոդվածի վերանայումը ոչ միայն անհնար էր քաղաքական վերնախավի և քնակյության լայն զանգվածների բացասական վերաբերմունքի պատճառով, այլ նաև ամնպատակահարմար և անիրատեսական էր աշխարհաքաղաքական առումով: Վասպուրիայի իշխանություններն ու ժողովուրդը կենտրոնացնելով իրենց ողջ ներուժը ստեղծագործ գործողության վրա կարողացան արձանագրել տնտեսական աճի չտեսնված տեմպեր ու ապահովել անհախառնեղ տեխնոլոգիական առաջընթաց: Արդյունքում Վասպուրիան դարձավ արդյունաբերական հսկա՝ իր արժանի տեղը գրավելով աշխարհի ամենագարգացած երկրների շարքում: Այդուհանդերձ, Վասպուրիան տնտեսական հզոր տերություններից մեկը լինելով տասնամյակներ ի վեր չնչին դերակատարություն ուներ միջազգային կարևորագույն հիմնախնդիրների կարգավորման գործում: Փաստորեն Վասպուրիայի տնտեսական զարգացման մակարդակը չէր համապատասխանում միջազգային անվտանգության համակարգում մյուս ունեցած դերին: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո և միջազգային նոր աշխարհակարգի ձևավորման պայմաններում Վասպուրիայի իշխանությունների սույն կանգնեց այդ անհամապատասխանության աստիճանաբար վերացման հարցը:

Ասիական մայրցամաքում ստեղծված նոր աշխարհաքաղաքական իրականության (ԱՄՆ-ի և Չինաստանի միջև աստիճանաբար ծավալվող պայքարը), Վասպուրիայի վատարագույն տնտեսական իրավիճակն ու քաղաքական ասպարեզում նոր սերնդի ի հայտ գալը նույնպես նպաստեցին երկրի արտաքին քաղաքական ռազմավարության ակտիվացմանը:

1997թ. սկսած Ճապոնիայի ռազմական հաշցակարգում հայտնվեցին նոր միտումներ: Այդպես, նույն թվականին Ճապոնիայի պաշտպանության նախարարության կողմից հրապարակված «Մայիսակ բոքս» ամրագրվեցին Ճապոնիայի Ինքնապաշտպանական Ռոմեր (ՆՌՌ) տարածաշրջանային ռազմական ուժի վերածելու մտադրությունները: Արդյունքում, 1999թ. Ճապոնիան II աշխարհամարտից հետո առաջին անգամ մասնակցեց ԱՄՆ կողմից Գուամում իրականացված զորավարություններին՝ տեղակայելով այնտեղ իր ռազմական օդանավերից մեկը: Նույն 1999թ. ՆՌՌ-ն օդային ուժերի հնարավորությունները բարելավելու նպատակով ձեռք բերեց շոքս «Boeing 767»¹ վերահսկողական օդանավ: 2000թ. Տոկիոն պայմանագիր ստորագրեց Մինգապուրի հետ վերջինիս ռազմական բազաները հնարավոր ճգնաժամի ժամանակ օգտագործելու վերաբերյալ: Ուսմանական քաղաքականության ակտիվացումը շարունակվեց նաև 2001թ.: Տոկիոն պատրաստվում է գնել «Boeing 767» տիպի օդանավեր քոհչի ընթացքում օդանավերի լիցքավորման իրականացնելու նպատակով օգտագործելու համար: Դա հնարավորություն կտա մեծացնել ռազմակայաններում տեղակայված F-15 օդանավերի գործողությունների տարածքը մինչև 3000 մղոնի: Վերջին «Aegis» տիպի կործանիչների ձեռքբերումը շեշտակիորեն բարելավեց Ճապոնիայի ծովային հետախուզության հնարավորությունները: ԱՄՆ ռազմական զենայնջենտի համաձայն, Ճապոնիայի զինված ուժերը ի վիճակի են բարձր մակարդակով վախճործակցության ԱՄՆ-ի տեխնոլոգիայի և առաջատար ուժերի հետ: Պետք է արձանագրել, որ արդեն իսկ 2001 թվականին՝ երբ իշխանության եկավ Ջոնիչիքո Կոիժումիի գլխավորած կառավարությունը, ապա երկիրն ուներ աշխարհի ամենազարգացած ռազմաարդյունաբերական համալիրներից մեկը²: 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին Նյու-Յորքում տեղի ունեցած դեպքերն ու այնուհետև, ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ միջազգային ահաբեկչության դեմ ծավալված պայքարը ստեղծեցին պաշտոնական Տոկիոյի համար այն բարենպաստ միջազգային մթնոլորտ, երբ Ճապոնիան մի կողմից չէր կայտը իր գործնական օժանդակությունը չցուցաբերեր իր ռազմավարական դաշնակցին՝ ԱՄՆ-ին, իսկ մյուս կողմից էլ փորձեց առիթը օգտագործել նաև միջազգային անվտանգության համակարգում իր դիրքերն ամրապնդելու համար: Նամանակամո, որ այդ նույն պատճառաբանությամբ, չնայած իր «խաղաղ սահմանադրությանը», Ճապոնիան

տարիների ընթացքում արդեն իսկ Ինքնապաշտպանական Ռոմեր հաստատանման տակ ստեղծել էր հզոր և ժամանակակից բանակ: ՆՌՌ-ի վրա ծավալում է երկրի բյուջեի շուրջ 6.1 տոկոսը (շուրջ 50 մլրդ ամ. դոլար), որը կազմում է Ճապոնիայի ՀՆԱ-ի 0.995%-ը³: ՆՌՌ-ն իր տրամադրության տակ ունի խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում ամենամեծ նավատորմը ԱՄՆ-ից հետո, իսկ նրա գտնադրված ուժերը գերազանցում են Բրիտանական քազավորական բանակն ու նավատորմը իրար հետ գումարած: Վերոնիշյալ տրամադրությամբ ղեկավարելով, 2001թ. ընտրություններից անմիջապես հետո խորհրդարանում իր առաջին իսկ ելույթում, Ճապոնիայի վարչապետ Ջոնիչիքո Կոիժումին նշեց, «որ քաղաքական ղեկավարության պարտականությունն է՝ ճշտել քե ինչպիսի համակարգ պետք է ստեղծվի, երբ ժողովուրդն ու պետությունը հայտնվեն ճգնաժամային վիճակում»: Ջ. Կոիժումին վստահեցրեց, որ ինքը կներկայացնի «արտակարգ օրենսդրություն» (emergency legislation) փոփոխվող անվտանգության կարիքները հոգալու համար⁴:

Հարկ է նշել, որ Ճապոնիայի բնակչության վերաբերմունքը սահմանադրության նշված հողվածի կատարման շարունակում է մնալ բաժանված: Երկրի 50%-ը դեմ է արտահայտվում սահմանադրության այդ հողվածի վերանայմանը, իսկ մյուս կեսը՝ կողմ: Վերջին սոցիոլոգիական հարցումների համաձայն, երիտասարդության և միջին տարիքի ճապոնացիների մեծամասնությունը պատրաստ է, որպեսզի իրենց երկիրն ավելի մեծ դերակատարություն ունենա Ասիայի անվտանգության համակարգում⁵: Երե ճապոնական հասարակությունը բաժանված է այդ հարցի վերաբերյալ, ապա քե կառավարող լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցությունը՝ ի դեմս երկրի վարչապետ Ջ.Կոիժումի, և քե երկրի գլխավոր ընդդիմադիր ուժը՝ դեմոկրատական կուսակցությունը, միակարծիք են սահմանադրական փոփոխություններն իրականացնելու անհրաժեշտության հարցում: Ճապոնիայի վարչապետը վերջերս կառավարության մամուլի ակումբում տված հարցազրույցի ընթացքում նշել է. «Սահմանադրական բարեփոխումներն այլևս արգելված չեն Ճապոնիայի համար: Լիբերալ-դեմոկրատական և դեմոկրատական կուսակցությունների խորհրդակցական քննարկումները պետք է ավարտվեն այդ նպատակին ուղղված օրենքների ընդունմամբ: Անք կառավարության դիրքորոշումն այդ հարցում կայանում է սահմանադրական մեկնաբանություններն անփոփոխ բողոնելու մեջ:

Քննարկումները կենտրոնանալու են սահմանադրական վերանայումներ իրականացնելու մեջ»⁶։ Սակայն այս հարցը խորհրդարանական երկարատև քննարկումներ պահանջող բարդ գործընթաց է։ Փոփոխությունների նախագիծը վարչապետի խոսքերով լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցությունը պատրաստ է ավարտել մինչև 2005թ. վերջը, իսկ դեմոկրատական կուսակցության ղեկավար Նատտո Կանի խոսքերով իր կուսակցությունն այդ գործընթացը կավարտի մինչև 2006թ. վերջը։ Տարածաշրջանի այլ պետություններ, ի հակադրեցություն Չինաստանի ատոիճանաբար ծավալվող ազդեցությանը, նույնպես շահագրգռված են Կասպիցիայի զինված ուժերի ակտիվացման հարցում։ Այսպես, Ավստրալիան և Սինգապուրը բազմիցս կոչեր են արել Տոկիոյին մեծացնել իր դերակատարությունը տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում։ Սակայն ամենափնմնական ուժը, որ մղում է Կասպիցիային նոր դեր ստանձնելու ուղղությամբ դա Վաշինգտոնն է։ Մեծացնելով Տոկիոյի կշիռը Չինաստանի ծավալումը գապելու գործում, հատկապես 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ից հետո, Կասպիցիայի աջակցությունը ԱՄՆ-ին՝ վերջինիս կողմից ծավալված հակահարեկչական համընդհանուր պայքարում, ձեռք է բերում ծայրահեղ կենսական նշանակություն։ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո առաջին անգամ 2001թ. նոյեմբերին Կասպիցիան մասնակցեց իր սահմաններից դուրս իրականացվող ռազմական գործողություններին, գործում աջակցություն ցուցաբերելով Գուամում և Սան-Դիեգոյում տեղակայված ԱՄՆ-ի նավատորմին։

Եթե Աֆղանիստանում Կասպիցիան մասնակցեց վերակառուցման տնտեսական ծրագրերի ֆինանսավորման տեսքով, ապա Կասպիցիայի կողմից Իրաքում անմիջական զինվորական ներկայությունը ավետեց որակապես նոր դարաշրջանի սկիզբ պաշտոնական Տոկիոյի համար։

Այսպես, 2003թ. հուլիսին Կասպիցիայի խորհրդարանում վարչապետ Ջ.Կոիժումիի կողմից ներկայացված հակահարեկչական օրենքի նախագծի ընդունմամբ՝ Իրաքում վերակառուցողական աշխատանքների իրականացմանն աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով, կառավարությանն իրավունք տրվեց 1000-ին հասնող «խրեմապաշտպանական» ուժեր ուղարկել Իրաք։ 2004թ. փետրվարին հունամիտար և խաղաղապահ գործողությունների իրականացման նպատակներով Իրաք մեկնեց ճապոնական ցամաքային փորձագիտա-հետազոտական զինվորական խումբը։

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Կասպիցիայի զինված ուժերն առաջին անգամ իրենց սահմաններից դուրս ձեռնարկեցին մեծ լինդրաձակ ու վտանգավոր⁷ առաքելություն։ Ուժերի մեկնումից առաջ, 2004թ. փետրվարի 1-ին, Հոկայոտյի Ասահիկավա քաղաքում կազմակերպվեց պաշտոնական արարողություն՝ վարչապետ Ջ. Կոիժումիի և Կասպիցիայի Պաշտպանության գործակալության ղեկավար Եիզերու Իշիբայի մասնակցությամբ։ Վարչապետի, ինչպես նաև Պաշտպանության գործակալության ղեկավարի ելույթներն ուղղված զինվորների և նրանց հարավատներին, հաստատում էին նախապես հնչած իշխանության դիրքորոշումներն այդ հարցում, այն է՝ Իրաքում «միմիայն հունամիտար և խաղաղապահ գործողությունների իրականացում»⁸։ Երկրի վարչապետի խոսքերով, այս առաքելությունն այնքանով է կարևոր Կասպիցիայի համար, որ այն կապաշտպանի երկրի պարտավորությունները միջազգային հանրության առջև։ «Կասպիցիայի կառավարության ինքնապաշտպանական ուժերը կարող են գրանցվել ՄԱԿ-ի կողմից խաղաղապահ գործողություններ իրականացնող մասնակիցների թվում։ Միևնույն ժամանակ այն կամրապնդի չորս տասնամյակ գոյություն ունեցող ԱՄՆ-Կասպիցիա դաշինքը»,- նշեց Ջ. Կոիժումին⁹։ Իրաքում ճապոնացի զինվորների ներկայությունը վկայում է միջազգային անվտանգության համակարգում Կասպիցիայի դերի ակնհայտ ակտիվացման մասին։ Հատկապես հաշվի առնելով Տոկիոյի հավակնությունները ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդում մշտական անդամ դառնալու ուղղությամբ։ Կարծում ենք այսուհետ ևս մենք ակամատես կլինենք Կասպիցիայի ռազմաքաղաքական դերի ակտիվացմանը թե՛ սաշխարհ-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում և թե՛ միջազգային հանգուցային հիմնախնդիրների կարգավորման գործընթացներում։

Հաշվի առնելով վերոհիշյալը, ինչպես նաև Կասպիցիայի արտաքին քաղաքականության հայեցակետի հնարավոր փոփոխությունները՝ անհրաժեշտություն է նկատվում նորովի մտախոնոմ որդեգրել նաև կայ-նապոնական հարաբերությունների ողջ համակարգի նկատմամբ։

JAPANESE MILITARY PRESENCE IN IRAQ

The article provides short background on Japanese Self Defence Forces and what lies behind the decision of the Japanese government for sending its small military contingent to Iraq in February 2004. By sending the troops to Iraq Tokyo is trying to rejoin the ranks of the great powers and play a full-fledged security role not only in the region but on the wider world stage. Taking into consideration the substantial changes in the Japanese foreign political agenda, a new approach to the whole system of Armenian-Japanese bilateral relations is required.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ <http://www.stratfor.com> - Will Japan Rearm. February 2001.

² Ճապոնիայի բանակի բխարանակը կազմում է 236.000 զինվոր (46000 պահուստային): *Տաճարային ինքնապաշտպանական ուժերը* կազմված են 13 դիվիզիայից, 950 զբաղատեխնիկայից, 463 ուղղերից, 800 միավոր հրետանային տեխնիկայից: *Մովային ուժերը* բաղկացած են՝ 16 սուզանավից; 58 վերջրյա նավերից, 35 ակամազերծող նավերից, 110 օդանավերից, 99 ուղղաթիռից: *Օդային ուժերը*՝ 368 կործանիչ , 42 տրանսպորտային և 182 այլ օդանավերից:

³ Japan Almanac 2003. Defence Spending, p. 47, Asahi Shimbun, Tokyo.

⁴ Cato Institute, "Japan Takes a Modest Step Toward Global Security", by Ted Galen Carpenter, January 8, 2002.

⁵ "Japan Times", 22.11.2003.

⁶ "Japan Echo", Vol.32, N2, April 2004.

⁷ Իրաքցիների կողմից 3 ճապոնացիների պատանդ վերցնելը լուրջ փորձություն եղավ Կաիծամիի կառավարության համար: Սակայն արարական որոշ երկրների միջնորդության (հիմնականում Միբիայի) շնորհիվ հենարավոր եղավ պատանդների ազատ արձակումը: Այս մասին տես www.imra.org.il, Syrian FM Blames US For Kidnappings In Iraq. 10.04.2004.

⁸ "Asahi Shimbun", February 2, 2004.

⁹ "Yomiuri Shimbun", February 1, 2004.

ՉԺՀ-ԻՐԱՆ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՇՈՒՐՁ

Վերջին տարիներին միջազգային քաղաքականության առաջնության հիմնական դիրքերից մեկն Իրանի (ԻԻՀ) միջուկային ծրագիրն է, սրի ստեղծման և նրա հետագա զարգացման պատմությունը սկիզբ է առնում 1950-ականների կեսերից՝ Թեհրանի համալսարանում միջուկային կենտրոնի հիմնադրմամբ¹: Միջուկային ենթակայի դրոշմում աշխատանքներ կենտրոնացվում էին ԱՄՆ-ի օգնությամբ, որի հետ 1957թ. միջուկային ենթակայի խաղաղ օգտագործման վերաբերյալ կնքված համաձայնագրով Վաշինգտոնը պարտավորվում էր Իրանին ռազմական սարքավորումներ և մասնագետներ տրամադրել²:

Իրանում միջուկային ենթակայի զարգացման գործին 1967-1977թթ. ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերել նաև Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան, Իտալիան, Բելգիան, ինչպես նաև Գ.ՖՀ-ը: Այդ համագործակցության շրջանակներում մի շարք պայմանագրեր են կնքվել Բուշրոմ և Անվազում ԱԷԿ (ատոմային էլեկտրակայանների) կառուցման, նոր ԱԷԿ-երի համար սարքավորումների և միջուկային փառելիքի տրամադրման, մասնագետների պատրաստման վերաբերյալ³: Վերոնշյալ կ.կրների հետ համագործակցության շրջանակներում միջուկային ծրագրի կենսագործումն ու Իրանի ենթագետիկ բազայի տարրորոշումը նախատեսվում էր ավարտին հասցնել 1994թ.⁴: Սակայն այդ ծրագրերի մեծ մասը չիրագործվեց կամ ստեղծվեց 1979թ. Իրանի Իսլամական հեղափոխությունից հետո, և Իրանի այն ժամանակվա գործընկերներին փոխարինելու եկան նորերը, որոնց թվում Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետությունը՝ ՉԺՀ-ը:

Չնայած միջազգային համրությունը և միջուկային զենքի չտարածման դրոշմի փորձագետները Թեհրանի միջուկային գործունեությունը լայնորեն քննարկում են մոտավորապես 2000 թվից, Իրանի՝ «այ խաղաղ նկատառումներով միջուկային ծրագրի» մշակումը (առաջին հերթին՝ ուրանի հարստացման) իրականացվում է 1987թվից՝ ԻԻՀ և Պակիստանի միջև գաղտնի համաձայնագրի կնքման պահից, որի համաձայն Իսլամաբադը պետք է աջակցեր Իրանի հարստացման իրականացման ծրագրի զար-

գացմանը: Նշված ժամկետը կարելի է համարել միջուկային զենքի ստեղծման Իրանի փորձերի պատմության սկիզբը⁵:

Ենթադրվում է, որ Չինաստանի միջուկային համագործակցությունն Իրանի հետ սկիզբ է առել 1980-ականների կեսերին, ավելի կոնկրետ՝ 1985թ. հունիսին, Իրանի մեջբխի խոսնակ Հաշեմի Ռաֆասնջանի և պաշտոնախարար Մուստաֆա Մուհամմեդ Նաջջարի՝ Պեկին կատարած պետական այցի շրջանակներում գիտատեխնիկական համագործակցության վերաբերյալ պայմանագրի ստորագրմամբ⁶: Պայմանագրի գաղտնի՝ միջուկային համագործակցության մասով Պեկինը պարտավորվում էր օժանդակել 1984թ. Սպահանում ելիմնված Իրանի գլխավոր հետազոտական գործարանի կառուցման աշխատանքներին և Իրանին սուրբ-բիտիկական միջուկային երկու ռեակտոր տրամադրել: Սպահանի միջուկային կենտրոնի տասնյակ ինժեներներ 1988-1992թթ. ընթացքում որակավորում են ստացել ՉԺՀ-ում: 1980-ականների վերջերին Պեկինը Իրանին Սպահանի գործարանի ուրանի հարստացման գործում օգտագործվող փոքր էլեկտրամագնիսական կայտարուն տարանջատիչ է փաճառել⁷: Իսկ 1989թ. սեպտեմբերին ՉժՀ-ի և ԻԻՀ-ի միջև առաջի խաղաղ օգտագործման ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ պայմանագիր է ստորագրվել, որն Իրանի խորհրդարանը վավերացրել է միայն 1993թ.⁸:

Իրանի և ՉժՀ-ի միջուկային համագործակցության խորացմանը նպաստեց 1980-90-ականներին ԱՄՆ-ի ուժգին ճնշման տակ Իրանում միջուկային գործարանի կառուցման վերաբերյալ մի շարք պայմանագրերի թե՛նքարանի գլխավոր մատակարարների՝ Արգենտինայի, Հնդկաստանի և այլ երկրների նյութարտար, հնչյուն նաև ԽՍՀՄ-ի փյուզումն ու Մատր պատերազմի ավարտը: Արդյունքում ԱՄՆ-ն՝ աշխարհի միակ գերտերության իր կարգավիճակը հավերժացնելու, իր համաշխարհային տիրապետությունը՝ այսպես կոչված Pax Americana-ն հաստատելու և ամրապնդելու նպատակով գլոբալ ռազմավարության առանցք դարձրեց ԱՄՆ-ին հակազդելու ունակ ուժի կենտրոնների՝ «պոտենցիալ բշնամիներին» ձևավորման կանխարգելումը⁹: Նման ուժի կենտրոններ էին դիպվում իսլամական և սինական երկրները, որոնց յվում՝ ԻԻՀ-ը և ՉժՀ-ը: Վերջիններս, գիտակցելով Վաշինգտոնի քիթախի վերածվելու և «կանխարգելիչ հարվածի» տակ հայտնվելու հավանականությունը, ԱՄՆ-ի դեմ համագործակցելու և սովորական սպառազինության զոնդ նրա առավելությու-

յանը «հակակշիռ ստեղծելու» նպատակով փորձում էին համատեղել իրենց ջանքերը զանգվածային ոչնչացման զենքի (ՋՈՁ) ձեռքբերման և զարգացման ոլորտում¹⁰:

Արդեն իսկ 1991թ. հուլիսին Իրանում ՉժՀ վարչապետ Լ.ի Փենի և ԻԻՀ նախագահ Աբբաս Հաշեմի Ռաֆասնջանի հետ հանդիպման ընթացքում կողմերն արահայտվեցին ԱՄՆ-ի համաշխարհային տիրապետության ու միջազգային հարաբերություններում աներկյան կարգերի հաստատման դեմ¹¹: Կողմերի միջև պայմանագիր ստորագրվեց Իրանի միջուկային ռեակտորի տեխնիկական վերազինման նպատակով շինացի փորձագետների տրամադրմամբ¹² և Սպահանի միջուկային գործարանի համար (20-30 մվտ հզորությամբ) հետազոտական ռեակտոր փաճառելու ինքաբերակ¹³:

Փաստենք, որ նախքան 1991թ., Պեկինը համաձայնագրի առկայության վերաբերյալ ԱՄՆ-ի տեղեկություններն «անհիմն» ու «անհիեր» էր համարում՝ հայտարարելով, որ ՉժՀ-ն Իրանի հետ ոչ մի միջուկային գործարք չի իրականացրել: Սակայն 1991թ. նոյեմբերին ՉժՀ-ի արագորձնախարարը պաշտոնապես ընդունեց 1989թ. և 1991թ. Իրանի և ՉժՀ-ի միջև միջուկային պայմանագրերի կնքման փաստը՝ հավաստելով, որ Իրանին նշանադրված միավորները նախատեսված են միայն խաղաղ նպատակներով օգտագործման համար և ենթակա են Ատոմային Եներգիայի Միջազգային Գործակալության՝ ԱԷՄԳ-ի (IAEA) հսկողությանը¹⁴: Չինական կողմը նաև փաստեց, որ առաջարկվող 20 մվտ հզորությամբ հետազոտական ռեակտորը չափազանց փոքր է տարածման փոսնգ ներկայացնելու տեսանկյունից¹⁵: Իր հերթին թե՛նքարան հավաստեց, որ որպես Միջուկային Չտարածման Պայմանագրի և Պայմանագրի Լրացուցիչ արձանագրությունը ստորագրող կողմ, Իրանը ենթակա է ԱԷՄԳ-ի տեսչների ստուգայցերին՝ ընդգծելով միջուկային ոլորտի զարգացմամբ և խաղաղ հետազոտություններով զբաղվելու իր օրինական իրավունքը, միաժամանակ հերքելով միջուկային զենքի ստեղծման կամ դրա զարգացման օրոգրյալը իր մտադրությունները¹⁶:

Հարկ է նշել, որ 1991թ. աշնանը ՉժՀ-ի նախագահ Յան Ծանկունի՝ Պակիստան և Իրան կատարած այցերը գնահատվեցին միջազգային զարգացումներում, հատկապես դրանցում ԱՄՆ-ի առաջատար դերի ստանձնման նկատմամբ Իրանի, ՉժՀ-ի և Պակիստանի դիրքորոշումներ-

րի վերանայման հնարավորություն: Ենթադրվում էր, որ ճշյալ երկրմերի միջև համագործակցությունն ու հարաբերությունների ընդլայնումը պետք է հանգեցնեի տարածաշրջանային անվտանգության նոր համակարգի հիմնադրմանը՝ Չինաստանի, Իրանի և Պակիստանի միջև պաշտպանական և ռազմական համագործակցության հաստատման ճևղ: 1992թ. սեպտեմբերին Իրանի նախագահ Ռաֆաանջանի՝ ՉԺՀ կատարած այցի ընթացքում կողմերի միջև պայմանագրի ստեղծագրվեց միջուկային ուղղուում համագործակցության շուրջ, որի շրջանակներում ՉԺՀ-ը պարտավորվում էր Սպահանի միջուկային կենտրոնի համալիր-հետազոտական աշխատանքների իրականացման նպատակով տարրեր սարքավորումներ և 300 մկտ հզորությամբ երկու ռեակտորներ տրամադրել: Նշվում էր ԱԷՄԳ-ի երաշխիքների ներքո պայմանագրի հետապնդած խաղաղ նպատակների մասին¹⁷:

1992թ. փետրվարի և 1993թ. նոյեմբերի ոչ պաշտոնական ստուգայելից հետո ԱԷՄԳ-ի պաշտոնյաները հայտարարեցին, որ Իրանի միջուկային գործունեությունը հետապնդում է խաղաղ նպատակներ¹⁸: Մինչդեռ ԱՄՆ-ը՝ «համոզված լինելով միջուկային զենքի ստեղծման» Իրանի գաղտնի մտադրության մեջ, ճնշում գործադրեց ՉԺՀ-ի վրա¹⁹, որն էլ 1992թ. հոկտեմբերին պաշտոնապես հրաժարվեց Իրանի հետ գործարքից՝ քացատրելով այն *տեխնիկական պատճառներով*: Սակայն դրանով փորձանաչուսթ միջուկային հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների նախագծերի շուրջ չին-իրանական համագործակցությունը չդադարեց²⁰, որի մասին են վկայում կողմերի միջև 1993-1995թթ. միջուկային ոլորտում ստորագրված մի շարք պայմանագրերը: Նշենք, որ 1995-2005թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՉԺՀ-ը Ռուսաստանից հետո դարձավ Թեհրանին սովորական ապառազիություն մատակարարող երկրորդ երկիրը²¹:

Սակայն 1996թ. մայիսին ԱՄՆ-ի շարունակվող ճնշման տակ ՉԺՀ-ը ստիպված եղավ հրաժարվել միջուկային տեխնոլոգիաների տրամադրման կամ երաշխավորված միջուկային ծրագրերի ստանալուց²²: 1997թ. հոկտեմբերին, բոտ տեղեկությունների, Պեկինը վաշինգտոնին հավաստյալորեց համագործակցության երկու ոլորտով սահմանափակվելու և Իրանի միջուկային ծրագրերին ցուցաբերվող նոր աջակցությունից հրաժարվելու մասին²³: 1998թ. ԿՀՎ-ը Կոնգրեսին ներկայացրեց իր գեկույցում հաստատեց, որ 1997թ. ՉԺՀ-ը դադարեցրել է Իրանի հետ միջու-

կային ոլորտում համագործակցությունը: ԱՄՆ-ի ճնշման տակ 1999թ. չինական կողմը համաձայնվեց դադարեցնել նաև 1998թ.-ից Իրանին ուսանի հարստացման ոլորտում օգտագործվող ֆտորաջրածնի վաճառքը²⁴:

Սակայն չին-իրանական միջուկային համագործակցությունը վերսկսվեց 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի միջադեպից հետո, երբ «գորալ ահաբեկչության դեմ պայքարը» դարձավ ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության ռազմավարական հիմնարկատակ՝ ԱՄՆ-ին «իրավունք վերապահելով» ռազմավարական տեսանկյունից կարևոր և զարգացման ինքնուրույն ուղի բռնած երկրների (ոմսանց պիտակավորելով իրեն «միջազգային իրավունքները չհամաչաղ կամ ծայրահեղական երկրներ»): «չարիքի առնցքի երկրներ» և այլն) առաջխաղացումը կանխելու նպատակով ճնշում կամ պատժամիջոցներ կիրառել վերջիններից նկատմամբ²⁵: Աֆղանստանի հակահաբեկչական գործողության և իրաքյան ներխուժման արդյունքում ԱՄՆ-ում ու Կենտրոնական Ասիայում արևմտյան ռազմահանգրվանների տեղակայումն ու ամերիկյան ուժերով իրենց երկրների «չջրապատումը»²⁶, միջուկային տարածման խնդրի հետ կապված ԱՄՆ-ի միակողմանի կամ երկակի ստանդարտների քաղաքականությունը, Հնդկաստանի ու Պակիստանի՝ դե-ֆակտո միջուկային տերություններ դառնալու փաստը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի կողմից Միջին և ԱՄ-ի երկրների «ժողովրդավարացման» մտադրությունները մարտահրավերներ էին, որոնք չէին կարող չտատնոզել Պեկինին ու Թեհրանին: Իրանն իր անվտանգության հիմնական երաշխիք դիտելով «սեփական միջուկային զենքի ստեղծումը», հարցեր կրկին առդեց դեպի Պեկին: Անշուշտ, Իրանում իրաքյան կամ աֆղանական իրադարձությունների կրկնությունն ու ԱՄ-ի ողջ նավթն ԱՄՆ-ի հսկողության տակ հայտնվելու հետևանքաբ չէր բխում նաև Պեկինի շահերից²⁷:

Արդեն իսկ 2002թ. ապրիլին Չինա Չենինի քեհրանյան այցելության ընթացքում վերականգնվեց 1999թ. ԱՄՆ-ի ճնշման տակ Թեհրանի և Պեկինի միջև միջուկային ենթադրաչի ոլորտում ստեղծված համագործակցությունը²⁸, ինչ Iran News-ի 2002թ. ապրիլի նեկնարանության մեջ հերքվում էր երկու երկրների միջև «զանգվածային ոչնչացման զենքի արտադրության ոլորտում համագործակցության հնարավորությունը»²⁹: Վաշինգտոնն էլ պատժամիջոցներ կիրառեց (2002թ.) Իրանին ՉՈՁ-ի արտադրության ոլորտում կիրառվող նյութերի տրանսպորտման մեջ մեղադրվող չի-

նական երեք ընկերությունների նկատմամբ, որից հետո չինական կողմը միատեսակ դադարեցրեց Իրանի հետ միջուկային համագործակցությունը³⁰:

2003թ. չինական պետական ընկերությունները շարունակեցին Իրանին ցիբիլոնի արտադրության սարքավորումների արանադրումը³¹, որից հետո չինացի ինժեներներն օգնության ցուցաբերեցին Իրանի Սադանի արանի հանրում ու Սպահանի մոտ գտնվող արանի ցեմտրիֆուգայի գործարանում իրականացվող աշխատանքներին³²:

Իսկ երբ 2004թ. ԱՄՆ-ը՝ Թեհրանին մեղադրելով Չտարածման Պայմանագրի պայմաններին հետամուտ չլինելու մեջ, Իրանի գործը՝ «դրսյեն», առաջարկեց հանձնել ՄԱԿ-ի ԱՆ-ի քննարկմանը³³, Պեկինը, պաշտպանելով ճգնաժամը երկխոսության միջոցով խաղաղ կարգավորելու շուրջ ԵՄ-ի գրաված դիրքույալումը, սեպտեմբերին կասեցրեց այդ գործընթացը³⁴: 2004թ. սեպտեմբերի 18-ին ՄԱԿ-ում Չինաստանի ղեկավար Չան Ծանը հանդես եկավ հայտարարությամբ. «Իրանի միջուկային խնդիրը պետք է ամբողջությամբ լուծվի ԱԷՄԳ-ի շրջանակներում երկխոսության միջոցով: ՉԺՀ-ը դեմ է խնդիրը ՄԱԿ-ի ԱՆ-ին հանձնելուն»³⁵:

Պեկինը ողջունեց Թրանի հարստացման ժամանակավորապես դադարեցման վերաբերյալ Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Գերմանիայի՝ «նկրաեռայակի» հետ (նոյեմբերին) Իրանի համաձայնագրի ստորագրման փաստը, որին Թեհրանը գնաց ԵՄ-ի կողմից առաջարկվող անվտանգության, տնտեսական երաշխիքների դիմաց, ինչու չէ, նաև դիվանագիտական մեկուսացումից խուսափելու նպատակով³⁶: ԱԷՄԳ-ը հավանություն տվեց ԵՄ-ի և Իրանի միջև ստորագրված պայմանագրին: Պեկինը ևս ողջունեց Իրանի և ԵՄ-ի երեք երկրների հետ կնքված պայմանագիրը՝ արտահայտելով իր կառուցողական դերակատարությունը միջազգային հանրության այլ անդամների հետ ԱԷՄԳ-ի շրջանակներում խնդրի պատշաճ կարգավորման ուղղությամբ³⁷:

2005թ. սկզբին ԻԻՀ-ի և Հյուսիսային Կորեայի միջուկային զենքի ստեղծման հավանությունների դեմ ուժի կիրառման հնարավորության շուրջ Բուշի վարչակազմի հայտարարություններից³⁸ հետո Իրանը 2005թ. օգոստոսից վերականգնեց Սպահանի միջուկային գործարանի ուրանի հարստացման գործընթացը³⁹: ԱԷՄԳ-ի կառավարիչների խորհրդի հանդիպման

նախօրյակին (2005թ. նոյեմբերի 25-ին) Իրանի պատվիրակ Հուսեյն Մուսավին խնդրի քննարկման նպատակով մեկնեց Չինաստան⁴⁰:

2006թ. հունվարի կեսին, «նվառեռայակը» միացավ Իրանի գործը ՄԱԿ-ի ԱՆ-ի քննարկմանը հանձնելու նպատակով Ռուսաստանի և ՉԺՀ-ի աջակցության ձեռք բերման ուղղությամբ ԱՄՆ-ի դիվանագիտական ջանքերին⁴¹: Մակայն երեք Մեծ Բրիտանիայի արտգործնախարարության բարձրատիպից աշխատակիցների լոնդոնյան խորհրդակցությանը ընթացքում Մոսկվան Թեհրանի գործը ՄԱԿ-ին հանձնելու ուղղությամբ խոչընդոտելու նշանները ըստ էության ցույց տվեց, ապա նույնը չէր կարելի ասել ՉԺՀ-ի մասին: Պեկինը ընդունում էր Իրանի միջուկային ծրագրի դադարեցման նպատակով որոշ միջոցառումների կիրառման անհրաժեշտությունը՝ քաջատեղով ՄԱԿ-ի ԱՆ-ի շրջանակներում էին նախնորի քննարկման հնարավորությունը, որի դեպքում հազիվ թե պաշտպաներ Իրանի դեմ ներս պատժամիջոցի կիրառմանը⁴²:

2006թ. փետրվարին Պեկինը ԱԷՄԳ-ի կառավարիչների խորհրդի նեժամասնության հետ քվեարկեց Իրանի գործը ՄԱԿ-ի ԱՆ-ին հանձնելու օգտին, սակայն միացավ ԱԷՄԳ-ի խորհրդի մարտի 6-ի հանդիպման ընթացքում Թեհրանի նկատմամբ պատժամիջոցների կիրառման խնդիրը ՄԱԿ-ի ԱՆ-ին չհանձնելու կամ խնդրի քննարկումը հետաձգելու ուղղությամբ Մոսկվայի դիվանագիտական ջանքերին⁴³:

2006թ. մայիսին Վիեննայում կայանալիք հանդիպման նախօրեին չինացի դիվանագետները տարբեր նախարարակներով «միջուկային ակտիվ դիվանագիտություն» էին վարում ՄԱԿ-ի և ԱԷՄԳ-ի ետնաբեներում, խորհրդակցություններ անցկացնում իրենց իրանական գործընկերների հետ: Նախագահ Հու Չինթաոն անգամ հեռավորապես ունեցավ Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելի և ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշի հետ: Իսկ ԱԷՄԳ-ի խորհրդի հանդիպման ընթացքում Պեկինը կրկին միացավ Թեհրանի խնդիրը ՄԱԿ-ի ԱՆ-ին հանձնելու դեմ Մոսկվայի գրաված դիրքույնմանը⁴⁴:

Այնուամենայնիվ, 2006թ. հուլիսին ՄԱԿ-ի ԱՆ-ին վեճը հատուկաց ՉԺՀ-ից, Ռուսաստանից և Ֆրանսիայից կորզել 1696-րդ բանաձևի ընդունման հավանությունը, որով նախատեսվում էր Իրանի ուրանի հարստացման գործունեությունը մինչև օգոստոսի 31-ը շրջադադարեցնելու դեպքում, վերջինիս նկատմամբ ՄԱԿ-ի Խարտիայի 41-րդ հոդվածով նախատեսված

տեևովոր պատժամիջոցներ կիրառել⁴⁵; Հաշվի առնելով այն փաստը, որ Իրանը չէր պատրաստվում ենթարկվել ԱՄԿ-ի ԱԽ-ի պահանջներին, Պեկինն ու Մոսկվան պատժամիջոցների պարտադրման վերաբերյալ օգտատուս 31-ին հաջորդած ԱԽ-ի քննարկումների ընթացքում փորձեցին դրանք նվազագույնի հասցնել, հատկապես պատժամիջոցների կիրառումն Իրանում ՉԺՀ-ի և Ռուսաստանի տնտեսական շահերին վտանգ ներկայացնելու դեպքում⁴⁶:

Պեկինին բնականաբար չէր կարող չտեսնողել Իրանի նախագազային առաջունների մասնակի կամ լրիվ կորստի հնարավորությունը, որոնց փոխհատուցման և մատակարարման մյուս աղբյուրների ընդլայնման նպատակով ՉԺՀ-ի նախագահ Հու Յզինտունը դեռևս 2006թ. ապրիլին այցելել էր ՄԱ-ի մի շարք եկրներ, այդ թվում Մաուլայան Արաբիա: Նշենք, որ նախագահին իր շրջայցի վերջում այցելեց նաև Վաշինգտոն՝ քննարկելու Իրանի, Թայվանի ու Կորեական թերակղզու հետ կապված նիմնախնդիրները: Իրանի դեմ պատժամիջոցների կիրառման հավանությունը ձեռք բերելու հարցում Վաշինգտոնին ՉԺՀ-ի բացահայտ չլիսակայան փաստը վերջինիս կողմից Թայվանի ու Կորեական թերակղզու հարցում ԱՄՆ-ից ռազմավարական զիջումներ կորզելուց ուղղված քայլ գնահատվեց⁴⁷: Նշենք, որ պաշտոնական Պեկինը Թայվանի խնդիրը համարելով Չինաստանի ներքին խնդիր, հերքում էր նրա շուրջ որևէ «գործարքի հնարավորություն»⁴⁸:

Ուշագրավն այն է, որ 2007թ. հունվարի 10-ին Պեկինում Իսրայելի փառջապետ Է.Օլմերթը ՉԺՀ-ի Պեկոտիրիլի փառջապետ Վեն Չիաբայի հետ բանակցությունների ընթացքում՝ «քրեմլումով մոտեմալով» ՉԺՀ-ի և ԻԻՀ-ի միջև ենթերգետիկ և առևտրի օրոտում բարձր մակարայակի համագործակցությանը՝ առավել կարևորեց «ՄԱ-ի կայունությունը վտանգող իրանական սպառնալիքի դեմ պատժամիջոցների կիրառման ուղղությամբ ՉԺՀ-ի՝ իբրև ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի մշտական անդամի աջակցությունը»: Պեկինը սերծեց Իսրայելի կոչը՝ հտտակեցնելով, որ Չինաստանը դեմ է Իրանի «միջուկային զենքի տեղեմման», սակայն ոչ խաղաղ նպատակներով միջուկային ձրագրերի զարգացմանը⁴⁹:

Պեկինում քաջ գիտակցում էին, որ Իրանի նկատմանը միջազգային ճնշումը լայն իմաստով պայմանավորված է ոչ թե Թեհրանի միջուկային ձրագրերի կամ տարածաշրջանային անարեկչական խնրերի հովա-

նավորման⁵⁰, այլ ԱՄՆ-ի և նրա որոշ դաշնակիցների, հատկապես Իսրայելի համար անհանդուրժելի իրանական քաղաքական վարչախմբի քնույրով: Միեղչեու Իրանի հետ լավ հարաբերությունների մեջ գտնվող Ռուսաստանը, ՉԺՀ-ը, Հնդկաստանը մտահոգված չեն նրա միջուկային ձրագրի հարցում՝ անշուշտ այն ԱԷՄԳ-ի հեկոտրոյան տակ մնալու նախապայմանով⁵¹: Չինացի որոշ վերլուծաբանների կարծիքով՝ Վաշինգտոնն անկողմնակալ չէ միջուկային տարածման խնդիրների հարցում, երբ Իսրայելին թույլ է տալիս միջուկային զենք ունենալ, միեղչեու ՄԱ-ի մյուս երկրների կողմից միջուկային զենքի արտադրությունը խիստ դատապարտում է: Կամ, երբ ԱՄՆ-ը 2005թ. հուլիսին Քաղաքացիական միջուկային ենթերգետի համագործակցության վերաբերյալ սպայմանագիր է կնքում Չտարածման Պայմանագիրը ստորագրող կողմ չհամարվող Հնդկաստանի հետ, միեղչեու Չտարածման Պայմանագիրը ստորագրող կողմ համարվող Իրանին աղբելում է օգտվել միջուկային տեխնոլոգիաների խաղաղ օգտագործման իրավունքից⁵²:

Իսկ Թեհրանի քաղաքական և տնտեսական գլխավոր գործընկեր, մասնավորապես «եկրաեռայիլը», որի համար Իրանն աշխարհաքաղաքական շահավետ դիրք է Լենթեռտիկ հարուստ պաշարներ ունեցող երկիր է, հաճում միջանկյալ դիրքորոշում է գրավում վերոնշյալ երկրների (Ռուսաստան, Չինաստան, Հնդկաստան) և ԱՄՆ-ի միջև: Անշուշտ, Եվրոպայի հետ հարաբերություններն ազդում են Թեհրանի տարածաշրջանային դիրքերի վրա՝ հատկապես ԱՄՆ-ի հետ առճակատման համատեքստում⁵³:

ՉԺՀ-ը կիսում է Ռուսաստանի և Եվրոպայի կարծիքն առ այն, որ Իրանի նկատմանը ճնշումները կարող են վերջինիս ստիպել հրաժարվել Չտարածման Պայմանագրից կամ ԱՄՆ-ի կողմից միակողմանի ռազմական գործողություններ սարքել:

Ըստ Եուրյան, Պեկինը շահագոգոված է Թեհրանին աջակցության հարցում, որի համար Թեհրանը կարող է ՄԱ-ի և Կենտրոնական Ասիայի աշխարհաքաղաքական խաղում դիվանագիտական լծակ, չինական ապրանքների արտահանման շուկա, գյուրալ ֆինանսական ճգնաժամի պայմաններում դիմամիկ աճ արճանագրող ՉԺՀ-ի արագ աճող տնտեսության համար Լենթեռտի կարևոր աղբյուր ծառայել⁵⁴: Պեկինը շահագոգոված է նաև Իրանի տարանցիկ հնարավորությունների օգտագործման՝ վերջինիս

հետ Պարսից ծոցի արաբական երկրների ածխաջրածնային պաշարների ՉԺՀ արտահանման նպատակով մի շարք խողովակաշարերի և միջազգային տրանսպորտային միջանցքների կառուցման հարցում⁵⁵։ Այս առումով կարևորվում է Հնդկաստանի, Իրանի և Ռուսաստանի միջև «Հյուսիս-Հարավ» միջազգային տրանսպորտային միջանցքի կառուցումը, որի կենտրոնակայությունն ապահովող գործոնն կարող էր դառնալ նախագծին ՉԺՀ-ի մասնակցությունը⁵⁶։ Վերջինիս համալիր օգտագործումը կարող էր մեծացնել ԵՄ կողմից Եվրոպա-Կովկաս-Ասիա «SPUUSCL» միջազգային տրանսպորտային միջանցքի արդյունավետությունը։ Վերոնշյալ միջանցքների հատման կենտրոն Իրանն է, որի տրանսպորտային հնարավորությունները՝ երկաթուղային և ավտոմայրուղային ցանցը, Շանհայի Համագործակցության Կազմակերպության (ՇՀԿ) երկրների մեծ մասին էլ էր ապահովում Իրանի և Պարսից ծոցի մյուս երկրների նավարային հիմնական տեքնիկայների նկատմամբ⁵⁷։ Պեկինը մտադիր էր նաև մասնակցել իրանական «Նեկկա նախագծին», որով նախատեսվող նավթամուղը պետք է Թեհրանը կապեր Կաասպից ծովին և մեծ քանակությամբ դազախական նավթ արտամղեր ՉԺՀ⁵⁸։

Նշենք, որ Պեկինն իր «միջուկային ակտիվ դիվանդակապայմանագրերի» փորձում էր բարձրացնել իր եեղիմակությունը՝ իրրև միջազգային հանրության պատասխանատու և շահագրգիռ կողմի։ Միևնույն ժամանակ Պեկինը ձգտում էր խուսափել իր առևտրային համար առաջին գործընկերոջ՝ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների սրումից։ Մինչև 2008թ. օլիմպիական խաղերի նախօրեին Վաշինգտոնի հակաչինական քարոզչությունն ԱՄՆ-ի ձեռքին դարձել էր ինչպես ԱՄՆ-ՉԺՀ, այնպես էլ ՉԺՀ-արտերկիր հարաբերությունների վրա ազդող լուրջ լծակ, որը ստիպում էր Պեկինին ակտիվացնել երկուստեք խնդրանաբարյց հարցերի շուրջ շին-ամերիկյան բաժնակցությունները։ Այս համատեքստում Իրանին, քնականաբար, չէր կարող չմտառեղել իրանական միջուկային հիմնախնդրի նկատմամբ Պեկինի դիրքորոշման հնարավոր փոփոխությունը։

Փաստարևն թե՛ Իրանի միջուկային գործունեության ուղղվածությունը, և թե՛ նրա տնտեսական, ռազմաքաղաքական դերը ԱՄ-ում և նրա սահմաններից դուրս պայմանավորված է ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի, ԵՄ-ի և ՉԺՀ-ի միջև առկա ռազմավարական մրցակցությամբ, հատկապես այդ երկրների կողմից Իրանի նավթագազային պաշարների յուրացման գոր-

ծում ձեռք բերվող գերակայությամբ։ Այդ մրցակցությամբ հաղթող դուրս գալու և գերակայության հասնելու նպատակով Պեկինն անշուշտ կաջակցի Թեհրանին։ Այս առնչությամբ մտաբերում ենք ՉԺՀ-ի նախկին նախագահ Ֆզլան Ֆզանինի՝ 1994թ. հայտնած միտքը, որի համաձայն՝ ԱՄՆ-ի գերիշխանությամբ պետք է հակազդել՝ օգնելով այնպիսի երկրների, ինչպիսին է պայքարող Իրանը։

AGHAVNI HARUTYUNYAN

ON CHINA-IRAN NUCLEAR COOPERATION

Sino-Iranian nuclear cooperation dates back to the mid-1980s (in 1985), when Iran and China signed a major bilateral agreement on scientific and technical cooperation, that included a secret side agreement on nuclear cooperation. Evidence of nuclear cooperation between China and Iran began to emerge soon thereafter, with the delivery of a small calutron in 1987 and the training of Iranian nuclear technicians in China as of 1989 under a secret nuclear cooperation agreement, assisted in the construction of Iran's primary research facility, located at Isfahan, and also agreed to supply Iran with subcritical nuclear reactors - all under International Atomic Energy Agency (IAEA) safeguards. Western analysts suspected that some of this cooperation was intended to aid Iran's clandestine nuclear weapons program.

Since the end of the Cold War, the US has become the sole superpower in the world and in order to perpetuate its superpower position in the world, enhance its world hegemony and realize the so-called Pax Americana, the US has set as the core target in its global strategy to prevent the emergence of power centers capable of countering it. It is trying every means to stave off and contain those powers that, it thinks, might become its "potential rivals".

Chinese nuclear assistance to Iran accelerated in 1991, after the USSR collapse and when Iran's major nuclear suppliers of that time (Argentina and India) were preparing to cancel a series of contracts to build nuclear facilities in Iran as a result of intense U.S. pressure. In 1991, China and Iran announced China's agreement to supply Iran's first nuclear reactor, a 20 MW research reactor. Both China and Iran stressed that the reactor was intended solely for

peaceful purposes. Iranian President Rafsanjani visited China in September 1992 and an agreement was reached by China and Iran on the establishment of two 300-MW nuclear power plants for Iran. Concerning the objectives of the agreement, it had been said that peaceful use of nuclear energy was intended.

In the late 1990's the U.S. objected to China's assistance in the construction of Iranian uranium enrichment and conversion facilities. On 1997, it was reported that China will provide no new nuclear assistance to Iran and will complete two existing areas of cooperation and all other nuclear cooperation such as the construction of the uranium conversion facility will stop.

After the 9/11 incident when combating global terrorism become a major task and an imminent goal of its national security strategy, the US had not changed or given up its fundamental strategy to suppress the rising of some major nations. With regard to those countries that do not follow or take orders from the US but stick to their own road of development, the Bush administration has arbitrarily labeled, them as "rogue states", "axis of evil countries" and "tyranny outposts", and has done its utmost to sanction and suppress them.

According to the IAEA, China has probably provided nuclear technology to Iran. This fact, coupled with Washington's need to pressure China not to sell large quantities of anhydrous hydrogen fluoride to Iran in 2000, and rumours that Beijing may have also sold a blueprint for a facility to produce highly enriched uranium to Iran as part of the same deal, raises questions about the Sino-Iranian relationship and the possible future ramifications of continuing nuclear co-operation between China and Iran.

Since mid-2002, the central issue has been not the extent of the material assistance that China have provided to the Iranian nuclear program in the past but the political support that Beijing has extended, or might provide, to Tehran in the face of growing pressure primarily by the U.S. and its European allies.

Yet as of 2003, Chinese state-owned companies continued to service the Iranian zirconium production facility, a plant that should have been under IAEA safeguards but was not. Since then, a constant stream of intelligence has

indicated that Chinese engineers still assist at the Iranian uranium mine at Saghand and a uranium centrifuge facility near Isfahan.

On September 2004, like EU countries, China called for a peaceful resolution, rather than a military one, to resolve the Iran nuclear issue within the IAEA's framework through dialogue. China is opposed to referring the issue to the UN Security Council. On December 2004, European Union and Iranian representatives began negotiations for a long-term agreement on Iran's nuclear program, and the economic and security rewards Tehran could receive for its cooperation on the matter. Just prior to the November 25, 2005 meeting of IAEA Board of Governors, Iran's envoy, Hoseyn Musavian, was dispatched to China for discussions.

China joined Russia on February 2006 in diplomatic efforts to ease a crisis over Iran's nuclear work before a U.N. atomic meeting and avert any sanctions. Moscow and Beijing do not want an IAEA board meeting on March 6 to precipitate moves in the U.N. Security Council for sanctions against Tehran. Russia and China fear steps toward sanctions will only worsen the crisis by driving Iran into a corner and imperiling a U.N. inspections regime that Tehran has promised to retain.

Beijing has sought to balance its interests in the nuclear standoff by emphasizing both Iran's rights and obligations under the NPT. In their public remarks, Chinese officials have made explicit their opposition to Iran's acquiring nuclear weapons and have reportedly called upon Tehran to honor its treaty commitments and to cooperate fully with the IAEA. At the same time, they have strongly endorsed Tehran's position that, as an NPT signatory, Iran is entitled to access to nuclear technology and to nuclear energy for peaceful purposes.

It is impossible to note that once oil-independent, China has over the last decade become increasingly reliant on imports, which now account for 60% of its oil consumption, compared with only 6 percent in 1993. Tehran, the world's second largest oil producer, now provides 15-18 % of China's oil imports and in 2004 Zhuhai Zhenrong Corporation, an oil trading group owned by the Chinese government, concluded a \$20 billion deal to purchase 110 million tons of liquefied natural gas (LNG) from Iran over 25 years, beginning in 2008. So Iran can serve for Beijing as important fuel source for fast growing

economy of China especially in condition of global financial crises, as well as export market for Chinese products and diplomatic leverage of its geopolitic game in ME and Central Asia. China has interested also in using Iran's transit opportunities - to take a part in construction of various pipelines and transport corridors. In its turn focusing on oil, Iran is consciously looking eastwards, with a clear intent of reinforcing its linkages with China and India. In the long term, China also hopes to participate in an Iranian pipeline "Nekka project" (which would link Tehran to the Caspian Sea and when completed, the pipeline is expected to transport a huge quantity of oil from Kazakhstan to China), International North-South Transport Corridor (INSTC) - a multi modal transportation established in 2000 in St. Petersburg, by Iran, Russia and India for the purpose of promoting transportation cooperation among the Member States. This corridor connects India Ocean and Persian Gulf to the Caspian Sea via Islamic republic of IRAN, then is connected to St. Petersburg and North European via Russia Federation.

Some Chinese experts consider that the U.S. adopts different attitudes toward different countries according to its interests and its likes or dislikes as well as its relations with these countries. For instance, it allows its ally Israel to have nuclear weapons but firmly opposes any other countries in the Middle East to develop nuclear weapons. In order to win over India, the US has signed with it a nuclear agreement at the cost of NPT principles whereas it has opposed Iran to enjoy the right to peaceful use of nuclear technology. The Iranian chief negotiator for nuclear talks thus pointed out that it was a discriminative act that the United States had nuclear trade with non-signatory state to the NPT with nuclear weapons to possess nuclear technology.

ՄԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ¹ <http://www.iranatom.ru/reports/rep005.htm>.
- ² Perabo B.A., Chronology of Iran's Nuclear Program, Monterey Institute of International Studies, 1995, p.6.
- ³ Cordesman A., Weapons of Mass Destruction in Iran, Center for Strategic and International Studies, 1998, p. 23.
- ⁴ Pehlavi Mohammed Reza, Answer to History, N.Y., 1980, p. 177.

⁵ Արա Մահուրեայան, Իրանական միջուկային ծրագիրը կրճատվի՞ ՄԱԿ-ի ԱՅ-ում, "Zhamanak" Armenian-American Political Daily, 25.01.2006. <http://www.zhamanak.com/article/2117/>.

⁶ China Backs off from Iran, The Iran Brief, Policy, Trade & Strategic Affairs, Issue No. 40, 11.10.1997. <http://www.iran.org/tib/public/4001.htm>; John Calabrese, China and Iran: Partners Perfectly Mismatched, Middle East Institute, Manuscript, 18.08.2006. p. 5.

⁷ Bates Gill, Chinese Arms Export To Iran, Middle East Review of International Affairs, Journal, Vol. 2, No. 2, May 1998. <http://www.biu.ac.il/Besa/mcria/journal/1998/issue2/jv2n2a7.html>. Սպախանի կառույցը սկսել է գործել 1984թ., սակայն նախքան 1992թ. ԱՄՆ-ի կողմից հետաքրքրության անկազմունք չի հայտարարվել իբրև միջուկային գործարան:

⁸ <http://www.iimes.ru/rus/stat/2003/20-11-03.htm>.

⁹ Liu Qing, The Nonproliferation Regime: Challenges and Prospects, China International Studies, Summer 2007, Beijing, p. 127.

¹⁰ Хантингтон С., Столкновение цивилизаций, М., 2003, с. 284.

¹¹ FBIS-NES-91-131, 9.07.1999, p. 66.

¹² Mohamed Bin Huwaidin, Mohamed Mousa Mohamed Ali Binhuwaidin, China's Relations with Arabia and the Gulf, 1949-1999, Published by Routledge, 2002, p. 168.

¹³ Bates Gill, նշվ. աշխ.:

¹⁴ China's Nuclear Exports and Assistance to Iran, James Martin Center for Nonproliferation Studies at Monterey Institute of International Studies, 09.23.2003. <http://www.nti.org/db/China/niranpos.htm>.

¹⁵ Bates Gill, նշվ. աշխ.:

¹⁶ Sharif Shuja, Warming Sino-Iranian Relations: Will China Trade Nuclear Technology For Oil?, China Brief, A Journal of Analyses and Information, The Jamestown Foundation, Vol. V, Issue 12, 24.05.2005, p.9.

¹⁷ FBIS-NES-91-214, 5.11.1991, p. 80.

¹⁸ John Calabrese, Iran's Nuclear Program and the IAEA Compromise: A Bridge to a Better Bargain? The Middle East Institute, 15.12.2003.

http://www.parstimes.com/news/archive/2003/iran_nuclear_compromise.html

¹⁹ Bates Gill, նշվ. աշխ.:

²⁰ China's Nuclear Exports and Assistance to Iran, նշվ. աշխ.:

²¹ John Calabrese, China and Iran, Mismatched Partners, The Jamestown Foundation, Washington, DC, August 2006, p. 9. ՉԺՀ-ի մասակարարում էր Իրանն ներկրվող զենքի 18%-ը:

²² China Backs off from Iran, նշվ. աշխ.:

²³ China's Nuclear Exports and Assistance to Iran, նշվ. աշխ.; Ji Hye Shin and John J. Tkacik, Jr., China and the Middle East: A New Patron of Regional Instability, The Heritage Foundation Leadership For America, 26.09.2006; Shirley Kan, China and Proliferation of Weapons of Mass Destruction and Missiles: Policy Issues, Congressional Research Service Report for Congress, 22.07.2003, p. 7. 1997թ. հոկտեմբերի 29-ի մամլո համառոտ ատուխում ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության խորհրդական Սենդի Բեթգերը Խայտարայեց, որ Սենթ ստուցել ենք Չինաստանի հավաստիացումները՝ Իրանի հետ միջուկային համագործակցությունը չշարունակելու և առկա համագործակցությունը դադարեցնելու ուղղությամբ»:

²⁴ China's Nuclear Exports and Assistance to Iran, նշվ. աշխ.:

²⁵ Liu Qing, նշվ. աշխ., էջ 127:

²⁶ Хуман Пеймани, Расширение двусторонних отношений между Китаем и Ираном приносит этим странам экономические и геополитические выгоды, EURASIANET, 23.2.2009. <http://www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav053003.ru.sht.ml>.

²⁷ http://www.dumaem.ru/print.php?st_id=230.

²⁸ М.Задонский, Современное состояние ирано-китайских отношений, Сборник "Ближний Восток и современность", М., 2003, стр. 245, 2002 р. ապրիլին ՉԺՀ նախագահ Չան Չեյինը պետական այցելով Եղալ Էլիթիայում, Թունիսում, Նիգերիայում, և Իրանում: Այս մասին տե՛ս Կրիտ 2004, Пекин, 2003, стр. 98-99.

²⁹ Хуман Пеймани, նշվ. աշխ.:

³⁰ <http://www.iimes.ru/rus/stat/2003/20-11-03.htm>.

³¹ Central Intelligence Agency, Unclassified Report to Congress on the Acquisition of Technology Relating to Weapons of Mass Destruction and Advanced Conventional Munitions, 1 January Through 30 June 2002. http://www.cia.gov/cia/reports/721_reports/jan_jun2002.html.

³² Ji Hye Shin and John J. Tkacik, Jr., նշվ. աշխ.:

³³ Alissa Rubin and John Daniszewski, U.N Panel Puts Iran on Notice, Los Angeles Times, 5.02.2006, p. A1.

³⁴ Sharif Shuja, նշվ. աշխ., էջ 9:

³⁵ Beijing Review, 21.10.2004.

³⁶ Sharif Shuja, նշվ. աշխ., էջ 9; Xia Liping, International Terrorism and Anti-Terror War: Chinese Perspective, International Review, SIRS, Vol. 38, Spring 2005, p. 68.

³⁷ Beijing Review, 30.12.2004.

³⁸ Xia Liping, նշվ. աշխ., էջ 68:

³⁹ Alissa Rubin and John Daniszewski, նշվ. աշխ., էջ A1:

⁴⁰ John Calabrese, China and Iran, Mismatched Partners, նշվ. աշխ., էջ 10:

⁴¹ Financial Times, 17.01.2006.

⁴² Neil Buckley, Richard McGregor, Russia and China Caught on the Iranian Issue, The Financial Times, 16.1.2006;

<http://www.inosmi.ru/transation/224844.html>.

⁴³ China joins Russia in Iran Diplomacy, China Daily, 24.02.2006; Alissa Rubin and John Daniszewski, նշվ. աշխ., էջ A1:

⁴⁴ John Calabrese, China and Iran, Mismatched Partners, նշվ. աշխ., էջ 10-11:

Պեկինը հուսով էր, որ Թեհրանին ցուցաբերած աջակցությունը չի վնասում իր հեղինակությունն Իրանի հարևան արսբական երկրների շրջանում, որոնց հետ փոխահավետ հարաբերություններ ուներ: Այդ նպատակով 2006թ. մայիսին Չինաստան-արաբական երկրներ համագործակցության համաժողովին հանդես եկավ միջուկային զենքից ազատ ՌՍ-ի պաշտպանությանը:

⁴⁵ Совет Безопасности, Организация Объединенных Наций, S/RES/1696 (2006), Резолюция 1696 (2006), 5500 заседание, 31 июля 2006г.

<http://www.un.org/russian/document/sresol/res2006/res1696.htm>.

⁴⁶ Ji Hye Shin and John J. Tkacik, Jr., նշվ. աշխ.:

⁴⁷ <http://zhamanak.com/article/2681/>; <http://zhamanak.com/article/2765/>.

⁴⁸ <http://www2.tribe.it/worldservice/armenianradio/Arshiv/Khabar/11-2007/27.htm>.

⁴⁹ <http://www.newsru.com/arch/finance/11jan2007/pars.html>.

⁵⁰ Վառելիքային կախվածությունը ՉժՀ-ին ստիպում է հատուկ հարաբերություններ հաստատել ՄԱ-ի և Պարսից ծոցի երկրների՝ ներառյալ ԱՄՆ-ի հետ բնամական հարաբերություններ ունեցող և ահաբեկչությունը խթանող երկրների հետ: 2005թ. ԱՄՆ-ի պատժամիջոցներ է կիրառել ՉժՀ-ի նկատմամբ՝ միջազգային ահաբեկչությանը հովանավորող պետությունների կողմից հրթիռային և զանգվածային ուժեղացման զենքի ստեղծման ծրագրերին աջակցության մեղադրանքով:

⁵¹ Салиев А.Л. Ядерная программа Ирана: история и основные этапы развития, АНАЛИТИКА, Иран, 28.05.2007.

⁵² Liu Qing, նշվ. աշխ., էջ 128-129:

⁵³ П.С.Большакова, Отношение Ирана с Европой как фактор укрепления региональных позиций, Роль и место Ирана в регионе, Коллективная монография, Москва, 2007, стр. 64.

⁵⁴ Neil Buckley, Richard McGregor, նշվ. աշխ.:

<http://www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav053003ru.-shntml>. Իրանը երկրորդ տեղն էր զբաղում ՉժՀ-ին նավթ մատակարարող երկրների թվում (ՉժՀ ներմուծվող նավթի 10.8%-ը), Սաուդյան Արաբիայից (14%) և Օմանից (13.3%) հետո: 2006 թվից Իրանը դարձավ ՉժՀ-ին նավթ մատակարարող առաջին երկիրը՝ գրավելով Սաուդյան Արաբիայի տեղը: 2004թ. Չինաստանն Իրանի հետ 25 տարով (2008 թվից սկսած) 100 մլրդ. ԱՄՆ դոլարի բնական գազի գնման գործարք էր կնքել:

⁵⁵ Իրանն էլ հենվելով իր վառելիքային հսկայական պաշարների վրա, իր կապերն ամրապնդում է Չինաստանի և Հնդկաստանի հետ՝ վերջիններիս համար բարենպաստ մերդրումային դաշտ ապահովելով իրանական էներգետիկ սեկտորում:

⁵⁶ А.И.Полищук, Российско-иранское сотрудничество по реализации Международного транспортного коридора (МТК) “Север-Юг”, Роль и место Ирана в регионе, Коллективная монография, Москва, 2007, стр. 161. «Հյուսիս-Հարավ» միջանցքի ստեղծման գաղափարն առաջ է քաշվել 1993թ. Հելսինկիում՝ Հյուսիսային Եվրոպայի, Սկանդինավների և Ռուսաստանի տրանզիտային կայր Պարսից ծոցի, Հնդկական օվկիանոսի և Հարավ-Արևելյան Ասիայի երկրների հետ Իրանի միջոցով ապահովելու նպատակով: 2002թ. ապրիլին Չինան Չեմինի բեիրանյան այցելության ընթացքում իրանական մեկնարանները «Հյուսիս-Հարավ» միջանցքի հաս-

տատունը չին-իրանական հերթերություններում բարձրագույն առաջնա-երրորդում էին համարում: Ենթադրվում էր, որ միջանցքը կարող էր ծառայել ոչ միայն իրրե տարածաշրջանի տնտեսության զարգացման գրավական, այլ ԱՄՆ-ի միակողմանիությանը հակադրող դիվանագիտական լծակ:

⁵⁷ Н. М. Мамедова, Иран и ШОС (Шанхайская Организация Сотрудничества), Роль и место Ирана в регионе, Коллективная монография, Москва, 2007, стр. 70.

⁵⁸ Sharif Shuja, նշվ. աշխ., էջ 10:

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՉՐՆ-ՄԱՌԴՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ

1960-1970-ականներին Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության (ՉԺՀ) արտաքին քաղաքականության մեջ գերակշռում էր քաղաքական գաղափարախոսությունը: ԱՄՆ-ԽՍՀՄ առնակատման և «սուր պատերազմի» պայմաններում Պեկինը փորձում էր դառնալ «երրորդ աշխարհի» առաջատար ուժ՝ Մերձավոր Արևելքի (ՄԱ) երկրների հետ հարաբերություններում կարևորելով հակա-գաղութային պայքարին ցուցաբերվող աջակցությունը:

Սակայն 1978թ. ՉԺՀ-ի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնի պատմական նախադրանքի ի վեր Չինաստանը ձեռնամուխ եղավ ներքին բարեփոխումների, իսկ 1992-ից՝ արտաքին քաղաքականության իրականացման գործին¹: Պեկինը փոխեց Մաոյի «քաղաքական հրամայական» կարգախոսը «ունեռանկան հրամայական»-ով²: Այս մոտեցումը հանգեցրեց ՄԱ-ի բոլոր երկրների հետ Պեկինի հարաբերությունների ամրապնդմանն ու տարածաշրջանում ՉԺՀ-ի ազդեցության զգալի աճին: ՄԱ-ի երկրների հետ հարաբերությունների ամրապնդման նպատակով ՉԺՀ-ը 1978թ. դիվանագիտական հարաբերություններն ստատուեց Օմանի, Հորդանանի և Լիբիայի հետ³, սակայն նրան չհաջողվեց ճանաչման հասնել Սաուդյան Արաբիայի կողմից: Մինչդեռ Ռիչարդ տոնե-սական և ռազմավարական տեսանկյունից համարվում էր տարածաշրջանի առաջատարը, որի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը կարող էր հանգեցնել նաև Բահեյնի, Կատարի, Արաբական Միացյալ Էմիրությունների՝ ԱՄԷ-ի հետ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների փոխանակմանը⁴: Խոնդին այն է, որ Սաուդյան Արաբիան ՉԺՀ-ի նկատմամբ միատարաբարությունը տալիս էր Թայվանի հետ դիվանագիտական և առևտրային սերտ հարաբերություններին՝ միաժամանակ բավարարելով վերջինիս նավթային պահանջարկի մեծ մասը⁵: Նշենք, որ Պեկինի հետ հարաբերությունների հաստատումից խուսափումը պայմանավորված էր նաև այն խոր անվտանգությանը, որ սաուդյան քաղաքական տունը տաժում էր կոմունիզմի նկատմամբ⁶:

1980-ականների կեսերին իր տնտեսության արդիականացման գործի նյութառնիակական ազատվման նպատակով Չինաստանը սկսեց անհամադրելի չափերով զենք արտահանել ՄԱ-ի երկրներ, վերջիններիս համար զենքի այլընտրանքային աղբյուր ծառայելով⁷: Մինչ այդ ՄԱ-ի զենքի շուկան Պեկինի համար փակ էր ոչ միայն տարածաշրջանի երկրների հետ իր սահմանափակ դիվանագիտական կապերի, այլ «սառը պատերազմի» կարգավիճակում գտնվող գերտերությունների՝ ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի, ինչպես նաև նրանց յուշակիցների կողմից ատակել կատարելակցված զենքերի առաքումներով զրադեզված լինելու պատճառով: Նշենք, որ ՉԺՀ-ի ՄԱ-ի պատվիրատուները հիմնականում այն երկրներն էին, որոնց չէր հաջողվում բալիստիկ հրթիռներ և ռազմական որոշ տեխնոլոգիաներ ձեռք բերել ԱՄՆ-ից⁸: Կոնկրետ դեպքում 1985թ. հրեական յուրի ճնշման առկա Ռեյզանը իրաժամելից Սաուդյան Արաբիայի և Հորդանանին «Մոխրեցրեց» տիպի հրթիռներ վաճառել, իսկ 1986թ. վետո դրեց Սաուդյան Արաբիային 354 մլն ԱՄՆ դոլարի զենքի վաճառքի վերաբերյալ կոնգրեսի որոշման վրա: 1987թ. մերժվեց նաև 1.4 մլրդ ԱՄՆ դոլար արժողությամբ զենքի ("F-15" տիպի 12 ինքնաթիռ, 1600 «Ֆալկոն» տիպի հակառակակային հրթիռ և "M-60" տիպի տանկ) գնման Ռիչարդ ինդոնեզիլը⁹: Վերջինս ստիպված էր տարածաշրջանային մրցակիցների՝ Իրանի, Իսրայի և Իսրայելի գինանցում առկա բալիստիկ հրթիռների նկատմամբ հակակշիռ ապահովելու նպատակով, գաղտնի դիմելու Պեկինի օգնությանը՝ միաժամանակ հիմք դնելով երկու երկրների միջև համագործակցության հաստատմանը: 1985թ. հուլիսին Սաուդյան Արաբիան «CSS-2» տիպի (3000 կմ շառավղով՝ "East Wind") 34 քալիստիկ հրթիռ և 9 հրթիռային գնեց ՉԺՀ-ից¹⁰, որի մասին վաշինգտոնը տեղեկացավ միայն 1988թ.: Փաստենք, որ սաուդյանները, չինացիների կողմից չներսկվեցին հրթիռների տեղակայման և տեսնիկական բնույթի հետ կապված ստորագոյցիչ սահմանափակումների, ինչպես արվում էր ԱՄՆ-ի դեպքում¹¹:

ԱՄՆ-ի պետքարտուղարի օգնական Ռիչարդ Կարթի համաձայն՝ 1989թ. դրությամբ ՉԺՀ-ից ձեռքբերված հրթիռները դեռևս մարտական չէին¹²: Այնուհանդերձ, գործարքը ստատոգություն առաջացրեց ԱՄՆ-ի և Իսրայելի մտտ: Թե-Ալիվի անգամ հայտարարեց, որ պատրաստ է օչնչացնել զենքը հրթիռները օդային հարվածներով: Վաշինգտոնը շտապեց քանակություններ վարել Պեկինի և Ռիչարդի հետ, որի ընթացքում

վերջինս հավատախաբեցրեց, որ հրքիռները գործնականում ուղղված են ոչ քե Իսրայելի, այլ Իրանի դեմ, ընդ որում՝ պաշտպանական նկատառումներով: Իր հերքին Պեկինն ԱՄՆ-ին վստահեցրեց, որ Մատույան Արաբիային տրամադրված հրքիռները չունեն միջուկային մարտազվեսիկներ, հետևաբար Իսրայելի անվտանգությանը սպառնալիք ներկայացնել չեն կարող¹³: 1989թ. դեկտեմբերի 31-ի կառավարության նիստի իր ելույթում սատույան բազավոր Ֆահդը հայտարարեց, որ Ռ-իլադի տրամադրության տակ միջուկային մարտազվեսիկներ չկան¹⁴: Իրականում գործարքն օգտակար գտնվեց Պեկինի համար, քանի որ այն ոչ միայն ֆինանսական շահույթ էր ապահովում երկրին, այլ ի հեճուկս Թայվանի, Ռ-իլադի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման նախադրյալ ծառայում:

1991թ. սատույան բազավորական ընտանիքը՝ Իրաքի քուվեյթյան ներխուժման դատք փորձից ելնելով, որի ընթացքում հայտնվել էր ԱՄՆ-ից ռազմական կախվածության ոչ նախամեկի իրավիճակում, Չինաստանին սկսեց դիմել իբրև իր ռազմական ձեռքբերումների տարրորշման աղբյուրի¹⁵: 1991թ. Պեկինը “CSS-2” տիպի հրքիռների կենտրոնական մարտազվեսիկների կատարելագործման ուղղությամբ օգնություն ցուցաբերեց Մատույան Արաբիային: Ավելին, հակառակ Մատույան Արաբիային շինական զենքի վաճառքի խոչընդոտման ուղղությամբ ԱՄՆ-ի և եվրոպական երկրների գործարքում ջանքերին, 2000թ. Պեկինը, Ռ-իլադի խնդրանքով, շարունակեց ռուսումնալարծանքներ անցկացնել սատույան զինվորական անձնակազմի հետ¹⁶:

1988 թվից ի վեր բացակայում են երկու պետությունների մեծ քանակությամբ տվորական սպառազվեություն գործարքի մասին արժանահավատ տեղեկությունները: Մինչդեռ ժամանակ, չի բացառվում, որ սատույան ղեկավարությունը փորձել է Իրանի ռազմական առավելության սահմանափակման նպատակով հրքիռներ և այլ զենքեր կամ տեխնոլոգիաներ ձեռք բերել Պեկինից¹⁷:

Մատույանիական հարաբերությունները, այնուամենայնիվ, չսահմանափակվեցին ռազմական համագործակցությամբ: 1988թ. նոյեմբերի 11-ին Ռ-իլադի ու Պեկինը «փոխընդրման հուշագիր» ստորագրեցին երկու երկրներում առևտրային ներկայացուցչությունների քաջան վերաբերյալ: Եվ վերջապես, 1990թ. հուլիսի 21-ին Ռ-իլադի ու Պեկինը հուշագիր

ստորագրեցին՝ հայտարարելով երկու երկրների միջև դիվանագիտական յիարժեք հարաբերությունների հաստատման մասին: 1997թ. հոկտեմբերին ինժնեադրվեց չին-սատույան բարեկամական ընկերակցությունը¹⁸: Հանախակի քնույր սկսեցին կրել կառավարական բարձրատիճան պատվի-թակությունների և գործարար շրջանակների փոխայցելությունները¹⁹: Ուշագրավն այն է, որ Պեկինի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո Մատույան Արաբիան սահմանափակեց իր կապերը Թայվանի հետ²⁰:

Հարկ է նշել, որ Ռ-իլադը՝ պահպանելով հանդերձ իր ավանդական աներկիվանտ կողմնորոշումը, որի կենսական նշանակությունը բազավորության համար առավել ակնհայտ դարձավ 1990-1991թթ. քուվեյթյան ճգնաժամի ընթացքում, համաշխարհային տնտեսության և քաղաքականության «ուժի այլ կենտրոններին» ուղղությամբ վերակողմնորոշվելու միտումներ ցուցաբերեց: Հաշվի առնելով ՉԺՀ-ի աճող ազդեցությունը տարածաշրջանային և համաշխարհային գործընթացներում, Ռ-իլադն աշխուժագրեց իր առիական քաղաքականությունը²¹:

Ինչ վերաբերվում է Պեկինին, սպա վերջինս 1991թ. ԽՍՀՄ-ի փլուզումից և Զուվեյթի պատերազմից հետո ոչ միայն անբապնդեց ՄԱՆ-ում իր դիրքերը, այլ 1993 թվից ի վեր նավի ներկրողի կարգավիճակի անցնելով՝ ՄԱՆ-ի նավթարդյունահանող երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումը համարեց դիվանագիտական առաջնահերթությունը²²: Իրերի նավթային պահանջարկի շարունակվող աճի պայմաններում Պեկինը՝ 1990-ականների երկրորդ կեսից ՄԱՆ-ի նավթարդյունահանող երկրների շարքում կարևորելով Մատույան Արաբիայի *յուրահատուկ տիրապետող* դիրքերը²³, 1990-ականների վերջերին մեծ ջանքեր գործադրեց Ռ-իլադի հետ կապերի անբապնդման և խորացման ուղղությամբ²⁴:

1998թ. Մատույան Արաբիայի գահաժառանգ արքայազն Աբդուլաի իրն Աբդ ալ-Ազիզն այցելեց ՉԺՀ, որի շրջանակներում 1.5 մրդ ԱՄՆ դոլարի չին-սատույան նավթավերամշակող հսկա գործարանի համատեղ կառուցման և տարեկան 10 մլն տոննա սատույան նավթ ՉԺՀ արտահանելու վերաբերյալ (50 տարով) գործարք կնքվեց²⁵: Այս այցելությունը վկայում էր *աշխարհի նավթային պահանջարկ տնցող խոշորագույն երկրներից մեկի* ՉԺՀ-ի և *աշխարհի մեծագույն նավթարդյունահանող երկրներից մեկի* Մատույան Արաբիայի միջև յուրահատուկ հարաբերու-

յունների ձևավորման մասին: Նշենք, որ Չինաստան սատոյան նավթադաբումների աճի արդյունքում նվազեց սատոյան նավթի արտահանումն ԱՄՆ²⁶:

Ռիչարդի հետ ռազմավարական հարաբերություններ զարգացնելու Պեկինի ջանքերը նոր փուլ մտան 1999թ. սեպտեմբերին ՉժՀ-ի նախագահ Չիան Չեմինի՝ Սատոյան Արաբիա կատարած այցից հետո, որի շրջանակներում նավթային համագործակցության վերաբերյալ երկու երկրների առաջնորդների ստորագրած պայմանագրով ամրագրվեց նրանց միջև հաստատված «նավթային ռազմավարական համագործակցությունը»²⁷: Պայմանագրով ՉժՀ-ը պարտավորվում էր իր նավթազեղման սեկտոր բացել Սատոյան Ազգային նավթային ընկերության՝ Արամեթիկյան նավթային ընկերության (ARAMCO-ԱՐԱՄԿՈ) համար: Իր հերթին Սատոյան Արաբիան պարտավորվում էր սեփական նավթային և գազային շահագործման սեկտոր բացել չինական ներդրումների համար²⁸:

Հարկ է նշել, որ 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունից հետո լարվածություն նկատվեց սատոյանների կան հարաբերություններում՝ հատկապես ահաբեկիչների մեծ մասի սառույցի վիճելու հանգամանքով պայմանավորված²⁹: Սատոյան Արաբիայում ԱՄՆ-ի վարչակազմի, նրա վարած քաղաքականության և արժեքների նկատմամբ ոչ բարյալակամ մեմոարտի սաստիկացմանը³⁰ նպաստեց ԱՄՆ-ի կողմից ահաբեկչությունն իրամի հետ կապելու և Վաշինգտոնի սանձազերծած «հակաահաբեկչական պատերազմում» «խթանական սպառնալիքի» հստակապի շահարկման փաստը³¹: Ուտոի պատահական չնք համարում, որ 2001թ. նավթի ռեկորդային շահագործման արդյունքում սատոյան թագավորությունում կուտակված հսկայական հեղուկի արտահանումն ապահովելու նպատակով Ռիչարդն իր հայացքն ուղղեց դեպի Չինաստան³²: 2001թ. ՉժՀ-ը թագավորությունից ներկրեց 2 մլրդ ԱՄՆ դոլարի նավթ, որն անհամեմատ բարձր ցուցանիշ էր 2000թ. 1,55 մլրդ դոլարի համեմատությամբ³³: Գեո ալեյին, 2001թ. վերջին Սատոյան Արաբիայի առաջատար նավթային մատակարարը՝ ԱՐԱՄԿՈ-ն, ամբիկյան Exxon Mobil-ը և Չինաստանի Չուչիան մահանգի նավթաքիմիական ընկերությունը պայմանագիր կնքեցին ճշյալ մահանգի նավթազեղման գործարանի արդյակաբանման և տեխնիկա-տնտեսական վերազինման վերաբերյալ³⁴:

ՉժՀ-ի և Սատոյան Արաբիայի միջև տնտեսական համագործակցության ընդլայնմանը նպաստեց նաև 2003թ. մարտին ԱՄՆ-ի իրաքյան ներխուժումը, որն առավել խորացրեց ԱՄՆ-ի և արաբական երկրների միջև հակասությունները³⁵: իսլամական աշխարհում ԱՄՆ-ի հեղինակությունը վտանգման³⁶: Իրաքում ԱՄՆ-ի զորքերի հաղթանակի և տարածաշրջանում Վաշինգտոնի տիրապետության արագ աճի պայմաններում վերջինիս տոտալ վերահսկողության տակ հայտնվելու մտավախությունից ելնելով, Շոցի որոշ երկրներ, մասնավորապես Սատոյան Արաբիան, խստորին դատապարտեցին ԱՄՆ-ի իրաքյան ներխուժումը՝ պահանջելով իրենց տարածքներից դուրս բերել ամերիկյան զորքերը: ԱՄՆ-ի վրեժխնդրությունից խուսափելու, ինչպես նաև տարածաշրջանում վերջինիս նկատմամբ հակահիշո ստեղծելու նպատակով Շոցի Համագործակցության Խորհրդի երկրներն իրենց համեմատաբար փակ և մեղանշողիաչին նավթային հետախուզման ու շահագործման շուկան բացեցին նոր դեմակատարների համար³⁷: 2004թ. սկզբին Սատոյան Արաբիան օտարերկրյա ընկերություններին բույլատրեց հետախուզել թագավորության հարուստ էներգետիկ պաշարները³⁸: Բնական գազի շահագործման վերաբերյալ պայմանագիր ստորագրվեց Չինաստանի ազգային նավթաքիմիական ընկերության (SINOPEC-ՉԱՆՔԿ) հետ: Պայմանագիր կնքվեց նաև ԱՐԱՄԿՈ-ի հետ՝ Սատոյան Արաբիայի հարավային Ռուր ալ-Ֆուկի նոսահգի Վալվար բնական գազադրոշի շահագործման նախագծի վերաբերյալ, որի սկզբնական փուլի համար նախատեսված ծախսերը կազմեցին 300 մլն ԱՄՆ դոլար³⁹:

Իր հերթին, ԱՐԱՄԿՈ-ն ՉԱՆՔԿ-ի և Exxon Mobil-ի հետ համագործակցության շրջանակներում, 2005թ. հուլիսին 3.5 մլրդ ԱՄՆ դոլարի ներդրում իրականացրեց ՉժՀ-ի արևելյան Չուչիան մահանգի (Գուանցո քաղաք) նավթազեղման գործի ընդլայնման նախագծում՝ գործարանին հնարավորություն ընձեռելով մշակելու սատոյան բարձրժմծային կոշտ նավթը: ԱՐԱՄԿՈ-ն ՉԱՆՔԿ-ի հետ Շանցոնում (Յինցոսայում) կառուցեց մեկ այլ՝ 1.2 մլրդ ԱՄՆ դոլար արժողությամբ նավթազեղման գործարան⁴¹:

2006թ. հունվարի 22-24-ին սատոյան թագավոր Աբդուլախ իբն Աբդու Ազիզ ալ-Սաուդն իր ասիական շրջագայության շրջանակներում, երկու երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից ի վեր առաջին անգամ, այցելեց ՉժՀ⁴²: Այցի ընթացքում երկու

կողմերը ստորագրեցին էներգիայի, առևտրային և օգտակար համաձուների դեպոզիտների զբոստում ներդրումների լայն շրջանակ ընդգրկող պայմանագիր, չբացահայտելով գործարքի մտքամասները: Մի շարք այլ պայմանագրեր կնքվեցին տեխնիկատնտեսական համագործակցության, երկակի հարկումից խուսափելու, որակավորման դասընթացների շուրջ համագործակցության և Սաուդյան Ջարգացման բանկի կողմից չինական հեռավոր արևմտյան Աբու Զալաբի գաղազման ծրագրերի իրականացման նպատակով փոխառություն տրամադրելու վերաբերյալ⁴³: Այցի ընթացքում չինական կողմն առաջարկեց Սաուդյան Արաբիայի «CSC-2» տիպի հենցած հրքիռները փոխարինել չինական ժամանակակից հրքիռներով, որն արևմտյան լրատվամիջոցներում Թալվանին ամբիկյան ռազմական օգնության դիմաց հակակշիռ ապահովելուն ուղղված քայլ գնահատվեց⁴⁴:

Ոչ ազգային այն է, որ նշյալ այցելությունը տեղի էր ունենում միաժամանակ չին-ամերիկյան և սաուդա-ամերիկյան հարաբերությունների լարվածության շրջանում: Հետևաբար չի բացառվում, որ երկու երկրներն էլ պայմանագրին վերաբերվում էին իբրև ռազմավարական նոր հարաբերությունների և էներգետիկ կարևոր համագործակցության «ուղեկիշի»⁴⁵: Որոշ փորձագետներ գործարքը դիտում էին անգամ իբրև ԱՄՆ-ի շահերին նետված մարտահրավեր, քանզի ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ՄԱ-ում, հատկապես Շոցի երկրներում ԾժՀ-ի ազդեցության աճն իբրև նոր մրցակցի, չէր կարող չնտանդել ԱՄՆ-ին⁴⁶:

Այդ էր բերևս պատճառ, որ թագավորի այցելությունը գնահատվեց իբրև էներգետիկ համագործակցությունից բավական հեռու գնացող ոչ պաշտոնական «դաշինքին» ուղղված նախնական քայլ, որն օրինակաճանցում էր միարևելա միջազգային համակարգում «Պեկինի» իբրև նոր «բևեռի», ինչպես նաև այլընտրանքի կամ փոխարինողի կարգավիճակը: Իսկ դա նշանակում էր, որ «Պեկինից բնական կախվածության մեջ կարող էին հայտնվել ինչպես Սաուդյան Արաբիան, այնպես էլ «երրորդ աշխարհի» մյուս երկրները, քանի որ, ի տարբերություն Մաոյի «հեղափոխական» մտղի, հետ-մատական «էվոլյուցիոն» մոդելը՝ իր կապիտալիստական տնտեսությամբ աստիճանաբար գրավում էր զարգացող երկրներին⁴⁷:

Գործարքի կերմից ընդամենը մի քանի ամիս անց, 2006թ. ապրիլի 22-ին, ԾժՀ-ի նախագահ Հու Չինբաոն փոխադարձ այցով ժամանեց

Սաուդյան Արաբիա, որի ընթացքում մի շարք այլ թվում էներգիայի աղբյուրների շահագործման և անվտանգության վերաբերյալ պայմանագրեր ստորագրվեցին⁴⁸:

2007թ. մարտին Սաուդյան ԱՐԱՄԿ-ն, ՉԱՆԶԿ-ը և Exxon Mobil-ը համաձայնության եկան չինական նախագաման գործարանի կիմնադրման գործում ԱՐԱՄԿ-ի և Exxon-ի կողմից աջակցություն ապահովող գործարքի շուրջ, որի դիմաց Exxon-ը՝ Չինաստանում 750 գազային կայանների գործարկման, իսկ սաուդյանները՝ արտահանման իրավունք էին ստանում: Աշխատանքային համաձայնագրի առանձին մասով Չինական այլոմինի կորպորացիան (ChinaCo-ՉԱԿ) պատրաստվում էր Սաուդյան Արաբիայի հյուսիսում ՖուՖատի շահագործման հետ կապված նախագիծ իրականացնել և թագավորություն Ջազան տնտեսական քաղաքում արտադրական սարքավորումների գործարան կիմնել⁴⁹:

Հարկ ենք համարում նշել, որ «Պեկինը Սաուդյան Արաբիայի հետ համագործակցում է նաև ՕՊԵԿ-ի»⁵⁰, «Գարսից Շոցի արաբական երկրների համագործակցության խորհրդի (GCC)»⁵¹ և Չինաստան-արաբական երկրներ համաժողովի շրջանակներում, որի պեկինյան 2006թ. համաժողովի ընթացքում չին դեկավարությունն արաբական երկրներին առաջարկեց ԾժՀ-ի հետ հաստատել «նոր տիպի» հարաբերություններ⁵²:

Անշուշտ Վաշինգտոնին չեն կարող չնտանդել ՄԱ-ում ԾժՀ-ի ամրապնդման փորձերը, որն ընդաչանում է իր հայաբերությունն ունեցող տարածաշրջանի արժատական վարչախմբերի (Սիրիա, Սուդան, Լիբիա, Իրաք, Իրան) հետ, որոնց հետ ԱՄՆ-ը բարդ հարաբերություններ ունի: «Վաշինգտոնում մեծ խանդավառություն չի առաջացնում նաև ՄԱ-ում ԱՄՆ-ի ավանդական գործընկերների» արաբական չափավոր վարչախմբեր Սաուդյան Արաբիայի, Զուվեյթի, ԱՄԷ-ի, Օմանի և այլ երկրների հետ ԾժՀ-ի համագործակցության ընդլայնումը⁵³:

Խոցիկըն այն է, որ ԱՄՆ-ի համար Շոցի նավթային պաշարների նկատմամբ իրավունքի ապահովման և տարածաշրջան այլ տեղությունների, այդ թվում ԾժՀ-ի, իրավունքի ասանավակնման խնդիրը Վաշինգտոնի համար պահպանում է կենսական նշանակությունը⁵⁴: Ուստի Մպիտակ ստոր մտավայտություն ունի, որ ԱՄՆ-Սաուդյան Արաբիա հարաբերությունների վատթարացման դեպքում Ռ-իսադը կարող է Վաշինգտոնի դեմ օպտագործել արժեքավոր «չինական խաղաթուղքը»:

Մինչդեռ Սաուդյան Արաբիան Չինաստանի հետ համագործակցությունը փորձում է զարգացնել՝ չվտանգելով հարաբերություններն իր վաղեմի գործընկերոջ՝ ԱՄՆ-ի հետ: Թազավորությունում գիտակցում են, որ Չինաստանն ի վիճակի չէ Տոնցի տարածաշրջանի երկրներին առաջարկել անվտանգության այնպիսի երաշխիքներ, ինչպիսին *դեռևս* ապահովում է Վաշինգտոնը, հետևաբար դեպի Պեկին Ռիյադի լիովին վերակողմնորոշվելու հնարավորությունը ներկայումս բացառվում է⁵⁵: Բաց այդ, Ռիյադն իր նավթի արտահանման հնարավոր շուկա է դիտում ոչ միայն ՉժՀ-ը, այլ նախ Հարավային և Արևելյան Ասիան, հատկապես Հնդկաստանը, Վապոնիան և Հարավային Արևելան⁵⁶: Պատահական չէ, որ Սաուդյան ԱՐԱՄԿՈ-ն այժմ իր գործունեությունը կիսով չափ վարում է Ասիայում և այս տարածաշրջանում շատ ավելի զբաժնեակներ ունի, քան երկրագնդի որևէ այլ հատվածում⁵⁷:

Ինչ վերաբերվում է Պեկինին, արսս վերջինս, հակառակ էներգիայի ներկրման աղբյուրների տարողունակում ուղղությամբ գործադրած ջանքերին, երկրին աներաժեշտ նավթի 50%-ը ներկրում է ԱՄ-ից, որի միայն 30 %-ը՝ Իքսանից և Սաուդյան Արաբիայից⁵⁸: Դա նշանակում է, որ ԱՄ-ի էներգետիկ աղբյուրների և դրանց փոխադրման ուղիների նկատմամբ ԱՄ-ի վերահսկողության, ինչպես նաև այդ ուղիների անվտանգությունն իրենուրոյն սպահովելու սեփական անգոտությունն պայմաններում, ՉժՀ-ը *միտածանակ հարկադրված կլինի տարածաշրջանում հաշվի մասել* ԱՄ-ի «սեկիչ դերի» հետ: Հետևաբար, Չինաստանի էներգետիկ անվտանգությունը ոչ հեռավոր ապագայում մեծապես կախված կլինի ԱՄ-ի հետ իր համագործակցության և փոխըմբռնման մակարդակից⁵⁹:

Ենթադրվում է նաև, որ աշխարհաքաղաքական իմաստով Պեկինի և Ռիյադի միջև երկարածանկետ համագործակցությունը կարող է ասիական տարածաշրջանի պետությունների՝ հատկապես Հնդկաստանի և Վապոնիայի հետ ՉժՀ-ի հարաբերությունների սրման էինք ծառայել⁶⁰: Սակայն Չինաստանը հիմքից գուրկ է համարում ինչպես նման կարգի, այնպես էլ վերջին տարիներին Արևմուտքում՝ ՉժՀ-ի նավթային պահանջարկի աճն իբրև համաշխարհային էներգետիկ շուկաների անվտանգությանն ու էներգետիկ աղբյուրների աշխարհաքաղաքական հավասարակշռությանը սպառնալիք ներկայացնելու հետ կապված մտավախությունները⁶¹: Չինական փոխտրամպական ավանդույթը, որի վրա

կառուցվում է Պեկինի արտաքին քաղաքականությունը, հերքում է միջպետական հարաբերություններում ինչպես ուժի քաղաքականությունը, այնպես էլ միջազգային հեղանակը⁶²:

Փաստորեն, Սաուդյան Արաբիայի և Չինաստանի միջև համագործակցությունը պայմանավորված է ոչ միայն փոխադարձ տնտեսական շահերով, այլ Ռիյադի ու Պեկինի որդեգրած նոր ռազմավարությամբ, որի համաձայն կարևորվում են միտածանակ տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունները⁶³: Պեկինն ու Ռիյադը համախառն են իրենց տնտեսությունները, սակայն ոչ Արևմուտքի պարտադրած քաղաքականություններն ազատականացնելու ձգտումներում: Նրանք կիսում են ԱՄՆ-ի գուրավ տիրապետությունը և իրենց ներքին գործերին Արևմուտքի միջամտությունը սահմանափակելու ընդհանուր ցանկությունը՝ հատկապես այնպիսի հիմնախնդիրներում, ինչպիսին ԱՄՆ-ի կողմից Պեկինին և Ռիյադին մարդու իրավունքների խախտումների մեջ նշեալըն են⁶⁴: Փաստորեն, որ Պեկինը պատրաստ է Ռիյադին աջակցել՝ սեփական տնտեսության ազատականացման գործընթացի շարունակման հարցում՝ վերջինիս հնարավորություն ընձեռելով շրջանցելու ԱՄՆ-ի ճնշումները քաղաքական բարեփոխումների իրականացման ուղղությամբ⁶⁵: Ռիյադն ու Պեկինը գտնում են, որ արտարկան աշխարհի ժողովրդավարացումն ու այդ երկրներում աներաժեշտ բարեփոխումները պետք է իրականացվեն սեփական նախաձեռնությամբ և իսլամական քաղաքակրթության վրա հիմնված իրենց սովորյալ շահերին և արժեքներակարգերին համապատասխան⁶⁶: Չինացիները չեն պատրաստվում փոխել այլ երկրների ավանդույթները, կամ «ազատություն ու ժողովրդավարություն» պարտադրել այն երկրների կատակարություններին, որոնք նման գաղափարներին խորք բերանախատությամբ ու երկուպիսուրյամբ են վերաբերվում⁶⁷: Պեկինն այլ երկրների չի պարտադրում իր կամքն անգամ իր հնարավորությունների շրջանակներում նրանց օգնության ցուցաբերելու դեպքում⁶⁸:

Փաստորեն, այլ երկրների ներքին գործերին չմիջամտելու և որպես օրենք՝ տնտեսական համագործակցության վրա կիզակառվող շինական արտաքին քաղաքականությունն այն անկյունքարն է, որի վրա բարձանում է մերձավորարևելյան և ասիական տարածաշրջանների առաջատար այս երկու պետությունների ռազմավարական մասկարայակի հասնող համագործակցությունը:

AGHAVNI HARUTYUNYAN

ON THE SINO-SAUDI STRATEGICAL COOPERATION

China's domestic reform since the end of 1970s and opening to the West since the early 1990s, helped China to be engaged in the Middle East more deeply, pursuing new policies to assist its modernization priorities.

From the early 1980s on, the Middle East (ME) became the main destination for Chinese arms sales. The sales reached to unprecedented dimensions and value. Beijing is considered a main alternative for countries seeking ballistic weapons and aircraft technology that might not be available from the US.

As far back as the mid-1980's, shortly before the end of the Cold War, China began to engage in military commerce with Riyadh, selling it more than 30 intermediate-range CSS-2 ballistic missiles and nine launchers, building two missile bases south of the Saudi capital, and deploying Chinese security personnel to maintain them. It was Saudi's first and only major arms purchase from a communist (or formerly communist) state. Seeing that its neighbors such as Iran, Iraq and Israel all armed with ballistic missiles and did not want to be left out, Riyadh sought military commerce with China risking to deteriorate relations with its main Western partner U.S. In its turn, China won hard currency for the missile sale, as well as diplomatic relations with Riyadh in defiance of Taiwan. Chinese arms sales to Saudi Arabia are detained by those from the US, Israel and European Countries and since then there has been no documented evidence of transactions of similar nature.

Humiliated by their dependence on Washington for survival in the wake of Iraq's invasion of Kuwait, the Saudi royal family has long been seeking to establish closer ties with Beijing in the hope of reducing their dependence on the U.S. In 1991, China briefly assisted Saudi-Arabia in developing a chemical warhead for the CSS-2 missiles, and the kingdom, in light of recent events, considers China a possible target for diversifying its arms purchase.

China and Saudi Arabia signed the Memorandum of Understanding on Mutual Establishment of Trade Representative's Office on November 11, 1988. Trade representatives from the two countries assumed their posts in 1989. On

July 21, 1990, China and Saudi Arabia signed a Communique and announced the establishment of diplomatic relations between the two countries. The two countries founded Sino-Saudi Friendship Association and Saudi-Sino Friendship Association respectively in October 1997. Saudi Arabia severed diplomatic links with Taiwan in 1990 when it established diplomatic relations with Beijing.

The bilateral trade volume has achieved a steady growth since the establishment of diplomatic relations between China and Saudi Arabia. China's main exports to Saudi Arabia are garments, mechanical and electronic products, and textile, etc. China mainly imports from Saudi crude oil, liquefied petroleum gas, and primary plastics.

Maintaining traditional orientation toward Washington, whose vital importance for Riyadh obviously has been demonstrated during the Kuwaitis crises of 1990-1991; Saudi power increasingly showed some signs of reorientation toward new centers of world economy and policy such as great powers of South and East Asia, especially China.

Since China became an oil importer in 1993, Beijing has considered developing relations with ME oil producers to be a diplomatic priority. Among all its energy relationships in the region, however, China recognizes Saudi Arabia's uniquely dominant role among the world's oil producers and continues to work hard at building closer ties with the kingdom.

Beijing's efforts to develop a strategic relationship with Riyadh entered a new phase with the 1999 visit of then-Chinese president Jiang Zemin. On that trip, Chinese and Saudi leaders signed an oil cooperation agreement that, inaugurated a *strategic oil partnership* between the two countries. The agreement stipulated that Saudi Arabia would open its domestic oil and gas market to China except for upstream oil exploration and production. In return, China agreed to open its downstream sector (refining products from crude oil for marketing to end users) to Saudi Aramco, the Saudi national oil company.

Saudi Arabia's traditional share of the U.S. oil market has been a function of the country's "strategic relationship" with the U.S., a tie that many think has been weakening for some time now, especially in the aftermath of the September 11 attacks and the Iraq war. With the U.S.-Saudi relationship

strained by the fact that most of the 9-11 terrorists were Saudis, the U.S. became a less attractive destination for Saudi investments, so the Saudis have turned increasingly to China to help recycle some of the enormous liquidity accumulating in the kingdom from record-high oil revenues. Since 2002, Saudi oil shipments to the U.S. have been declining while shipments have been increasing to China.

In 2004, Sinopec won the bid for a natural gas project in a northwestern block of the Rub al-Khali gas fields, an area that Saudi Arabia has opened up to foreign firms for the first time in 25 years. In return, ARAMCO invested in a \$3.5 billion refinery expansion project in China's Fujian province in July 2005 to enable the plant to handle high-sulfur Saudi crude oil and is constructing another \$1.2 billion refinery in Qingdao with SINOPEC.

In late January 2006, King Abdullah bin Abdul Aziz of Saudi Arabia visited China as a part of his trip to Asia. During Abdullah's trip, the two states signed a pact on energy cooperation that calls for increased cooperation and joint investment in oil, natural gas, and mineral deposits. Several other agreements were also signed on economic, trade, and technical cooperation, on avoiding dual taxation, on vocational training cooperation and granting of an urban development loan to the far western Chinese city of Aksu by the Saudi Arabian Development Bank.

In view of the tense Sino-U.S. relations—and Saudi-U.S. relations this was not an ordinary visit. Both Riyadh and Beijing referred to it as a "milestone," launching "a new strategic relationship" and "substantial energy cooperation." This visit and the return visit of Chinese President Hu Jintao in April 2006 to the Saudi capital, where he continued discreet negotiations on energy projects, demonstrated the deepening relationship between the world's fastest growing source of oil demand (China) and the world's biggest oil supplier (Saudi Arabia). Indeed, the meaning of the king's visit, regarded by some as the initial step toward an informal "alliance," goes far beyond energy. It cautiously legitimizes Beijing as a "pole" in the reemergence of a bipolar international system and, not less so, as an alternative and a substitute on which Saudi Arabia and other "Third World" countries could depend.

Beijing considers that Western concern about Chinese large demands of oil incapable of undermining the stability of world energy markets and harm the global oil-gas geopolitical balance is groundless. This has, to a great extent, reflected the selfish considerations of the major energy-consuming countries in maintaining their vested interests. Viewed from a market angle, China's increased demand for energy will promote investment of the world sectors, stabilize the energy operation of international markets and make great contributions to the world energy structure as a whole.

Since oil is vitally important to national survival and the enhancement of national power—in the cases of Saudi Arabia and China—one must consider the political-strategic subtext of Sino-Saudi relations. Therefore some expert counts that Riyadh can develop a valuable "China card" to play against Washington deteriorating U.S.-Saudi relations. The fact that U.S.-Saudi relations are strained would seem to provide the opportunity and the additional incentive for Beijing to deepen its cooperation with the Saudi leadership. But Saudi Arabia confronts threats against which China cannot provide the security guarantees that the U.S. does. In that light, Saudi Arabia would not turn entirely to China and there is no immediate risk of China superseding the United States.

There is no a great risk that Saudi Arabia and China will enter into an exclusive oil supply relationship. Saudi Arabia has increasingly focused on the vast energy market potential of South and East Asia, targeting a number of partners as India, Japan and South Korea, and not a single country. Similarly, the hallmark of China's approach to energy insecurity is the diversification of energy relationships. That means that from Beijing's geopolitical standpoint, a long-term partnership with Saudi Arabia could not be seen as a fence against a deterioration of relations with regional powers like India and Japan, or for that matter souring relations with the U.S.

Actually part of what makes China an especially attractive business partner for Saudis is a policy of non-interference approach to domestic policy. Discussions with the Chinese focus on economics and rarely on politics. The two countries share a desire to liberalize their economies but not their politics and share a common desire to undercut both U.S. global dominance and "interference" in internal affairs such as the U.S. tendency to criticize Beijing

and Riyadh's human rights abuses. Through a Saudi standpoint, China could be regarded as a valuable source of support as Riyadh continues on a path of cautious and selective economic liberalization while seeking to deflect U.S. pressure in the area of political reform. China never imposed its own will on others, let alone attempting to "transform" or "rule" other countries.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹Yin Wenquan, China's Road to Development in a Global Perspective, China in Peaceful Development, Foreign Language Press, Beijing, 2007, p. 3; Flynt Leverett and Jeffrey Bader, Managing China-U.S. Energy Competition in the Middle East, The Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology, The Washington Quarterly, 29:1, Winter 2005-06, p. 188.

²Barry Rubin, China's Middle East Strategy, Middle East Review of International Affairs, Vol. 3, No. 1, March 1999, p. 2.

³Китай и арабский мир, ТАСС, БПИ N 236, 5.12.1979, стр. 41.

⁴South China Morning Post, Hongkong, 31.05.1979; Китайцы обмывают арабов, ТАСС, БПИ N 252, 27.12.1979, стр. 44; Far Eastern Economic Review, 7.12.1979.

⁵Политика Китая в отношении Саудовской Аравии, ТАСС, Атлас N 32 (1101), 11.8.78, стр. 46.

⁶Far Eastern Economic Review, 7.12.1979.

⁷Yizhak Shichor, Competence and Incompetence: The Political Economy of China's Relations With The Middle East, Asian Perspective, Vol. 30, No. 4, 2006, p. 46. 1985թ. ՄԱ ներմուծվեց չինական զենքի առաքումների 100%-ը: 1986թ. չինական զենքի վաճառքի վերաբերյալ համաձայնագրերի 94% ստորգրվել էին ՄԱ-ի երկրների հետ:

⁸Steven W. Lewis, China's Oil Diplomacy and Relations with the Middle East, Political, Economic, Social, Cultural and Religious Trends in the Middle East and the Gulf and Their Impact on Energy Supply, Security and Pricing, The James A Baker III, Institute for Public Policy of Rice University, September 2002, p. 10.

⁹Middle East International, 22.7.1988.

¹⁰The Gardian, London, 19.3.1988; China Brief, 24.10.2002; Jim Mann, U.S. Caught Napping by Sino-Soviet Missile Deal, Los Angeles Times, 4.5.1988; Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations, Saudi-China Arms Contacts, Congressional Research Service, Prepared for Members and Committees of Congress, p. 20. <http://www.italy.usembassy.gov/pdf/other/RL33533.pdf>; Chictigi Bajpace, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East, Power and Interest News Report, 10.3.2006.

¹¹Дональд Нефф, Почему арабы не покупают американское оружие, ТАСС, БПИ N 76, 8.9.1988, стр. 40.

¹²David B. Ottaway, U.S. Aide Opposes Halting Arms Sales Over Missiles, The Washington Post, 8.11.1989, p. 37.

¹³Е.Белов, В.Ушаков, Китай-Иран: состояние и перспективы отношений (1978-1988гг.), Восток и Современность, Научно-информационный бюллетень, 4 (50), Москва, 1988г., стр. 43-44. Միջուկային մարտազինվածքներ կրելու հնարավորությամբ, այդ հրթիռները կարող էին հարված հասցնել Նյու Դելիից մինչև Թեյ Ավիվ ընկած տարածքում գտնվող ցամաքացած քիլոսիի նկատմամբ: Այս մասին տե՛ս Gal Luft and Anne Korin, The Sino-Saudi Connection, The Institute for the Analysis of Global Security, Commentary Magazine, Washington, D.C., March 2004.

¹⁴А. Попова, Саудовская Аравия: Госбюджет на 1990 год и новый пятилетний план развития, ТАСС, БПИ N 46, 6.3.1990, стр. 37.

¹⁵Richard L. Russell, The Wall Street Journal, 25.01.2006.

¹⁶Steven W. Lewis, Sultan Seeks Weapons Training Extension, Middle East Newsfile, 13.10.2000, p. 10.

¹⁷John Calabrese, Saudi Arabia and China Extended Ties Beyond Oil, China Brief, Vol. 5, Issue 20, 27.9.2005, pp. 2-3.

¹⁸<http://www:\China Press\SaudArabia-China\China-Saudibilateralrelations.htm>.

¹⁹John Calabrese, նշվ. աշխ., էջ 1: 1990թ. ԾժՀ-ի արտգործնախարար Սյան Սիչենը հրկու այցելություն կատարեց Սաուդյան Արաբիա, պաշտոնախարար Չի Հաոթիանը՝ 1996թ., նախագահ Չիան Չենից՝ 1999թ., քաղաքի Արդուլսելը 1998թ. այցելեց Չինաստան, Սաուդյան պաշտոնախարար այսպայսն Սուլթանը և Սաուդյան Նավթի նախարար Աի ալ-Նաիմին ԾժՀ-ի հաճախակի այցելուներն էին:

²⁰Steven W. Lewis, *China's Oil Diplomacy and Relations With The Middle East*, նշվ. աշխ., էջ 9:

²¹<http://www.nasledie.ru/oboz/N0300/0321.HTM>.

²²Dan Blumenthal, *Providing Arms China and the Middle East*, *The Middle East Quarterly*, Vol. XII, No. 2, Spring 2005. <http://www.meforum.org/article/695>.

²³Flynt Leverett and Jeffrey Bader, նշվ. աշխ., էջ 191: Սաուդյան Արաբիայի ապացուցված նավթի պաշարները կազմում են 35.5 մլրդ տոննա՝ աշխարհի ապացուցված պաշարների 20%-ը: Այս մասին տե՛ս Yang Guang, *Sino-Middle East Energy Relations and Mutual-Benefiting Cooperation*, *International Energy Security and Cooperation*, Shanghai, June 24-25, 2004, p. 122.

²⁴Dan Blumenthal, նշվ. աշխ.:

²⁵C. Raja Mohan, *China Joins the Great Game*, *Turkestan Times*, 1.2.1998; <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/22-09-04.htm>.

²⁶Chietigij Bajpae, նշվ. աշխ.:

²⁷Flynt Leverett and Jeffrey Bader, նշվ. աշխ., էջ 191:

²⁸Steven W. Lewis, *China's Oil Diplomacy and Relations With The Middle East*, նշվ. աշխ., էջ 8:

²⁹Dan Blumenthal, նշվ. աշխ.:

³⁰Zhu Shida, *Some Ponders on US Image*, *International Review*, SIIS, Vol. 38., Spring 2005, p. 13.

³¹Yao Kuangyi, *Arab Countries; Reform and Development of China-Arab Relations*, *China International Studies*, Beijing, Winter 2005, p. 94. ՉժՀ-ն ակտիվորեն համագործակցեց անարեկչության դեմ միջազգային պայքարին՝ ՄԱԿ-ին և Անվտանգության Խորհրդին առաջատար դեր վերապահելով այլ ուղղությամբ: Այս մասին տե՛ս Xia Liping, *International Terrorism and Anti-Terror War: Chinese Perspective*, *International Review*, SIIS, Vol. 38., Spring 2005, p. 60-66.

³²Flynt Leverett and Jeffrey Bader, նշվ. աշխ., էջ 196:

³³Imports from Saudi Arabia, *Xinhua*, 7.3.2002.

³⁴Steven W. Lewis, *China's Oil Diplomacy and Relations With The Middle East*, նշվ. աշխ., էջ 9:

³⁵Li Weijian, *Energy of the Middle East and Peaceful Rise of China*, *International Energy Security and Cooperation*, SIIS, Shanghai, 2004, p. 187.

³⁶Այս մասին մանրամասն տե՛ս Zhu Shida, նշվ. աշխ., էջ 1-21:

³⁷FTA to Help Diversify China's Energy Sources, *China Daily*, 16.7.2004. <http://english.peopledaily.com.cn/200407/16/eng20040716149749.html>.

³⁸John Calabrese, նշվ. աշխ.; *Alexander's Gas and Oil Connections*, 10.2.2004; *Oil and Gas Magazine*, September 9 - October 3, 2004, *Petroleum Economist*, September 2004. Ռուսաստանի, Չինաստանի, Իտալիայի և Իսպանիայի ընկերություններին տարածքներ տրամադրվեցին բնական գազի հանքանոթերի հետախուզության համար, որին ԱՄՆ-ը չէր մասնակցում: Սաուդյան Արաբիայի նավթարդյունաբերության խորհրդական արքայազն Ֆեյսալ իբն Թուրքիի կարծիքով՝ ամերիկյան ընկերությունները պարզապես չէին առաջարկել ընդունելի պայմաններ:

³⁹1998թ. Չինաստանի կառավարությունը վերակազմավորեց պետական նավթային և գազային կախիմները երկու ուղղահայացորեն ինտեգրված ընկերությունների՝ Չինաստանի ազգային նավթային կորպորացիա (CNPC-ՉԱՆԿ) և Չինաստանի ազգային նավթաքիմիական կորպորացիա (Sinopec-ՉԱՆԲԿ):

⁴⁰<http://russian.china.org.cn/english/international/89647.htm>. Պայմանագիրը ստորագրեց Սաուդյան Արաբիայի նավթի նախարար Ալի Բին Իբրահիմ ալ-Նախիմին և ՉԱՆԲԿ-ի ղեկավար Վան Ջիմինը:

⁴¹Ji Hye Shin and John J. Tkacik, Jr., *China and the Middle East: A New Patron of Regional Instability*, *The Heritage Foundation Leadership For America*, 26.9.2006, p. 2-3. <http://www.heritage.org/Research/Asiaandthe-Pacific/bg1974.cfm>.

⁴²*Saudi Arabia Looks East: Woos China and India, Power and Interest News Report*, 22.2.2006; Ji Hye Shin and John J. Tkacik, Jr., նշվ. աշխ.; <http://ru.china-embassy.org/rus/xwdt/t248277.htm>; Renmin Ribao, Beijing, 24.4.2006, p. 1. http://paper.people.com.cn/mrb/html/2006-04/24/content_4628321.htm. Այն թագավորի ասպին արուստահմանյան սլաշտմանական այցն էր իշխանությունը ստանձնելուց հետո:

⁴³*Saudi Arabia Looks East*, նշվ. աշխ.:

⁴⁴Richard L. Russell, *The Wall Street Journal*, 25.01.2006.

⁴⁵Yizhak Shichor, նշվ. աշխ., էջ 40:

⁴⁶Richard L. Russell, The Wall Street Journal, 25.01.2006.

⁴⁷Yizhak Shichor, նշվ. աշխ., էջ 40:

⁴⁸China's Hu's Signing Pacts with Saudi Arabia is a Shift, New York Times News Service, 23.4.2006.

http://www.signonsandiego.com/uniontrib/20060423/news_1n23china.html.

⁴⁹Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, Council Foreign Relations, 4.6.2008, <http://www.cfr.org/publication/16398>.

⁵⁰Saudi Arabia Looks East, նշվ. աշխ.: ՕՊԵԿ-ի հետ ՊԵԿՈՒ-ի առաջին պաշտոնական բանակցությունները վարվեցին 2005թ. դեկտեմբերին, որի որոշ անդամներ, ստալյուսյան հայտնեցին 8 մլրդ ԱՄՆ դոլարի ներդրմանը նոր նավթագտման գործարան կառուցել ՉժՀ-ի Գուանդոն նահանգի Գուանձոու մարզարտադրում:

⁵¹<http://www.arabnews.com/?page=7§ion=0&article=76692&d=23&m=1&y=2006>. Ազատ առևտրի գոտու ստեղծման ուղղությամբ, ՉժՀ-ն րեդյայնել է իր նավթային ծառայությունների սեկտորը տարածաշրջանի երկրների հետ՝ 2001 թվից 2.7 մլրդ ԱՄՆ դոլարի գրեթե 3000 պայմանագրեր կնքելով: ԾՀ-ի երկրների հետ ՉժՀ-ը 2004թ. ստորագրել է Տնտեսության, առևտրի, ներդրումների և տեխնոլոգիաների համագործակցության վերաբերյալ պայմանագիրը:

⁵²Габуев А., Коммерсант, Дальний Восток позаботиться о Ближнем, Китай устанавливает с арабами особые отношения, Мировая практика, Геополитика, N 97, 1.6.2006. Մոտջին նախարարական համաժողովի տեղի է ունեցել 2004թ. սեպտեմբերին Արաբական պետությունների լիգայի Կահիրեի կենտրոնակայանում: 2006թ. հունիսի 1-ին ՊԵԿՈՒ-ն արաբական 22 երկրների ներկայացուցիչների (իմնականում ԱԳՆ-ի ղեկավարների մակարդակով) մասնակցությամբ շին-արաբական համագործակցության համաժողով հրավիրվեց, որի գլխավոր բնան մերձավորարևելյան և աֆրիկյան նավթի առաքումներն էին ՉժՀ:

⁵³Guang Pan, China's Success in the Middle East, The Middle East Quarterly, Vol. IV: No. 4, December 1997.

⁵⁴Li Weijian, նշվ. աշխ., էջ 187:

⁵⁵China's Hu's Signing Pacts with Saudi Arabia is a Shift, նշվ. աշխ.:

⁵⁶John Calabrese, նշվ. աշխ.:

⁵⁷<http://www.arabnews.com/?page=7§ion=0&article=76692&d=23&m=1&y=2006>.

⁵⁸Chietigj Bajpae, նշվ. աշխ.:

⁵⁹<http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/22-09-04.htm>.

⁶⁰John Calabrese, նշվ. աշխ., էջ 3: Հնդկաստանը Սաուդյան Արաբիայի յորրորդ նավթի ներկրողն է: Հնդկաստանը Չինաստանի նման ստիպված է իր տնտեսության անհրաժեշտ էներգետիկ կարիքները հոգալ վառելիքի մեծ քանակությամբ ներկրման միջոցով:

⁶¹Zhao Hongtu, New Features of Int'l Energy Security Situation, China Institute of Contemporary International Relations Vol. 15, No. 7, July 2005, p. 26.

⁶²Liu Binjie, China's Philosophy on Foreign Affairs in the 21-st Century. China in Peaceful Development, Beijing, 2006, p. 111.

⁶³<http://www.arabnews.com/?page=7§ion=0&article=76692&d=23&m=1&y=2006>.

⁶⁴The Gracia Group, The Sino-Saudi Energy Rapprochement: Implications for U.S. National Security, 8.1.2002, p. 2.

⁶⁵John Calabrese, նշվ. աշխ., էջ 3:

⁶⁶Yao Kuangyi, Arab Countries; Reform and Development of China-Arab Relations, China International Studies, CIIS, Winter 2005, Beijing, pp. 90-92.

⁶⁷Gal Luft and Anne Korin, նշվ. աշխ.:

⁶⁸Ma Zhengang, China's Responsibility and the "China Responsibility" Theory, China International Studies, CIIS, Beijing, Summer 2007, p. 7.

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՉԺՀ-ի ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՐՄԻՅ ՇՈՅԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ

Իբրև ծագող տերություն, Չինաստանը Պարսից ծոցը դիտում է իր ռազմավարական շահերի համար կարևորություն ներկայացնող տարածաշրջան, որի հետ համագործակցությունը խորացնում է Չին-արաբական համագործակցության համաժողովի¹ և Շոցի համագործակցության խորհրդի՝ ԾՀԽ-ի միջոցով²:

Նշենք, որ ԾՀԽ-ը հիմնադրվել է Ռիչարդում 1981թ. մայիսի 25-ին, որի անդամ-երկրներն են Սաուդյան Արաբիան, Բահրեյնը, Զավեթը, Օմանը, Կատարը և Միացյալ Արաբական Էմիրությունները՝ ԱՄԷ-ը³: Խորհրդի անդամ երկրների քաղաքական համակենտրոնացմանը և նրանց հնարավորությունների մարիլիզացմանը նպաստեցին անկայուն տարածաշրջանին նետված վտանգավոր մարտահրավերներին համատեղ դիմակայելու անհրաժեշտությունը⁴: 1979թ. Իրանի Իսլամական հեղափոխության արդյունքում ԱՄԷ-ի (և նրա ռազմաժողով) անգործությունն Իրանի շահի գահի պահպանման հարցում Շոցի միապետությունների մտտ հիասթափություն առաջացրեց Վաշինգտոնի հանդեպ՝ իբրև ճմառատիպ սպառնալիքների զեպարտ իրենց պաշտպանի և հովանավորի: Ելքանի որ Շոցի միապետությունները, հատկապես սաուդյանները, իրենց շրջապատված համարելով քչնամական վարչախմբերով⁵, մտահոգված էին վերջիններիս կողմից ծովային ելքերի փակման և նավի արտահանմանը սպառնալիք ստեղծելու հնարավորության հարցում⁶: Մտադժված իրավիճակում Ռիչարդում Շոցի երկրների դաշինքի ստեղծման անհրաժեշտություն ստեղծվեց, սակայն *առանց ԱՄԷ-ի*⁷:

Արդեն իսկ 1982թ. վերջին ԾՀԽ-ի անդամ-երկրների պաշտոնախարարների խորհրդակցությունը քննարկման դրեց ՀՕՊ (Հակա-օդային Պաշտպանություն) ընդհանուր բնակարգի ստեղծման, տեղեկատվության փոխանակման, ռազմական արդյունաբերության վերականգնման, զինծառայողների համատեղ դասընթացների և ուսումնավարժանքների անցկացման հետ կապված հիմնախնդիրները⁸: 1984 թվից ԾՀԽ-ի անդամ-երկրների միջև կայեկտիվ պաշտպանության և համատեղ իրամակնատարության համակարգ ստեղծվեց⁹: 2004թ. ԾՀԽ-ի երկրները անաբել-

յության դեմ պայքարի նպատակով տորագրեցին հետախուզության գործում համագործակցության դաշնագիր: ԾՀԽ-ը փորձում է անվտանգության ապահովման հարցում նվազեցնել իր կախվածությունն ԱՄԷ-ից: Այնուհանդերձ, ԾՀԽ-ի շրջանում բացակայում է փոխհամաձայնությունն ալյընտրամբային մեխանիզմների ստեղծման՝ հատկապես անվտանգության հետագա նկատառումներում Իրաքի, Իրանի և Յեմենի գրաւեցրած դերի շուրջ: Տարածայնություններ կան նաև քաղաքական բարեփոխումների շուրջ¹⁰:

ԾՀԽ-ի անդամ-երկրները որդեգրել են չեզոք և չմիացման արտաքին քաղաքականություն՝ այդ ուղղությամբ ձեռնարկելով չափավոր և գործնական քայլեր: Սակայն համաշխարհային արդի զարգացումների պայմաններում ԾՀԽ-ի երկրներն աստիճանաբար դրսևորում են միջազգային և տարածաշրջանային գործերին մասնակցության միտումներ՝ զարգացնելով բազմակողմանի արտաքին հարաբերություններ և կանոնավոր մեծ տերությունների միջև հավասարակշռության հասնելու անկրածկ շտաբայնը: Համաշխարհային և տարածաշրջանային գործերում նրանք որդեգրել են միասնական դիրքորոշում՝ արասեպետելով ԾՀԽ-ի երկրների արտաքին քաղաքականության միասնականությունը¹¹: Նշենք, որ ԾՀԽ-ի հիմնադրմանը նպաստող գործոններ էին նաև այդ երկրների միջև առկա հատուկ հարաբերությունները, իսլամական դավանանքի վրա կիմնված մույնատիպ քաղաքական համակարգերը, ժողովուրդների ընդհանուր ճակատագրերը, աշխարհագրական մերձավորությունը, անդամ-երկրների որդեգրած ազատ առևտրային տնտեսական քաղաքականությունը¹²: ԾՀԽ-ը ձգտում է ամրապնդել համագործակցությունը գյուղատրվումաբան, ներդրումների, արդյունաբերության, անվտանգության և առևտրի ոլորտներում¹³: 2008թ. սկզբին ԾՀԽ-ը ստեղծեց ընդհանուր շուկա, իսկ միասնական տարադրամ նախատեսվում է ընդդեմ 2010թ.¹⁴:

Չինաստանն առաջին երկրներից էր, որը կապելու հաստատեց ԾՀԽ-ի քաղաքականության հետ նրա ձևավորումից անմիջապես հետո: Պեկինը պաշտպանում է համընդհանուր գաղափարներ, տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցությունը խթանելու, Շոցի խաղաղությունն ու անվտանգությունը պահպանելու ուղղությամբ ԾՀԽ-ի քաղաքականությունը¹⁵: Բարձր գնահատելով և խրախուսելով ԾՀԽ-ի գրաված ակտիվ դերը ՄԱԿ-ի խաղաղության գործընթացի խաղաղ կարգավորման և

արաբական միասնականության վերականգնման ուղղությամբ, ՉԺՀ-ը պաշտպանում էր ԵՀԽ-ի միավորումն ու տարածաշրջանային ինտեգրացիան¹⁶:

1990թ-ից ի վեր ՉԺՀ-ի արտգործնախարարները ՄԱԿ-ի նյութորդյան Գլխավոր Ասամբլեայում ամենամյա հանդիպումներ են ունենում ԵՀԽ-ի անդամ-երկրների արտգործնախարարների կամ նրանց ներկայացուցիչների և ԵՀԽ-ի Գլխավոր քարտուղարի հետ՝ կարծիքներ փոխանակելով ՉԺՀ-ԵՀԽ հարաբերությունների և հետաքրքրություն ներկայացնող միջազգային և տարածաշրջանային հիմնախնդիրների շուրջ:

1996թ. սեպտեմբերի 27-ին ԵՀԽ-ի Գլխավոր քարտուղարի հետ Նյու Յորքում ՉԺՀ-ի փոխվարչապետ և արտգործնախարար Սիան Սյչենը ԵՀԽ-ի վեց երկրների արտգործնախարարների (կամ փոխարտգործնախարարների) հետ հանդիպման ընթացքում որոշեցին քաղաքական և տնտեսական ոլորտում երկկողմանի պարբերական խորհրդակցական մեխանիզմներ հաստատել և խորհրդակցություններ անցկացնել Պեկինում և Ռեյադում¹⁷:

ԵՀԽ-ը և ՉԺՀ-ը ձգտում են սերտացնել հարաբերությունները քաղաքական և անվտանգության ոլորտում: Այս համատեքստում տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի «հակահաբեկչական արշավի» և «ժողովրդավարացման» հանդեպ Չինաստանի քննադատական վերաբերմունքը համահունչ է ԵՀԽ-ի երկրների կառավարությունների գրաված դիրքորոշմանը: Այնուհանդերձ, երկու կողմերը քաղաքական կապերի նկատմամբ առաջնահերթություն տալիս են տնտեսական հարաբերություններին¹⁸:

ՉԺՀ-ի և ԵՀԽ-ի անդամ-երկրների միջև լայն բավով զարգացող հարաբերություններում տիրապետում է նավթային գործունը¹⁹, քանի որ ի հենուկ 1993թ.-ից ՉԺՀ-ի՝ նավթային ներկրողի կարգավիճակի անցնելուց հետո իր տնտեսության արագ աճի համար անհրաժեշտ նավթային աղբյուրների տարրորշման ջանքերին, ՄԱՌ-ու Մոցի տարածաշրջանն անփոխարինելի են մնում իրենց ռազմավարական դիրքի, նավթի բարձր որակի, շահագործման ցածր գների և տեղափոխման հարմարավետության առումով²⁰:

Նշենք, որ Չինաստանը նախապես նավթ էր ներկրում Մոցի երկու փոքր երկրներից՝ Յենենից ու Օմանից, քանի որ նրանց արտադրած թեթև նավթը համեմատաբար հեշտությամբ էր մշակվում չինական նավթագույտ

գործարանների կողմից: Սակայն հետագայում Պեկինը միջոցներ ձեռնարկեց Մոցի այլ նավթարդյունահանողների՝ Քուվեյթի և ԱՄԷ-ի հետ կապեր հաստատելու ուղղությամբ: 1990-ականների երկրորդ կեսից Պեկինը ՄԱԿ նավթարդյունահանող երկրների շարքում կարևորելով Սաուդյան Արաբիայի յուրահատուկ տիրապետող դիրքերը²¹, 1990-ականների վերջերին մեծ ջանքեր գործադրեց Ռիյադի հետ կապերի ամրապնդման և խորացման ուղղությամբ²²: Պեկինը՝ ընդգրկվելով տարածաշրջանի նավթային ծառայությունների սեկտոր՝ 2001 թվից ի վեր 2,7 մլրդ ԱՄՆ դոլլարի գրեթե 3000 պայմանագրեր է ստորագրել ԵՀԽ-ի երկրների հետ²³: Ենթադրվում է, որ ՉԺՀ-ի աճող էներգետիկ պահանջարկի պայմաններում երկիր ներկրվող նավթի մեծածավալ հոսքն անհնայն հավանականությամբ կպահպանվի, քանի որ ԵՀԽ-ի արաբական երկրների նավթի արագացված պաշարները գերազանցում են 800 մլրդ արևելյ՝ վերջիններին հնարավորություն տալով նավթարդյունահանումը շարունակել շուրջ մեկ հարյուրամյակ, մինչդեռ համաշխարհային արչյունահանման համար կանխորոշված է 50 տարի²⁴: Նավթի համաշխարհային սպառացված պաշարների 66%-ը, նավթարտադրության՝ 30%-ը, նավթի արտահանման՝ 55%-ը և քնական գազի պաշարների 36%-ը գտնվում են Մոցի տարածաշրջանում²⁵: Մոցի տարածաշրջանի միայն 5 երկրների՝ Սաուդյան Արաբիայի, Իրանի, Իրաքի, ԱՄԷ-ի և Քուվեյթի նավթային պաշարները միասին վերցրած (89.9 մլրդ տոննա) կազմում են համաշխարհային սպառացված նավթի պաշարների 55%-ը²⁶:

Այնուհանդերձ, ՉԺՀ-ը և ԵՀԽ-ի երկրները նավթից զատ մլաժամանակ տարողում են տնտեսական հարաբերությունների մյուս ոլորտները²⁷: Թեև երկու կողմերը գիտակցում էին սեփական տնտեսությունների ազատականացման և զրբալիզացիայի դարաշրջանի գործադար միջավայրից օգտվելու անհրաժեշտությունը²⁸, այնուհանդերձ մշակութային ստանճանահատկություններն ու թեթի ներակատուցվածքները սահմանափակում էին կողմերի միջև տնտեսական համագործակցության խորացման հնարավորությունը: ՉԺՀ-ԵՀԽ-ի երկրների միջև մշակութային և տնտեսական կապերի ընդլայնմանը խոչընդոտում էր լեզվի խնդիրը՝ կապված արաբերենի իմացությամբ աշխատակիցներ ունեցող չափազանց քիչ քվով չինական ընկերությունների առչակության հետ և՛ հակա-

ուակը: Սակավաթիվ էին մահ երկու տարածաշրջանների գործարար մշակույթների մասին խորը գիտելիքներ ունեցող որակյալ մասնագետները³⁰:

Չինաստանի և ՄՀԽ-ի երկրների միջև տնտեսական համագործակցության ընդլայնմանն անհողորակիտրեն նպաստեցին սեպտեմբերի 11-ի իրադարձությունները, որից հետո ՄԱ-ի շուրջ ձևավորված միջազգային իրավիճակը համընկնում էր տարածաշրջանի երկրների հետ հարաբերությունների հաստատման ուղղությամբ ՉԺՀ-ի ռազմավարական շահերին³¹:

ՉԺՀ-ՄՀԽ-ի երկրների միջև տնտեսական համագործակցության ընդլայնմանը նպաստող հաջորդ գործոնը 2003թ. մարտին ԱՄՆ-ի իրաքյան ներխուժումն էր: Այն առավել խորացրեց ԱՄՆ-ի և արաբական երկրների միջև, հակասությունները³² իսլամական աշխարհում ԱՄՆ-ի հեղինակության վտանգման պատճառ դասնադրվեց³³: Պատահական չէր, որ ԱՄՆ-ը քայլեր ձեռնարկեց իր նավթային կախվածությունը ՄԱ-ի և Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական ու իսլամական երկրներից նվազեցնելու ուղղությամբ՝ առավել մեծ ուշադրություն հատկացնելով ՕՊԵԿ-ին չպատկանող նավթարդյունահանող երկրներին³⁴:

Իրաքում ԱՄՆ-ի գործերի հաղթանակի և տարածաշրջանում Վաշինգտոնի տիրապետության արագ աճի պայմաններում, վերջինիս տնտեսվ վերահսկողության տակ հայտնվելու մտավախությունից կենդիվ, Մոսկոյի որոշ երկրներ, մասնավորապես Սաուդյան Արաբիան, խառնորեն դատապարտեցին ԱՄՆ-ի իրաքյան ներխուժումը՝ պահանջելով իրենց տարածքներից դուրս բերել ամերիկյան զորքերը: ԱՄՆ-ի վրեժխնդրությունից խուսափելու, ինչպես մահ տարածաշրջանում վերջինիս հակակշիռ ստեղծելու նպատակով ՄՀԽ-ի երկրներն իրենց համեմատաբար փակ և մեղաշնորհային նավթային հետախուզման ու շահագործման շուկան բացեցին նոր դերակատարների համար՝ նավթի և գազի շահագործման պայմանագրեր կնքելու հնարավորություն ընձեռնելով ռուսական, ֆրանսիական և չինական ընկերությունների: Իրաքի պատերազմն ու տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի տիրապետության աճը նպաստեցին մահ, որպիսի ՄՀԽ-ի երկրներն Ազատ Առևտրի Պայմանագիր՝ ԱԱԳ (FTA) ստորագրելու մի շարք երկրներին, այդ թվում՝ ԵՄ, Տապանիայի և Չինաստանին հետ³⁵: Փաստենք, որ ՄՀԽ-ն առևտրային երկրորդ դաշինքն էր, որի հետ Չինաստանը 2001 թվից ազատ առևտրային պայմանագրի՝ ԱԱԳ-ի ստորագրման քա-

նակցությունների մեջ մտավ՝ 2010թ. աշխարհի մեծագույն ԱԱԳ-ի ստեղծման հեռանկարով³⁶: Նշենք, որ առաջինը Հարավ-արևելյան Ասիայի երկրների ասոցիացիայի (ASEAN) հետ 2001թ. ստորագրված ԱԱԳ-ն էր³⁷:

2004թ. հուլիսի 4-7-ին ՉԺՀ-ի կառավարության հրավերքով Քուվեյթի ֆինանսների նախարար Մահմուդ ալ-Նուրիի գլխավորությամբ ՄՀԽ-ի անդամ-պետությունների ֆինանսների նախարարներից կազմված պատվիրակությունը ՉԺՀ-ի և ՄՀԽ-ի արաբական երկրների միջև համագործակցային հարաբերությունների զարգացման նպատակով ժամանեց Պեկին: ՉԺՀ-ի և ՄՀԽ-ի անդամ-պետությունների միջև «Տնտեսության, առևտրի, ներդրումների և տեխնոլոգիաների ոլորտում համագործակցության» շրջանակ ընդգրկող պայմանագիր ստորագրվեց³⁸: Հանդիպման ընթացքում առաջարկվեց մահ ՄՀԽ-ի երկրներից նավթի կայուն առաքում ապահովել Չինաստան³⁹ և չինական ընկերություններին օգնություն ցուցաբերել նավթի և գազի ձեռքբերման ու շահագործման ուղղությամբ⁴⁰: Հանդիպման ընթացքում ՄՀԽ-ի ֆինանսների նախագահ և գլխավոր քարտուղար Աբդու Ռահման Ալ-Աբիյահը և ՉԺՀ-ի Կոմերցիայի նախարար Բո Սիլայը պայմանավորվեցին սեպտեմբերից սկսել ԱԱԳ-ի շուրջ առաջին խորհրդակցությունները⁴¹: Չին-արաբական ԱԱԳ-ի ստորագրումն ըստ էության կարող էր ոչ միայն հսկայական տնտեսական, այլ քաղաքական առաջընթաց ապահովել երկկողմ հարաբերություններում⁴²: Այն չինացի արդյունաբերողների համար ՄԱ-ի ընդարձակ շուկան զբաղեցնելու հնարավորություն էր ստեղծում: Այդ առիթով ՉԺՀ-ում Քուվեյթի դեսպանն անգամ հայտարարել էր, որ «այն պատմական այցելություն է, որն անշուշտ համակողմանիաբան կիսբանի երկու կողմերի միջև առկա առևտրին ու տնտեսական հարաբերություններին»⁴³:

ՄՀԽ-ի և ՉԺՀ-ի միջև ազատ առևտրային գոտու՝ ԱԱԳ-ին հիմնադրման ուղղությամբ բանակցությունների առաջին փուլը հաջողությամբ ավարտվեց 2005թ. ապրիլի երկրորդ կեսին: Պայմանագրավածություն ձևեր ընկվեց տաս տարվա ընթացքում ՉԺՀ-ի և ՄՀԽ-ի միջև ազատ առևտրային գոտու հաստատման շուրջ: Նախատեսվեց համագործակցությունը խորացնել երկու կողմերի միջև ռազմավարական նավթային պայքարների և նավթագնուման գործարանների կառուցման ուղղությամբ: ՄՀԽ-ի անդամ երկրները համաձայնվեցին միասնական դիրքորոշում գրավել ՉԺՀ-ի նկատմամբ՝ մարաթյան հանկերի վերացման⁴⁴, տարիֆն-

րի իջեցման և ապրանքային հոսքերի ու փոխադարձ ներդրումների մեխանիզմների պարզեցման, իսկ 2006թ. վերջից՝ սպառողական ապրանքների և ծառայություններիի ատոլանամարտ ազատականացման շուրջ⁴⁵։

ԱՄ-ի մեծագույն ապառաղական շուկան պատկանում է ՄՀԽ-ի հարուստ երկրներին, որոնց հետ ՉԺՀ-ի առևտուրն արագ աճում է՝ նպաստելով չինական ապրանքների սրտանման արագ աճին։ 2006թ. տվյալներով՝ ՄՀԽ-ի երկրներն աշխարհում ՉԺՀ-ի 8-րդ մեծագույն առևտրային գործընկերն են, 8-րդ արտահանման և 9-րդ ներկրման աղբյուր⁴⁶։ ՉԺՀ-ը ՄՀԽ-ի առևտրային 3-րդ խոշորագույն գործընկերն է ԱՄՆ-ից և Շապոնիայից հետո⁴⁷։

ՉԺՀ-ՄՀԽ-ի երկրների միջև առևտուրը 1991թ. կազմել է 1,5 մլրդ ԱՄՆ դոլլար⁴⁸, 2001թ.՝ 9.700.000.000 ԱՄՆ դոլլար (որում Չինաստանի ներկրումը կազմում էր 5.700.000.000, իսկ արտահանումը՝ 4.000.000.000 ԱՄՆ դոլլար), 2002թ. առաջին ամիսներին՝ 4.800.000.000 (որում Չինաստանի ներկրումը կազմում էր 2.500.000.000, իսկ արտահանումը՝ 2.300.000.000 ԱՄՆ դոլլար)⁴⁹, 2003թ.՝ 17 մլրդ ԱՄՆ դոլլարի՝ տարեկան 46% աճ ապահովելով⁵⁰։

2004թ. հուլիսի ԱԱՊ-ի պայմանագրի ստորագրումից ի վեր ՉԺՀ-ի ՄՀԽ-ի միջև երկկողմանի առևտուրը 2003թ. 17 մլրդ ԱՄՆ դոլլարից 2007թ. հասել է 58 մլրդ դոլլարի՝ տարեկան միջին հաշվով կազմելով 61%։ Այն 2005թ. (ներկրումը՝ 20 մլրդ, արտահանումը՝ 13,8 մլրդ ԱՄՆ դոլլար) 33,8 մլրդ-ից 71,6%-ով աճել է՝ 2007թ. (ներկրումը կազմել է 30,3 մլրդ, իսկ արտահանումը՝ 27,7 մլրդ ԱՄՆ դոլլար) կազմելով 58 մլրդ։ ԱՄՆ-ի Մարդահամարի Բյուրոյի համաձայն՝ 2007թ. ՉԺՀ-ի առևտուրն ԱՄՆ-ի հետ կազմում էր 386 մլրդ ԱՄՆ դոլլար, մինչդեռ ԱՄՆ-ՄՀԽ-ի միջև առևտուրը կազմում է 72 մլրդ ԱՄՆ դոլլար, 2000-2008թթ. չինական արտահանումը ՄՀԽ-ի երկրներ աճել է մոտ 7 անգամ, մինչդեռ առևտրի հոսքն այլ ուղղություններով աճել է 5 անգամ։ Մյուսնայն ժամանակահատվածում ՄՀԽ-ի երկրներից ԱՄՆ արտահանումն աճել է ընդամենը 3 անգամ։ Որոշ կանխատեսումների համաձայն՝ 2020թ. Չինաստանի և ԱՄ-ի միջև առևտրային հոսքերը 350 մլրդ ԱՄՆ դոլլարից կհասնեն 500 մլրդ⁵¹։

Նշենք նաև, որ ՉԺՀ-ը և ՄՀԽ-ը դժվարին, սակայն արդյունավետ քայլեր են ձեռնարկել երկկողմ առևտրի զարգացումը խթանելու ուղղությամբ։ 2004թ. դրությամբ ՄՀԽ-ի ներդրումային նախագծերի քիվը

ՉԺՀ-ում հասել է 478-ի՝ 719 մլն ԱՄՆ դոլլար արժողությամբ, իսկ ՉԺՀ-ի ներդրումները Շոցի երկրներում կազմել է 79 մլն ԱՄՆ դոլլար⁵²։

ՉԺՀ-ը ՄՀԽ-ի երկրներ հիմնականում արտահանում է տեքստիլ, հագուստեղեն, մեխանիկական և էլեկտրոնային ապրանքներ, մեքենաներ, կապի համակարգեր, բեքս արդյունաբերական ապրանքներ, սննդամթերք⁵³։ ՄՀԽ-ը հիմնականում ՉԺՀ է արտահանում անձնակ մալը, պարսպանյութ և մալթաբիմիական արտադրանք։ Չինաստանը քիմիական արտադրանքի մեծ շուկա է և ատոլանամարտ կարևոր դեր կարող է զբաղեցնել արաբական մալթաբիմիական արդյունաբերության ապագայում։ Ենթադրվում է, որ ՉԺՀ-ը կդառնա հեղուկացված բնական գազի (LNG) գլխավոր ներկրող՝ ՄՀԽ-ի արդյունահանողների համար նոր շուկայի հնարավորություն ստեղծելով⁵⁴։ 1995թ. մարտին ՉԺՀ-ի և Կատարի միջև փոխընդունման հուշագիր էր ստորագրվել մինչև 2005թ. Կատարից գազի ներկրման վերաբերյալ ռաունդթեյբային արդյունաբերության զբաղվող համատեղ հանձնաժողովի ստեղծման նպատակով⁵⁵։

ՄՀԽ-ի երկրները մեծապես շահագրգռված են Չինաստանի աշխատանքի մեծ շուկայի և երկրում արտադրվող էժան ապրանքների հարցում։ ՉԺՀ-ն ունի աշխատանքի մեծ ավելցուկ, իսկ ՄՀԽ-ի երկրները՝ ոչ միայն էներգետիկ պաշարներ⁵⁶, այլ նախարդյունաբերության դոբորի ծառայությունների հսկայական շուկա։ Փաստենք, որ չինական աշխատանքի ծառայություններով զբաղվող ընկերությունները ՄՀԽ-ի շուկա են մուտք գործել դեռևս 1979թ.։ 2001թ. Չինաստանը ՄՀԽ-ի երկրների հետ 2,7 մլրդ ԱՄՆ դոլլարի գրեթե 3000 պայմանագրեր է ստորագրել աշխատանքի ծառայությունների վերաբերյալ⁵⁷։

Ուշագրավն այն է, որ իսկ կողմերի միջև ԱԱԳ-ի ստեղծման շուրջ վարվող բանակցությունները միաժամանակ ՉԺՀ-ի կողմից նախի արդյունների տարրոշման և տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի տիրակալության քուլասման հարցում ՄՀԽ-ի երկրներին օգնելու նպատակ էին հետապնդում, այնուհանդերձ, փորձագետները նախագրուշացման էին, որ ՉԺՀ-ը պետք է ԱԱԳ-ի շուրջ բանակցությունների և պայմանագրերի կենսագործման ուղղությամբ շափազանց շքեհայաց լինի՝ ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների ուժգին հակակոցությունից խուսափելու նպատակով⁵⁸։

Սակայն հարկ է նշել, որ ՉԺՀ-ի և ՄՀԽ-ի երկրների միջև նոր «Անտարես ճանապարհի» վերականգնումը հիմնականում պայմանավորված

է Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության նկատառումներով: Վաշինգտոնի Գոբրալ անվտանգության ինստիտուտի համաձայն՝ Պեկինը նախկինում երբեք չէր կանգնել այնպիսի իրադրության առջև, երբ էներգետիկ կարիքների ապահովման հարցում գերազանցապես կախված լիներ աշխարհի մեկ այլ հատվածից: Ինստիտուտի կանխատեսումների համաձայն՝ ՉժՀ-ն ներկայիս 50%-ի փոխարեն իր պահանջվող նավթի 70%-ը 2015թ. կներկրի այլ, հատկապես ՄՆԽ-ի երկրներից: Ուստի ՉժՀ-ի քաղաքական և տնտեսական կայունությունը մոտ ապագայում կախված կլինի ՄՆԽ-ի երկրների տնտեսական և քաղաքական կայունությունից⁵⁹, որի վրա բացասաբար է ազդում Շոցում ԱՄՆ-ի ներկայությունն ու վերջինիս գործերին Վաշինգտոնի աճող միջամտությունը⁶⁰:

Արևմտյան որոշ փորձագետներին մտահոգում է նաև էներգետիկ աղբյուրների գնաճի և ԱՄՆ-ի հետ երկկողմանի առևտրային անհավասարակշռության արդյունքում կուտակվող ՉժՀ-ի և ՄՆԽ-ի երկրների կողմից տնօրինվող պահուստային մեծ ֆոնդերի՝ կապիտալ ներդրումների ատկայությունը, ինչպես նաև վերջիններիս միջև տնտեսական համագործակցության ընդլայնման պայմաններում տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի և Եվրոպայի կարգի զարգացած երկրների տնտեսական հնարավորությունների սահմանափակման հետևանքը: Դեռ ավելին, ՄՆԽ-ի և ՉժՀ-ի միջև էներգետիկ համագործակցության արդյունքում չինական դրամի ներհույքը ՄՆԽ-ի երկրներ «գեներ» է համարվում վերջիններիս նկատմամբ Արևմուտքի պարտադրած քաղաքական բարեփոխումներին արդյունավետորեն դիմակայելու տեսանկյունից⁶¹: Արևմուտքը ՉժՀ-ի էներգետիկ «մեծ պահանջարկը» սպառնալիք է համարում համաշխարհային էներգետիկ շուկայի կայունությանն ու զուրալ նավթագազային աշխարհաքաղաքական հավասարակշռությանը, այսինքն՝ մեծ քանակությամբ էներգիա սպառող երկրների կեանական շահերին⁶²: Չինաստանի զարգացումը նավթի գների բարձրացման, էներգետիկ պաշարների համար նդվող սպառարի ուժեղացման, շրջակա միջավայրի աղտոտման և զուրալ տարածման պատճառ է դիտվում: Պեկինին հանդիմանում են անգամ իր քաղաքական ազդեցության ուղեծիրն ընդլայնելու, «միջազգային ժողովրդավարացման գործընթացներն ակտիվորեն կատարելու», «մարդու իրավունքներն ակնհայտորեն ոտնահարող ավտորիտար վարչախմբերին քաջալե-

րելու», Իրանի և Հյուսիսային Կորեայի միջուկային ծրագրերի նկատմամբ հանդուրժողական դիրքորոշում ցրավելու մեջ⁶³:

Որոշ փորձագետներ ամիսն են համարում ՉժՀ-ՄՆԽ-ի միջև կապերն ի վնաս աշխարհի այլ հատվածների զարգացնելու վերաբերյալ վարկածները: Ընդհակառակը, նրանք գտնում են, որ ՉժՀ-ՄՆԽ-ի միջև լայնածավալ առևտուրը կարող է դրական ադրյունք ունենալ զարգացած տնտեսությունների վրա, քանզի վերջիններս պատկանող ընկերությունների՝ հատկապես Նյու Յորքի, Լոնդոնի և ֆինանսական այլ կենտրոնների տիրապետության տակ գտնվող և միջոնորություններ իրականացնող նախագծային-մենեջմենտի շուկան մեծ պահանջարկ ունի համատեղ նախագծեր իրականացնող ՉժՀ-ի և ՄՆԽ-ի ընկերությունների շրջանում⁶⁴: Չին փորձագետների կարծիքով՝ ակտիվ մասնակցության ապահովելով տնտեսական զուրալիզացիայում ու համաշխարհային առևտրի շուկաներում, Պեկինը, միակողմանի շահեր հետապնդելու փոխարեն, ճգտում է արդարության վրա ինքնավաճ համընդհանուր բարեկեցության⁶⁵:

Որոշ փորձագետների կարծիքով՝ շուկայական տնտեսության տեսանկյունից, ՉժՀ-ի էներգետիկ պահանջարկի ավելացումը կարող է նպաստել համաշխարհային էներգետիկ սեկտորում իրականացվող ներդրումների աճին, կայունացնել միջազգային էներգետիկ շուկաներում իրականացվող գործողությունները՝ միաժամանակ իր ավանդը ներդրելով համաշխարհային էներգետիկ կառույցներում: Ենթադրվում է, որ ՉժՀ-ի էներգետիկ «մեծ պահանջարկը» կարող է բուլացնել նաև նավթի համաշխարհային պահանջարկի կրճատման հետ կապված նավթարդյունահանող երկրների մտավախությունը: Այն իր հերթին կնպաստի էներգետիկ սեկտորում վերջիններիս կողմից բաց քաղաքականության վերածմանն ու ներդրումների խթանմանը՝ միաժամանակ նավթարտադրության աճի, շուկայական պահանջարկի ապահովման և միջազգային էներգետիկ մատակարարման կայունացման հիմք ծառայելով⁶⁶: ՉժՀ-ի էներգետիկ ոլորտի կայուն զարգացումն օգտակար է դիտվում վերջինիս էներգետիկ պահանջարկի կայուն աճի և համաշխարհային էներգետիկ անվտանգության պահպանման համար՝ ոչ միայն բարենպաստ պայմաններ ստեղծելով սեփական էներգաարդյունաբերության զարգացման, այլ էներգետիկ պաշարների միջազգային վերաբաշխմանը նպաստելու, միջազգային էներգետիկ շուկայի բարգավաճման և կայունացման համար⁶⁷:

ՉԺՀ-ը ներկայիս Լենդգետիկ ռազմավարության կամ քաղաքականության առաջնահերթություն է համարում գլխավորապես ներքին պաշարներին ապավինումն ու դրանց պահեստավորումը (որոնք կարող են 90%-ով բավարարել երկրի ներքին պահանջարկը), Լենդգետիկ կառույցների օպտիմալացումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը: Առաջնահերթություն է դիտվում նաև Լենդգիա արդյունահանող երկրների և տարածաշրջանների (մասնավորապես ՄԱ-ի երկրների և Պարսից ծոցի տարածաշրջանի) կայունության ապահովման, Լենդգետիկ հիմնական դիրքերի ապարդաղաքականացման, առկա տարածայնությունները երկխոսության և խորհրդակցության միջոցով կարգավորման ուղղությամբ միջազգային համագործակցության հաստատումը⁶⁸: Պեկինը գտնում է, որ Չինաստանի զարգացումը կախված է միջազգային խաղաղությունից և միջազգային համակարգում ուժերի խաղաղ վերաբաշխումից: Ուստի Պեկինը պատրաստ է ոչ թե ձևափոխել կամ վերակառուցել այդ համակարգը, այլ դրական մասնակցություն ապահովել դրանում⁶⁹:

AGHAVNI HARUTYUNYAN

ON COOPERATION BETWEEN CHINA AND THE COUNTRIES OF PERSIAN GULF COOPERATION COUNCIL (GCC)

Persian Gulf is a region with important strategical and commercial interests for Beijing therefore the regional cooperation with the latter has seen essential element in China's world strategy. China (PRC) is deepening its economic cooperation with the region through the China-Arab Cooperation Forum and the Framework Agreement between PRC and the Gulf Cooperation Council (GCC) formed in 1981 to confront their security challenges collectively. China was one of the first countries to establish ties with the GCC Secretariat after its formation. Beijing firmly supports the GCC's unification and regional integration and views the process as a positive contribution to the Middle East (ME) peace process, Arab unity and regional security.

The ME, particularly the GCC offers current and future feedstock price advantages as well as a strategic location on major trade routes to Asia. Both sides prefer a faster pace of economic rather than political reform. In spite

of diversifying its oil sources to feed China's booming economy (with huge demand for oil, natural gas, and other commodities) the ME and Gulf region have an irreplaceable strategic position due to their high oil quality, easy transportation and low oil exploitation costs. That is why economic relationship between China and GCC is dominated by oil. PRC is also expected to become a major importer of LNG (Liquefied natural gas) in the coming years, creating a new market opportunity for GCC producers. It could mean that most profound effect of a new "Silk Road" between PRC and GCC states is likely to be greater Chinese energy security.

But GCC countries are not only a dominant source of oil but have a huge oil services market as well. PRC is already a booming market for chemical products and will increasingly play an important role in the future of the Arab petrochemical industry. The GCC states are most interested in PRC's bustling labor market and the products the country can manufacture cheaply, such as textiles. Just as GCC states have large energy surpluses, China has large labor surpluses; this dynamic has driven the rapid expansion of PRC-GCC trade.

The war in Iraq and the rising dominance of the USA in the ME, especially in Persian Gulf, push the GCC to seek free trade area (FTA) with PRC. Impending FTA negotiations between China and the Gulf countries are expected to diversify China's oil imports and help Gulf nations reduce US dominance in the region. Gulf countries have begun to open their relatively closed and monopolized oil prospecting and exploitation market wanting to introduce new players to balance the USA in oil exploitation and diversify their oil exports. In the result the Chinese companies all obtained oil or gas exploitation contracts.

In July, 2004 PRC and GCC for the Member States of the Gulf signed the Framework Agreement on Economic, Trade, Investment and Technological Cooperation to encourage cooperation and technological exchanges in the above-mentioned areas, expand bilateral trade exchanges, encourage exchanges between the business communities of the two sides and promote mutual investment through various measures. Since 2004, 4 rounds of negotiations and 6 working group meetings about the FTA have taken place with ongoing negotiations in the areas of service and other items and initial accomplishments

in goods negotiation. The first round of negotiations relating to establishing a free trade zone between the Gulf Cooperation Council (GCC) and China concluded with success in 2005 in Riyadh. The proposed China-GCC FTA included tariff reductions, simplification of goods flows and facilitation of mutual investments. China agreed to liberalize any of its products and welcomed the building of strategic oil reserves and refineries through partnerships and cooperation between the two sides. An FTA with GCC nations will create several overseas bases for Chinese manufacturers to tap the vast ME market.

China mainly exports textile, clothing, mechanical and electrical products, light industrial products, food and edible oil while imports petroleum and petrochemical products. The GCC, involving Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and the United Arab Emirates, has become China's eighth largest trade partner, eighth largest export destination and ninth largest import source worldwide. China is the GCC's third largest trading partner after the United States and Japan. Bilateral trade volume had increased from 16.9 billion US dollars in 2003 to 58 billion US dollars in 2007 with an annual increasing rate of 61% in average.

GCC and China have also led to closer relations in the security fields. In this context, Chinese criticism of the US' anti-terror campaign and democracy plans for the region are in sync with the governments of the GCC countries.

But experts warn that China must be very cautious if it wants to avoid strong resistance from the United States and its allies about the negotiation and implementation of the FTA deal. Some experts also fear China's relationship with its energy providers could undermine political reforms in the GCC. The others fear an influx of Chinese oil money could effectively shelter GCC states from U.S. or European political pressures, muting hopes for political reform in those countries. Experts also warn that China's development caused the oil price rising, resource scrambling, environmental pollution and global warming, China has being reproached for 'working to expand a sphere of political influence and developing exclusionary policies towards other powers; actively resisting international democratic change and encouraging particularly friendly ties with autocratic regimes responsible for flagrant human-right violations.

Beijing counters that the sustainable development of energies in China is helpful to maintain world energy security and China's steady growth of energy demand will not only create favorable conditions for the development of domestic energy industry, but also help improve the international allocation of energy resources and promote the prosperity and stability of the international energy market. It is believed in Beijing that efforts should be made to maintain a sound political climate favorable to energy security and stability. China has not posed any threat to the international community, because it has been both a large energy consumer and a large energy producer, with its annual production ranking second in the world and with its domestic energy resources a self-sufficiency rate of above 90 percent.

Beijing counters that it remains committed to a peaceful rise philosophy aimed at embracing economic globalization and improving relations with other countries. In taking an active part in economic globalization and world trade markets, China aims at a win-win situation and common prosperity based on justice instead of seeking unilateral interests.

China's development benefits from the peace of the international system and China's rise depends on the peaceful shift of the power structure of the international system. Neither plundering the resources and wealth of other countries nor forcing to occupy markets of others China will mainly depend on self-reliance and its own efforts to develop. China should actively participate, moderate and improve the present international order, political and economic, rather than transform and reconstruct the system. All countries should join hands to safeguard the stability in energy-producing countries and regions, the ME and the Gulf area in particular, and to ensure security of the international energy pathways. Differences and problems should be resolved through dialogue and consultation. Energy issues should not be politicized. In any case, increasing dependency on GCC states from oil exports could mean that Chinese political and economic stability would become dependent on the political and economic stability in the GCC.

ՄԱՆԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹Չորսմը հիմնարկվել է 2004թ. հունվարին, որի նախարարական առաջին համաժողովը տեղի է ունեցել 2004թ. սեպտեմբերին Արաբական պետու-

յունների լիզայի Կահիրեի շտաբակայանում: Հանդիպման ժամանակ եու-
չազիր ստորագրվեց և գործադրությունների ծրագիր ընդունվեց: Այս մասին
տե՛ս Yao Kuangyi, Arab Countries; Reform and Development of China-Arab
Relations, International Studies, Beijing, Winter 2005, p. 103; Ma Zhengang,
The Increasingly Eminent “China Factor” in the World Pattern, International
Studies, CIIS, Vol. 3, May 2005, p. 6.

²Chietigj Bajraace, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East,
Power and Interest News Report, 10.3.2006.

<http://www.pinr.com/report.php?acc=viewreport&reportid=455&languageid=1>.

³B.V.Машин, А.И.Яковлев, Персидский Залив в планах и политике Запада,
Москва, 1985, стр. 111.

⁴<http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/gcc.htm>.

Այդ մարտահրավերների թվում էր 1980-88թթ. իրան-իրաքյան պատերազմը:

⁵B.V.Машин, А.И.Яковлев, նշվ. աշխ., էջ 111: Հարավ-արևմուտքում՝
Երովսիան, հարավում՝ մարքսիստական Յեմենը, կուսխում՝ նոր
ձախակն կառավարությամբ Աֆղանստանը, իսկ Մոնղի հանդիպակց
ափին՝ իսրամական ֆունդամենտալիզմ ոգոշնչող Իրանը:

⁶The Time, 15.01.1979.

⁷B. B. Машин, А. И. Яковлев, նշվ. աշխ., էջ 112: ԱՄՆ-ի ձեռքում
շախմատային զինվորներ ծառայելու առնչությամբ արմատականների
մեղադրանքներից խուսափելու նպատակով սատոյան կառավարիչները
փորձում էին դիմակայել իրենց տարածքում ԱՄՆ-ի ռազմահանգրվաններ
տեղակայելու հնարավորությանը:

⁸Նույն տեղում, էջ 115:

⁹<http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/gcc.htm>. Մակայն ՄՀԽ-ի
երկրներին չհաջողվեց ընդլայնել իրենց ուժերը, իսկ 1991թ. Օսանի
առաջարկը 100.000-անոց համատեղ ռազմական մարմին ստեղծելու
ուղղությամբ ընդունվեց:

¹⁰Profile: Gulf Co-operation Council, BBC News, UK, 17.9.2008.
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middleeast/countryprofiles/4155001.stm>.

Տարածայնություններ կային ԱՄՆ-ի իրաքյան ներխուժման հարցում, որին
ՄՀԽ-ի որոշ երկրներ դեմ էին, ոմանք՝ կողմ, օրինակ՝ Քուվեյթը, սրը
ռազմաբաշտի համար ցատկահարթակ ծառայեց: 2008թ. լրվածություն
առաջադավ Իրանի առնչությամբ, երբ հատկապես ԱՄՆ-ի պետքա-

տուղար Քոնդոլիզա Ռայսը Խորհրդի հանդիպման ժամանակ ճնշում
գործադրեց Իրանի միջուկային ծրագրի պաշտպանության դեմ:

¹¹<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjwb/zjzj/gjs/gjzzyhy/2616/t15334.htm>.

¹²<http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/gcc.htm>.

¹³<http://www.arab.de/arabinfo/gcc.htm>. ՄՀԽ-ի կենտրոնակայանը գտնվում է
Ռիյադում: ՄՀԽ-ը 1982թ. նոյեմբերին հիմնադրել է Մոնղի Ստանդարտների
կազմակերպությունը, իսկ 1984թ.՝ Մոնղի Ներդրումների կորպորացիան:

¹⁴Profile: Gulf Co-operation Council, նշվ. աշխ.: ՄՆՀ-ի մարքային մլուրթում
ստեղծվել է 2003թ., որը դեռևս ներակա է կատարելագործման:

¹⁵Anwar Yusuf Al-Abdullah, Sino-Arab Energy Cooperation: Problems,
Approach & Outlook, International Energy Security and Cooperation, SIIS,
Shanghai, 2004, p. 6. 1981թ. մայիսի 27-ին, ՄՀԽ-ի հիմնադրումից երկու օր
անց, ՉԺՀ-ի արտգործնախարար Հուան Հան շնորհավորական ուղերձ
հղեց ՄՀԽ-ի Գլխավոր քարտուղար Արդուլաս Բիչարային՝ հիմք դնելով
ՄՀԽ-ի կազմակերպության հետ ՉԺՀ-ի կապերի հաստատմանը: Այս
մասին տե՛ս

<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjwb/zjzj/gjs/gjzzyhy/2616/t15334.htm>.

¹⁶<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjwb/zjzj/gjs/gjzzyhy/2616/t15334.htm>.

¹⁷Նույն տեղում: 1997թ. հունվարին և 1999թ. հունիսին Սատոյան Արաբիա
կատարած իրենց այցելությունների ընթացքում ՉԺՀ-ի փոխարտգործնա-
խարար Տիան Չենայեյը և Մի Փեյդինը խորհրդակցական հանդիպումների
երկու փուլ անցկացրին ՄՀԽ-ի Գլխավոր քարտուղար Հոջեյանի հետ:
2002թ. ՉՉՀ-ի պետխորհրդի անդամ Ու Ին հանդիպում ունեցավ Գլխավոր
քարտուղար Ալ-Աբբասի հետ: 2002թ. ապրիլին ՉԺՀ-ի արտգործնախա-
րար Թան Միաստանը շնորհավորական հեռագիր ուղարկեց Ալ-Աբբասին՝
ՄՀԽ-ի Գլխավոր քարտուղարի պաշտոնում ընտրվելու կապակցությամբ:
2002թ. սեպտեմբերի 16-ին ՉԺՀ-ի արտգործնախարար Թան Միաստանը
հանդիպեց ՄՀԽ-ի երկրների արտաքին քարտուղարներին կամ նրանց
ներկայացուցիչներին և ՄՀԽ-ի Գլխավոր քարտուղար Ալ-Աբբասին՝
գլխավորապես կարծիքներ փոխանակելով ՉԺՀ-ՄՀԽ-ի հարաբերությունե-
րի, Իրաքի և ՄԱ-ի հիմնախնդիրների ուղղությամբ:

¹⁸Abdulaziz Sager, Saudi-Chinese Relations: Energy First, but Not Last, Arab
News, The Middle East's Leading English Language Daily, 23.1.2006.

<http://www.arabnews.com/?page=7§ion=0&article=76692&d=23&m=1&y=2006>.

¹⁴Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, Council Foreign Relations, 4.06.2008.

http://www.cfr.org/publication/16398/china_gulf_economic_relations.html. ԾՀԽ-ի շոքը երկրներ՝ Քուվեյթը, ԱՄԷ-ը, Կատարը և Սաուդյան Արաբիան յուրաքանչյուր շնչին մավթի առաքման բարձրագույն ցուցանիշ ունեն աշխարհում: ԾՀԽ-ի երկրներն ունեն մավթի ավելցուկ: Չինաստանն Լեճրգաձախ-աստար ապահանջների՝ ֆոսֆատների և այլումինի կարիք ունի, որոնք ԾՆՀ-ի երկրները կարող են առավել էժան արտադրել: Այլումինի ձուլման գործընթացը պահանջում է մեծ քանակությամբ մավթ:

²⁰Jia Hepeng, FTA to Help Diversify China's Energy Sources, China Business Weekly, 07.15.2004. <http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-07/15/content348779.htm>.

²¹Flynt Leverett and Jeffrey Bader, Managing China-U.S. Energy Competition in the Middle East, The Washington Quarterly, 29:1, Winter 2005-06, p. 191. Սաուդյան Արաբիայի ապացուցված մավթի պաշարները կազմում են 35.5 մլրդ տոննա՝ համաշխարհայինի 20%-ը:

²²Dan Blumenthal, Providing Arms China and the Middle East, The Middle East Quarterly, Vol. XII, No. 2, Spring, 2005.

²³Abdulaziz Sager, նշվ. աշխ.: Այդ րվում է նաև ազատ առևտրի գոտու ստեղծման վերաբերյալ 2004թ. ստորագրված պայմանագիրը:

²⁴Gaafar Karrar Ahmed, Towards Sino-Arab Partnership in the Energy Sector: Current Situation and Challenges, International Energy Security and Cooperation, SIIS, Shanghai, June 2004, pp. 69-70.

²⁵Hu Jianyi, Energy Development in China and its Cooperation with the Gulf Area, International Energy Security and Cooperation, SIIS, Shanghai, 2004, p.102.

²⁶Yang Guang, Sino-Middle East Energy Relations and Mutual-benefiting Cooperation, International Energy Security and Cooperation, SIIS, Shanghai, 2004, p. 122-123. Սաուդյան Արաբիայի ապացուցված մավթի պաշարները կազմում են 35.5 մլրդ. տոննա՝ կազմելով աշխարհի պաշարների 20%-ը. Իրանինը՝ երրորդ տեղում է, որի ապացուցված մավթի պաշարները կազմում են 17.2 մլրդ. տոննա՝ կազմելով աշխարհի պաշարների 10%-ը.

Իրաքը չորրորդ տեղում է՝ 15.8 մլրդ տոննա՝ կազմելով աշխարհի պաշարների 9%-ը, 5-րդ տեղում ԱՄՆ՝ 13.4 մլրդ. տոննա՝ 8%-ը, 6-րդում՝ Գուվեյթը՝ 13.2 մլրդ. տոննա՝ 8%-ը:

²⁷Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, նշվ. աշխ.:

²⁸Abdulaziz Sager, նշվ. աշխ.:

²⁹Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, նշվ. աշխ.:

³⁰Abdulaziz Sager, նշվ. աշխ.: Դա կապված էր, ի տարբերություն Արևմտադեղին, Ասիայում արաբների նկատմամբ կատաճանքի ու անվտանգության մթնոլորտի թացակայության հետ:

³¹Li Weijian, Energy of the Middle East and Peaceful Rise of China, International Energy Security and Cooperation, Shanghai, 2004, p. 189.

³²Նույն տեղում, էջ 187:

³³Այս մասին մանրամասն տե՛ս Zhu Shida, Some Ponders on US Image, International Review, SIIS, Vol. 38., Spring 2005, pp. 1-21.

³⁴Li Weijian, նշվ. աշխ., էջ 187: Խոսքը գնում է միջինասիական ու կովկասյան տարածաշրջանների և Եմբատահարայական Աֆրիկայի մասին:

³⁵FTA to Help Diversify China's Energy Sources, China Daily, 16.7.2004. <http://english.peopledaily.com.cn/200407/16/eng20040716149749.html>. Հարկ է նշել, որ թեև Չինաստանի իրաքյան բաղաթևանությունը ԾՀԽ-ի երկրների տեսանկյունից երկխմատ է եղել, այնուհանդերձ 2004թ. մայիսին ՉԺՀ-ը ՄԱԿ-ի ԱՆ-ին «ոչ պաշտոնական փաստաթուղթ» ներկայացրեց՝ առաջարկելով վերանայել ԱՄՆ-Միացյալ Թագավորության բանաձի նախագիծը: Չնայած Իրաքից ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ 2005թ. հունվարից բազմազգ ուժերի դուրս բերման վերաբերյալ առաջարկը չընդունվեց, այնուհանդերձ բանաձեղ և ՄԱԿ-ի դերակատարության մեծացման հարցում նրա շեշտադրումը համապատասխանում էր տարածաշրջանի դիրքորոշման հետ: Այս մասին տե՛ս Abdulaziz Sager, նշվ. աշխ.:

³⁶Jia Hepeng, նշվ. աշխ.:

³⁷Zhang Haibing, New Development and Problems in China-ASEAN Regional Economic Cooperation, International Review, SIIS, Vol. 38, Spring 2005, pp. 73-85; Men Honghua, Participation, Creation and Domination. Promotion of Asian Integrity Centered On The Building Of International Institution, International Review, Vol. 37, Winter 2004, Beijing, pp. 5-18; China, GCC Set

to Start FTA Talks, Arab Press, The Middle East's Leading English Language Daily, Beijing, 9.12.2004.

<http://www.arabnews.com/?page=6§ion=0&article=55813&d=9&m=12&y=2004>; China, GCC Discuss FTA, Daily Times, Pakistan, 6.07.2004.

<http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story6-7-2004pg517>.

³⁸The Joint Press Communique Between the People's Republic of China and The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (GCC). <http://www.chinaconsulatesf.org/eng/xw/t142542.htm>. Պայմանագրով նախատեսվում էր նաև համագործակցության համատեղ հանձնաժողովի ստեղծում, որի պարտականությունն է կողմերի միջև ստորագրված պայմանագրերի ու արձանագրությունների կենսագործումը:

³⁹Jia Hepeng, նշվ. աշխ.:

⁴⁰FTA to Help Diversify China's Energy Sources, նշվ. աշխ.: Մոցի երկրներին էին պատկանում նավթի համաշխարհային պաշարների 45 % և նավթարդյունաբերության 20 %-ը:

⁴¹<http://china.org.cn/english/2004/jul/100533.htm>.

⁴²Yao Kuangyi, նշվ. աշխ., էջ 102:

⁴³China, GCC discuss FTA, նշվ. աշխ.:

⁴⁴Maha Akeel, GCC, China Discuss Free Trade Zone, Arab News, The Middle East's Leading English Language Daily, Jeddah, 28.04.2005. <http://www.arabnews.com/?page=6§ion=0&article=62883&d=29&m=4&y=2005>. Նրկու կողմերը համաձայնվեցին տարվա ընթացքում յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ հանդիպումների միջոցով շարունակել բանակցությունները:

⁴⁵FTA to Help Diversify China's Energy Sources, նշվ. աշխ.:

⁴⁶<http://english.people.com.cn/200601/20/eng20060120236872.html>.

⁴⁷China, GCC Set to Start FTA Talks, Arab Press, The Middle East's Leading English Language Daily, նշվ. աշխ.:

⁴⁸China, GCC Agree to Start FTA Talks, Xinhua News Agency, 7.07.2004. <http://china.org.cn/english/2004/Jul/100533.htm>.

⁴⁹<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbg/gjs/gjzzyhy/2616/t15334.htm>.

⁵⁰Meng Yan, China To Begin Free Trade Talks With GCC, China Daily, 07.07.2004. http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-07/07/content_346014.htm.

⁵¹Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, նշվ. աշխ.:

⁵²The Chinese Ambassador to the Kingdom of Saudi Arabia, H.E. Mr. Yang Honglin, in an interview with GCC Business & Commerce Magazine, 2008/10/08. <http://www.chinaembassy.org.sa/eng/xwdt/t1517071.htm>.

⁵³<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbg/gjs/gjzzyhy/2616/t15334.htm>; Jia Hepeng, նշվ. աշխ.:

⁵⁴Anwar Yusuf Al-Abdullah, նշվ. աշխ., էջ 3:

⁵⁵Gaafar Karrar Ahmed, նշվ. աշխ., էջ 58-59: ՉժՀ-ը զազ է ներկրում նաև ՅՄՆՆից:

⁵⁶Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, նշվ. աշխ.:

⁵⁷Anwar Yusuf Al-Abdullah, նշվ. աշխ., էջ 3:

⁵⁸Jia Hepeng, նշվ. աշխ.:

⁵⁹Lee Hudson Teslik, What are the Implications of a Reemerging "Silk Road"?, The Council On Foreign Relations, USA, 4.06.2008.

<http://www.cfr.org/publication/16398/>, 2007թ. ԱՄՆ-ի նավթի 20%-ը ներկրվում էր ԱՀԽ-ի երկրներից:

⁶⁰Mohammed Noman Galal, Energy Challenges in the 21-st Century: Implications for Modernization, Security and Cooperation in the Arabian Gulf Countries, International Energy Security and Cooperation, SIIS, Shanghai, 2004, p. 31. Խոսքը գնում է ԱՄՆ-ի իրարյան ներխուժման, Սիբիրյայի նկատմամբ սպառնալիցությունների կիրառման և Իրանի նկատմամբ լարված հարաբերությունների մասին:

⁶¹Lee Hudson Teslik, China-Gulf Economic Relations, նշվ. աշխ.:

<http://www.cfr.org/publication/16398/>.

⁶²Zhao Hongtu, New Features of Int'l Energy Security Situation, Contemporary International Relations, Vol. 15, No. 7, July 2005, p. 26.

⁶³Ma Zhengang, China's Responsibility and the "China Responsibility" Theory, China International Studies, CINS, Beijing, Summer 2007, p. 7-8.

⁶⁴Lee Hudson Teslik, From the Council on Foreign Relations, նշվ. աշխ.:

<http://www.cfr.org/publication/16398/>.

⁶⁵Liu Binjie, China's Philosophy on Foreign Affairs in the 21st Century. China in Peaceful Development, Beijing, 2006, p.101.

⁶⁶Zhao Hongtu, նշվ. աշխ., էջ 26:

⁶⁷China. Questions and Answers, Foreign Languages Press, Beijing, 2008, pp. 6-9. ՉԺՀ-ը Լենրգիայի մեծ սպառող ու միաժամանակ մեծ արտադրող է՝ Լենրգիայի տարեկան արտադրությանը աշխարհում զբաղեցնելով երկրորդ տեղը: Այն իր մեջ ընդգրկում է ամփի, հետազոտվող և արդյունահանվող մավթի ու գազի, ինչպես նաև Լեյոլոգիայի մարտի Լենրգետիկ հայրաստ պաշարներ: ՉԺՀ-ում յուրաքանչյուր շնչին հասնող գազի ու մավթի սպառումն ու դրանց ներկայումս իր ծավալներով զգալիորեն գիշում է աշխարհի զարգացած երկրներին՝ 20 անգամ միայն Տասպոնիային ու ԱՄՆ-ին միասին վերցրած: Այս մասին տե՛ս նաև Zhou Xingbao, China's Energy Situation, Its Energy Policy and international Energy Cooperation, China International Studies, CIIS, Beijing, Summer 2007, p. 75.

⁶⁸Zhou Xingbao, նշվ. աշխ., էջ 76-80:

⁶⁹Zhang Pei, Theories of International System and China's Peaceful Development, International review, Vol. 37, Winter 2004, pp. 61-62.

ԱՐՄԱՆ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ

ԱՀԱՐԵԿԿՉՈՒԹՅԱՆ ՓՈՓՈԽՎՈՂ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԱՀԱՐԵԿՉԱԿԱՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային ահաբեկչության վերջին միտումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հայելին Խորհրդային Միության փլուզումից և սուր պատերազմի ավարտից հետո գաղափարախառությանը ներշնչված ահաբեկչությունն ընդհանուր առմամբ անկում է ապրում, չնայած Հնդկաստանում, Նեպալում, Ֆիլիպիններում, Տասպոնիայում և Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում մարքսիստական և մատիստական խմբերի շարունակվող գործողությունների:

Այնուամենայնիվ, պետք է արձանագրել, որ կրոնական և Էթնիկական հիմքի վրա գործող ահաբեկչական խմբերը շարունակում են ակտիվ գործել և նրանց ահաբեկչությունը պատճառաբանված չէ գաղափարախոսությամբ¹: Հարավային և Հարավ-Արևելյան Ասիայի երկրների պարագայում այն ավելի շուտ էթնիկական կամ կրոնական մեծամասնության կողմից փոքրամասնությունների նկատմամբ կիրառվող անարդարությունից ստացված ցասումի արտահայտություն է:

Տարանջատվածության զգացումն ու ցասումի արտահայտումը պատճառաբանվում են տարբեր գործոններով, այն է՝ փոքրամասնությունների կողմից քաղաքական կամ տնտեսական ձգտումների արհամարհումը, անարդարության զգացումը և իրենց մշակույթի վրա արտաքին քաղաքական ազդեցության կամայնման ցանկությունը: Մյուս պատճառների շարքին, մասնավորապես անդրազգային իսլամական ահաբեկչական խմբերի զեպրում, կարելի է դասել Պաղեստինի նկատմամբ շարունակվող անարդարությունը, 80-ականների ընթացքում Աֆղանստանի բռնազբալումը խորհրդային զորքերի կողմից, ինչպես նաև 1991թ. պատերազմից հետո լայնածավալ արևմտյան զորքերի (մեծամասամբ բրիտանական) տեղակայումը Պարսից Սոցի տարածաշրջանում, հիմնականում՝ Սաուդյան Արաբիայում, որտեղ գտնվում են մահմեդականության սրբազույն վայրերը: Այդ զգացումներն ավելի խորացան ԱՄՆ կողմից Իրաքի գրավումից հետո:

ժամանակակից անդրազգային խլամական ահաբեկիչները որևէ տարբերություն չեն տեսնում 1980թ. Աֆղանստան սովետական զորքերի ներխուժման, 90-ականների սկզբին Պարսից ծոցի պատերազմի և 2003թ. իրականացված Իրաքի գրավման միջև: Ցանկացած ռազմական գործողություն մահմեդական բնակչության մեծամասնություն ունեցող երկրի հանդեպ նրանք դիտարկում են որպես արտաքին միջամտություն՝ ուղղված տարածաշրջանում երկրի քաղաքական և տնտեսական շահերի ամրապնդմանը: Ուստի թե՛ ԽՍՀՄ-ի ազդեցության բուլկացումը Աֆղանստանի պարագայում, և թե՛ ներկայումս ԱՄՆ-ի՝ արևմուտքի կողմից վերահսկվող Իրաքի կամ Աֆղանստանի քաղաքական և սոցիալական կիսատանների վրա, իրենք դիտում են որպես մեկ ընդհանուր պայքարի շարունակություն:

Ներկա փուլի խլամական ծայրահեղականությունն զարգացման և ամրապնդման ակունքները, մեր կարծիքով, պետք է փնտրել Պաղեստինի ինքնորոշման հարցի չկարգավորման ճգնաժամ և Խորհրդային Միության կողմից Աֆղանստանի երկարաժամկետ օկուպացման մեջ, ինչը մեծապես նպաստեց Աֆղանստանի մոջահեդիստների միավորմանը և նրանց գործողություններին արտաքին աջակցության տրամադրմանը՝ մասնավորապես Օսամա բին Լադենի արար վարձկանների կողմից: Հակազդման ինքնուրույն ընկած էր Իսլամի, որպես կրոնի, նկատմամբ վտանգի ընկալումը և, հետևաբար, այդ մարտահրավերին դիմակայելու անհրաժեշտությունը: Նույն զգացումով են ներկայումս հասնակված խլամական ծայրահեղական խմբավորումները Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանում, որոնցից շատերը պատրաստակամություն են հայտնում կամ ուղղակիորեն դիմակայում են ԱՄՆ-ի և կուլիցիայի զորքերին Իրաքում:

Ավելին, ԱՄՆ-ի հույսերը՝ ակտիվ միջամտություն ցուցաբերել Բալկաններում և աջակցել Բոսնիայի և Կոսովոյի մահմեդական բնակչությանը՝ ըստ Եուրյան նպատակ հետապնդելով շահել աշխարհի այլ տարածաշրջանների մահմեդականների համակրանքը, մասնավորապես՝ Մերձավոր Արևելքում, փաստորեն չարդարացան: Մերձավոր Արևելքի մահմեդական ծայրահեղականները ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի ներխուժումը Բալկաններ դիտեցին այս տարածաշրջանում հետապնդվող իրական ռազմավարական, քաղաքական և տնտեսական շահերից ուշադրությունը շեղելու փորձ:

Հարկ է նշել նաև, որ 80-ական և 90-ական թվականների սկզբին ի հայտ եկավ մահմեդականությունն ահաբեկչության մի նոր ֆենոմեն՝ Ալաեդդավոդական ահաբեկչություն (Մուսնի մեծամասնությունն ընդդեմ Հլա փոքրամասնության Պակիստանում և Աֆղանստանում): Եթե նախկինում մեծա իրավիճակը բնորոշ էր միայն քրիստոնեությանը (կարդիկները ընդդեմ բողոքականների Հյուսիսային Իռլանդիայում), ապա ներկայումս մահմեդականության մեջ ևս մեծամասնությանը պատկանող խմբերը (սուննիները) ահաբեկչական գործողությունների են դիմում ընդդեմ փոքրամասնություն կազմող շիաների՝ ստիպելով վերջիններին դիմել համարժեք քայլերի:

Մահմեդականությունն մեջ մեծամասնություն կազմող խմբավորումների ահաբեկչությունը փոքրամասնությունների նկատմամբ պայմանավորված չէ որևէ քաղաքական, տնտեսական կամ սոցիալական նկատառումներով, այլ նպատակ է հետապնդում պարտադրել փոքրամասնություններին ընդունել մեծամասնության կողմից կրոնական ռաժմոնի և ադանդների մեկնաբանությունը²:

90-ականներին երևան է զալիս մեկ այլ ֆենոմեն ևս՝ ահաբեկչական խմբավորումների օժանդակումը մասնավոր անձանց կողմից (Օսամա բին Լադենի), ինչպես նաև մասնավոր ընկերությունների օգտագործումը՝ առանց ուղղակիորեն ներգրավված լինելու դրանց մեջ:

Ի հավելումս «դասական» ահաբեկչական խմբերի, որոշ անհատներ կամ անհատների խմբեր հակված են իրականացնելու ահաբեկչական գործողություններ հասարակության կամ կառավարության դեմ: Դրա վրա օրինակներն են ճապոնական «Աում Սիբիրիյո» կրոնական խմբակը, որը 1995թ. մարտին ստրիկ գազի օգտագործմամբ սպանեց մի շարք անմող քաղաքացիների և ԱՄՆ-ի երկու քաղաքացիների կողմից 1995թ. ապրիլին Օկլահոմայում պայթեցրեց Ֆեդերալ կառավարության շենքերը:

Ահաբեկչական գործողությունների ծավալմանը մեծապես նպաստեց նաև ինտերնետի զարգացումը: Այն հեղափոխական ազդեցություն ունեցավ կապի միջոցների և գիտելիքների տարածման վրա: Միջոցառ հետախուզական և անվտանգության ապահովող գործակալությունները փորձում էին վերլուծել ինտերնետի քայքայական ազդեցությունը ահաբեկչության արագ ծավալվող տեմպերի վրա, հակաահաբեկչական գործակալությունների խնդիրները գեղարվ էլ ավելի էին բարդանում:

Հաղորդակցության այնպիսի ժամանակակից միջոցներ ինչպիսիք են բջջային հեռախոսները, ֆաքսը, արբանյակային կապը, ինտերնետը, հասարակական հեռախոսային խցիկները, ինտերնետ ակունքները, ժամանակավոր վարձույթով բջջային հեռախոսները, ինչպես նաև գաղտնագրման սարքավորումների մուտչելիությունը մինչ օրս անընթակալի օպերատիվ ճկունություն են տրամադրել ահաբեկիչներին:

Ավելին, ինտերնետի միջոցով անպատասխանատու տարրերի կողմից Ջամգվաձային ոչնչացման գեներ ստեղծելու մանրամասնությունների տարածումը նոր վտանգ է ստեղծում միջազգային հանրային համար: Այստեղ պետք է արձանագրել, որ բացի ԱՄՆ-ից և Նապոմիայից, նախկինում որևէ պետություն լուրջ ուշադրություն չէր դարձրել հակաահաբեկչական գործակալությունների՝ մոնամախայ սցենարով գործող ահաբեկչության դեմ պայքարելուն:

Համակարգիչների միջոցով աշխարհի ֆինանսական, տնտեսական, ռազմական, գիտական և տեխնոլոգիական ենթակառուցվածքների ցանցավորումը համակարգչին տիրապետող ահաբեկիչներին մեծ հնարավորություններ է ընձևում՝ տնտեսությանը գզալի վնաս պատճառելու համար: Այս ամենը հանգեցրեց նոր ֆենոմենի, որը կոչվում է «Ալիտուալ ահաբեկչություն»:

Միջազգային հակաահաբեկչության ոլորտում համագործակցությունը գզալորեն աճել է վերջին տասնամյակում, սակայն այն հիմնականում սահմանափակված է եղել հետախուզական տվյալների հաղորդման և ահաբեկչական միջադեպերի համատեղ հետախուզման ու հետաքննման շրջանակներում: Ավելի խորացված միջազգային համագործակցությունը բարդացվում են քաղաքական կամ աշխարհագրական նկատառումներով, մտալի չափազանց կարևոր է առանձին պետությունների փորձը ահաբեկչության դեմ պայքարելու բնագավառում, ինչը և մենք կփորձենք ցույց տալ Հնդկաստանի Հանրապետության օրինակի վրա:

1947թ. ի վեր, երբ Հնդկաստանը ձեռք բերեց անկախություն, ապստամբության և ահաբեկչության ձեռն կապված խնդիրները բավականին լուրջ էին երկրի տարրեր մասնրում: Ահաբեկչական գործողություններ էին տեղի ունենում Փանջաբ, Ջամմու և Քաշմիր նահանգներում՝ Պակիստանին հարող սահմանամերձ շրջաններում, երկրի հյուսիս-արևելքում՝ Մյանմարի և Բանգլադեշի մոտ, Նեպալի սահմանի մոտ գտնվող Բիհար

նահանգում: Որոշակի ահաբեկչական գործողություններ էին տեղի ունենում նաև Հնդկաստանի Անդրա Պրադեշ, Մադիյա Պրադեշ և Օրիսսա նահանգներում, որոնք չունեն օտարերկրյա պետությունների հետ ընդհանուր սահման:

Հնդկաստանի տարածքում տեղի են ունեցել նաև ահաբեկչական գործողություններ, որոնք ուղղված են եղել կառավարության կամ մեծամասնություն կազմող հինգու համայնքի դեմ: Ղրանց օրինակներն են 1993թ. մարտի 12-ին Մումբայում, ինչպես նաև 1998թ. փետրվարին Տամիլ Նադու նահանգի Կոիմբատուր քաղաքում տեղի ունեցած պայթյունները¹: Անցյալում Տամիլ Նադու նահանգում արձանագրված ահաբեկչական գործողությունները հիմնականում կապված էին Շրի Լանկայում գործող Տամիլ Էլշամի Ազատագրման Վագերիի հետ, որոնք ոչ միայն իաշվեհարպար էին տեսնում Հնդկաստանում ապրող իրենց քաղաքական հակառակորդներին հետ, այլև ուղղակիորեն մարտահրավեր նետեցին Հնդկաստանի կառավարությանը՝ 1991թ. մայիսին Չեննայում սպանելով Ռաջիվ Գանդիին, ում իրենք մեղադրում էին Շրի Լանկայի ներքին գործերին միջամտելու մեջ²:

Մեր կարծիքով, Հնդկաստանում տարբեր տեսակի պատամբական կամ ահաբեկչական շարժումների պատճառները հետևյալն են.

- **Քաղաքական** (մասնավորապես Ասսամում և Տրիպուրայում): Անկախությունից և ահաբեկչության աճին այդ նահանգներում նպաստեց կառավարության անկարողությունը՝ վերահսկել մահմադականների լայնածավալ ազդեցիկ ներգաղթը Բանգլադեշից, որոնք անմիջապես սկսեցին տնտեսական բարիքներ պահանջել իրենց համար՝ հիմնվելով նախկինում ունեցած հողի իրավունքից:
- **Տնտեսական** (հիմնականում Անդրա Պրադեշում, Մադիյա Պրադեշում, Օրիսսայում և Բիհարում): Վերոնիշյալ նահանգներում բացակայում էին հողային բարեփոխումները, գյուղական մասերում չափազանց բարձր էր չգրադվածության մակարդակը, հողատերերի հալածանքները չրավոր խափն կատարման և այլն: Այս տնտեսական բնույթի ցուցբերելը և սոցիալական անարդարության բազմաթիվ փաստերը նպաստեցին մարքսիստական և մատիստական գաղափարախոսությանը առաջնորդող ահաբեկչական խմբերի առաջացմանը:

- Լքնիկական հիմնականում Նազարյանում, Միգրանտում և Մանիպուլում, դեռևս խիստ արտահայտված է օտարեցման զգացողությունը:
- Կրոնական հիմնականում Փանջարում (մինչև 1995թ.) և Ջամմում և Քաշմիր մահաբգում (սկսած 1989թ-ից): Փանջարում որոշ սիկխու տարրեր, որոնք պատկանում էին տարբեր կազմակերպությունների, դիմեցին ահաբեկչական գործողությունների՝ Միկխների համար առանձին պետություն ստեղծելու նպատակով, որի ամունը պետք է լիներ Խալիստան: Անկախության պահանջը հիմնված էր այն համոզմունքի վրա, որ սիկխները առանձին ժողովուրդ են և իրենց զարգացումը չի կարող ապահովվել հինգու մեծամասնություն ունեցող միասնական պետության մեջ: Ամենաաղմկալի ահաբեկչական գործողությունը, անկասկած, Հնդկաստանի վաշչապետ Ինդիրա Գանդիի սպանությունն էր: Ինչ վերաբերվում է Ջամմում և Քաշմիր մահաբգների, ապա տարբեր կազմակերպություններին պատկանող մահմեդականները դիմեցին ահաբեկչական գործողությունների տարրեր և իրար հակառո պատճառներով: Այսպես օրինակ, «Ջամմում և Քաշմիրի ազատագրման ճակատը» ձգտում է անկախության ամբողջ Ջամմում և Քաշմիրի համար, այդ թվում՝ Հնդկաստանի, Պակիստանի և Չինաստանի մասերը: «Հիզբուլ Մուջահեդին» կազմակերպությունը ջանկարներ է անում և Քաշմիր հնդկական մահաբգ միացնել Պակիստանի հետ: Եթե անկախություն ցանկացողները ներկայացնում են իրենց պայքարը որպես մաջաադական, այլ ոչ կրոնական, ապա Պակիստանի հետ միացման գաղափարի կողմնակիցները ներկայացնում են իրենց պայքարը որպես զուտ կրոնական: Մյանշահակ կարելի է արձանագրել Օսամա բեն Լադենի և Ալ-Կադիայի Հնդկաստանի մահմեդական բնակչության հետ փոխադարձությունների առումով: Հայտնի է, որ Հնդկաստանը Ինդոնեզիայից հետո ունի ամենաշատ մահմեդական

ԱՄՆ-ում 2001թ սեպտեմբերի 11-ին տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողություններից հետո, որոշ հետաքրքրական փաստեր կարելի է արձանագրել Օսամա բեն Լադենի և Ալ-Կադիայի Հնդկաստանի մահմեդական բնակչության հետ փոխադարձությունների առումով: Հայտնի է, որ Հնդկաստանը Ինդոնեզիայից հետո ունի ամենաշատ մահմեդական

բնակչությունը՝ մոտ 140 մլն.: Սակայն միայն չափազանց նվազ մասն է դիմել ահաբեկչական գործողությունների զուտ Ալ-Կադիայի կամ այլ օտարերկրյա կազմակերպության ադրանքով: Երկրի մահմեդականների ճնշող մեծամասնությունը հավատարիմ է մնում կառավարությանը: Ավելին, եթե վերլուծենք նրանց պահվածքը միջազգային ահաբեկչության կտրվածքով, ապա հետաքրքրական փաստեր կարձանագրենք: 1980-ականները ընթացքում, աշխարհի բոլոր մասերից մոտ 6000 մահմեդականներ ուղևորվեցին Աֆղանստան և միացան մոջահեդիններին՝ պայքարելու Խոնդիստան գոյրերի դեմ: Որևէ հնդիկ մահմեդական երբևից չի գնացել Աֆղանստան: Ըստ որոշ տեղեկությունների, հարյուրավոր մահմեդականներ վերապատրաստվել են Պակիստանում զտնվող մադրասանություն (ուսումնական հաստատություն), սակայն որևէ հնդիկ մահմեդական երբևէ չի գնացել Պակիստան: Երբ ԱՄՆ-ը և կոալիցիոն ուժերը սկսեցին ռմբակոծել քաղաքների դիրքերը Աֆղանստանում 2001թ. հոկտեմբերի 7-ին, հարյուրավոր մահմեդականներ թողոր հյույսեր կազմակերպեցին աշխարհի տարբեր երկրներում, սակայն Հնդկաստանում մնան հյույսերի քանակություն աննշան էր: Ավելին, հարյուրավոր մահմեդականներ, բացառությամբ հնդիկ մահմեդականների, մեկնեցին Պակիստան և Աֆղանստան՝ պայքարելու կոալիցիոն ուժերի դեմ: Վերոնիշյալ փաստերը վկայում են, որ մինչ օրս Օսամա բեն Լադենի և Ալ-Կադիան չնչին ազդեցություն ունեն Հնդկաստանի մահմեդական համայնքի վրա:

Մտաւոր հաշվարկներով, Հնդկաստանում ահաբեկիչների զոհ է դարձել ավելի քան 35.000 ամենդ քաղաքացի⁶:

Հնդկաստանի Հանրապետությունը ահաբեկչության նկատմամբ պոլեզրել է համապատասխան մոտեցում, որը ենթադրում է հստակ տարբերակում՝ «ներքին» և «միջազգային» ահաբեկչության միջև, ինչպես նաև «բիկի» ու «օտարերկրյա» ահաբեկիչների միջև: Հնդկաստանը հավատում է, որ հակաահաբեկչական գործողությունները կարող են արդյունավետ լինել միայն ազգային կոմսենտուսի վրա հիմնված քազմակողմանի մոտեցման առկայության պարագայում: Արդյունավետ հակաահաբեկչական քաղաքականության հիմքն է համարվում կայուն ժողովրդավարությունը, արդյունավետ կառավարումը, որը տարբերակում չի դնում մեծամասնության և փոքրամասնության միջև և Հնդկաստանի բոլոր քաղաքացիներին ճանաչում է օրենքի առջև հավասար:

Հնդկաստանն անարևելյան հակագրման խնդիրը դիտում է մասամբ քաղաքական, մասամբ էլ քրեական խնդիր՝ օրինակաբարձր և ու կարգի, ինչպես նաև ներքին կայունության ապահովման ենթատեքստում: Վերոհիշյալ խնդիրները հակագրվում են քաղաքական, վարչական և գործնական մոտեցումների համատեղությամբ՝ դիտարկելով ոստիկանությանը որպես հակագրման հիմնական, իսկ զինված ուժերը՝ այլընտրանքային միջոց:

«Հակահարկություն» և ոչ թե «պայքար անարևելյան դեմ», «Քարոզարշավ անարևելյան դեմ» և ոչ թե «պատերազմ անարևելյան դեմ» այս կարգախոսներով են առաջնորդվում Հնդկաստանի անվտանգության ապահովման պատասխանատու մարմինները և պետական այրերը: Այս ամենը ենթադրում է ոչ ռազմական դիմակայում և անարևելյան դեմ ոչ ռազմական միջոցներով պայքարելու անհրաժեշտություն, որը հիմնված է հետևյալ մի շարք սկզբունքների վրա: Նախ և առաջ, երկրի զինված ուժերը նախատեսված են բացառապես հակառակորդ երկրի զինված ուժերի հարձակմանը դիմակայելու համար, այլ ոչ թե պետությաննից գոյի ապստամբ կամ անարևելյան խմբավորումների դեմ, բացառությամբ այնպիսի դեպքերի, երբ ոստիկանությունը և ռազմականացված այլ ստորաբաժանումներն ի վիճակի չեն դիմակայելու վերջիններին: Նման դեպքեր արձանագրվել են 1960-ական և 1970-ական թվականներին, երբ զինված ուժերը ստիպված էին միջամտել Նագա և Միզո կազմակերպված և կոմվենցիոնալ ապստամբությունների օգտագործմամբ գործող ապստամբության և անարևելյան խմբավորումների դեմ, որոնք 1984թ. որոշ սիկսական կազմակերպությունների կողմից ուժով պահվող Լմբիտասրի Մսկե Տանտրի ազատագրման ժամանակ, ինչպես նաև Պակիստանից դեպի Ջամմու և Քաշմիր նահանգը զինված գրոհայինների ներխուժումը կանխելու նպատակով:

Հետաքրքրական է, որ անգամ այդպիսի դեպքերում, զինված ուժերի կիրառումը սահմանափակվում է միայն թեթև և միջին սպառազինություններով զինված հետևակային ուժերի օգտագործմամբ: Երբքը չեն օգտագործվել օդային ուժեր կամ չափազանց մեծ մարդկային զոհեր հասցնելու ունակությամբ օժտված սպառազինություններ, ինչն անբնորոշելի է մարդասիրական օրենքներով⁷:

Այս ամենը հստակ ցույց է տալիս, որ հակահարկչական պայքարի առաջնային միջոցը հանդիսանում է ոստիկանությունը, որն էլ պատասխանատու է կանխարգելման, հայտնաբերման, հետաքննության և հետապնդման համար:

Ընդհանուր առմամբ, Հնդկաստանի հակահարկչության կառուցվածքը հետևյալն է.

- Նահանգային ոստիկանությունը և նրանց համապատասխան հետախուզական ստորաբաժանումները: Համաձայն երկրի ֆեդերալ սահմանադրության, կարգ ու կանոնի ապահովման և պահպանման պատասխանատվությունն ընկնում է տվյալ նահանգի ոստիկանության վրա: Նյու Դելիում գտնվող կենտրոնական կառավարությունը կարող է միայն տրամադրել խորհրդատվություն, ինչպես նաև ֆինանսական, ուսումնական և այլ կարգի օժանդակություն ու կիսվել վերջիններին նեո իր տրամադրության տակ գտնվող օպերատիվ հետախուզական տվյալներով: Հետագա քայլերի ձևափոխման պատասխանատվությունը կրում է նահանգային ոստիկանությունը:
- Ազգային հետախուզական կառույցը բաղկացած է ներքին գործերի նախարարության «Հետախուզական Գործակալությունից», որը պատասխանատու է ներքին հետախուզության համար, Կառավարության քարտուղարության «Հետազոտության և վերլուծության բաժնից», որը պատասխանատու է արտաքին հետախուզության համար, այնուհետև «Պաշտպանության հետախուզական գործակալությունից», որը հիմնադրվել է 2002թ. և շինված ուժերի գլխավոր տնօրինության հետախուզական թևը: «Հետախուզական Գործակալությունը» անարևելյան առնչվող տեղեկություններ է հավաքում երկրի ներսում, իսկ «Հետախուզության և վերլուծության բաժնից»՝ երկրից դուրս: Մյուս երկու գործակալությունները հավաքում են միայն մարտավարական բնույթի հետախուզական տվյալներ այն շրջաններում, որտեղ չափազանց մեծ է զինված ուժերի հնարավոր տեղակայումը (Ջամմու և Քաշմիր, Նագալանդ և այլն):
- Ֆիզիկական անվտանգության ապահովման գործակալություններ. Արդյունաբերության անվտանգության կենտրոնական ուժե-

րը պատասխանատու են օդանավակայանների և կարևորություններկայացնող այլ կառույցների ֆինկիական անվտանգության համար, Ազգային անվտանգության գլխորդիայի հիմնական նպատակն է միջամտել ահաբեկչական գործողություններին, օրինակ պատանդների պահում, օդանավի զավթում և այլն, Հիտառկ պաշտպանության խումբը պատասխանատու է Հնդկաստանի վարչապետի և նախկին վարչապետների անվտանգության համար:

- Ռազմականացված ստորաբաժանումներ. Այդպիսի ստորաբաժանումներին է պատկանում մասնավորապես *Կենտրոնական պահեստային ոստիկանությունը* և *Մահմանային անվտանգության ուժերը*, որոնք աջակցում են ոստիկանությանը հակահաբեկչական գործողությունների ընթացքում, սակայն միայն այն դեպքերում, երբ իրենք հատուկ հրամանով կանչվում են դեպքերի վայր:

- Չինված ուժերը: Ինչպես նշեցինք վերը, զինված ուժերը երկրորդական տեղ են զբաղում Հնդկաստանի հակահաբեկչական համակարգում, սակայն պետք է նշել, որ վերջիններիս դերը շատ բարձր է Ջամմու և Քաշմիր մահանգում, ուր ոստիկանական ուժերը չեն բավարարում Պակիստանից ներթափանցող ահաբեկիչներին կասեցնելու գործում:

2002-2003թթ. ստեղծվեցին երկու այլ լրացուցիչ ստորաբաժանումներ: Առաջինը դա Հետախուզական Գործակալության կազմում *Հակահաբեկչական միասնական կենտրոնի* ստեղծումն է, որի հիմնական նպատակն է մեկ տեղում հավաքել տարբեր գործակալությունների հակահաբեկչական գործողությունների համար պատասխանատու սպաների, որոնք պետք է համատեղ վերլուծել տարբեր տեղերից ստացվող տեղեկատվությունը և հետևեն հետագա գործողություններին: Երկրորդը՝ Հնդկաստանի արտաքին գործերի նախարարության համակարգում *Հակահաբեկչական բաժնի* ստեղծումն է: Այն պատասխանատու է լինելու հակահաբեկչական գործողությունների դիվանագիտական ասպեկտների համադրման համար: Պետք է նշել, որ վերջին բաժնի ստեղծումը կրկնօրինակում է ԱՄՆ պետդեպարտամենտի համապատասխան բայրը²:

Ինչևէ, վերոհիշյալ անվտանգության համակարգի փոփոխություններն, անկասկած, պայմանավորված են քրիտանական գաղութատիրության ժամանակաշրջանից ժառանգած խնդիրներով, երկրի աշխարհադարակն ուղիղով և պարտավորված են ժողովրդավարական գործընթացներով: Իրանը կոչված են լուծելու յուրահատուկ խնդիրներ, որոնցից մենք կառահմանցենք Հնդկաստանի կողմից հակահաբեկչության խնդրի նկատմամբ կիրառվող քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և դիվանագիտական մոտեցումները:

Քաղաքական մոտեցման հիմնական նպատակը ահաբեկիչների կողմից երկրում ժողովրդավարական գործընթացների խափանումը կանխելն է: Այստեղ պետք է արձանագրել, որ ահաբեկչական բռնությանը քույլ չի տրվել կասեցնելու բնորոշությունները Հնդկաստանի կուսխ-սրևելքում, Փանջաբում և Ջամմու և Քաշմիր մահանգում, ինչը տարբեր խմբավորումներին պատկանող ահաբեկիչների հիմնական նպատակն է: Մասնավորապես Ջամու և Քաշմիր մահանգում բավականին կայուն կերպով անց են կացվում տարբեր մակարդակի բնորոշություններ, որոնց երկրի իշխանությունները դիտորդի կարգավիճակով պարբերաբար հրավիրում են օտարերկրյա դիվանագետներին: Զգալիորեն հանդարտվել է քաղաքական իրավիճակը Նագալանդ, Միզորամ և Տրիպուրա մահանգներում: Մշտապես բարեկարգվում է ներքին անվտանգության կառավարումը և իշխանությունը: 2002թ. դեկտեմբերին Հնդկաստանի երկրորդ ոչ-կառավարական Ազգային Անվտանգության Խորհրդատվական հանձնաժողովը մի շարք առաջարկություններ է ներկայացրել ներքին անվտանգության կառավարումն ամրապնդելու ուղղությամբ: 2003թ. փետրվարին կայացած հանձնաժողովի նիստը նմանատիպ առաջարկություններ է կատարել՝ վերոհիշյալ գործընթացները բարելավելու նպատակով³: Մշտական ուղադրություն է դարձվում Հնդկաստանում իշխող կուլիցիայի և բնորոշության, կենտրոնական և մահանգային իշխանությունների, ինչպես նաև ահաբեկչության խնդրով զբաղվող կառավարական և ոչ-կառավարական հաստատությունների միջև ազգային կոնսենսուսի ապահովմանը:

Տնտեսական մոտեցման հիմնական նպատակներից է հանդիսանում երկրի անխափան տնտեսական կյանքի ապահովումը, հատկապես ահաբեկչական գործողություններից տուժած կամ վտանգի տակ գտնվող մասերում: 1980-ական թվականների ընթացքում, Փանջաբում գործող

ահաբեկիչների քիլային էր հանդիսանում մահանգի գյուղատնտեսությունը: Երկրի կառավարությունն ի վիճակի եղավ կանխելու մեծան վտանգը և մահանգը շարունակաբար բարձր ցուցանիշներ էր արձանագրում բերքահավաքի ընթացքում: Իսկ Ջամմու և Քաշմիր մահանգում ահաբեկիչները փորձեր էին կատարում կասեցնել քննությունների ընթացքը: Հնդկաստանի կառավարությունը, պետական բյուջեի հաշվին, բոլոր շրջանավարտներին ապահովում էր ինքնաբերի տոմսերով, որպեսզի ենթարկվողությունը ընձեռնի վերջիններիս հանձնելու քննությունները երկրի այլ մահանգներում: Ահաբեկիչները հարձակվում էին մահ այն հնդկի գործարարների վրա, որոնք այցելում էին Ջամմու և Քաշմիր մահանգ՝ տեղական ապրանքները գնելու նպատակով: Ի պատասխան այդ վտանգի, կառավարությունը կազմակերպեց մշտապես գործող Քաշմիրի ապրանքների ցուցահանդես-վաճառք Նյու Դեյլիում և Հնդկաստանի այլ մասերում, և իր հաշվին ապահովում էր Ջամմու և Քաշմիր մահանգի արտադրողների մասնավորյալն այդ ցուցահանդեսներում: 1992 և 1995թ. ահաբեկիչները սկսեցին հարձակվել մահանգ այցելող օտարերկրյա զբոսաշրջիկների վրա՝ փորձելով հարված հասցնել զբոսաշրջության ոլորտին: Ի պատասխան, կառավարությունը միջոցներ ձեռնարկեց տեղական զբոսաշրջությունը զարգացնելու ուղղությամբ՝ հասնելով զգալի հաջողությունների, մասնավորը, եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ տարեկան Ջամմու և Քաշմիր մահանգ է այցելում մոտ 300000 զբոսաշրջիկ:

Հնդկաստանը հատուկ ջանքեր է գործադրում, որպեսզի ահաբեկչության դեմ պայքարը բացասական ազդեցություն չընթացի տվյալ տեղանքի տնտեսական զարգացման վրա: Այդ շրջաններին հատկացվում են հատուկ միջոցներ, նպատակ ունենալով հավասար մակարդակի վրա պահել տվյալ շրջանի և երկրի մյուս մասերի տնտեսական հավասարակշռությունը: Գյուղալ առումով, երկրի կառավարությունը ձգտում է ապահովել, որ երկրի տարբեր մասերում իրականացվող հակա-ահաբեկչական գործողություններն ազդեցություն չունենան ամբողջ երկրի զարգացման տնայնի վրա: Անգամ այն ժամանակաշրջանում, երբ երկիրը դիմակայում էր ահաբեկչական գործողություններին, Հնդկաստանի տնտեսությունը շարունակում էր իր բնականոն աճը. զգալիորեն զարգացավ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բնագավառը, բարձրացավ դպրոցների և հանալ-

սարանների կրթական մակարդակը և ավելացան երկրի արտադրության պահուստները:

Սոցիալական մտեցումը ենթադրում է կրթական մակարդակի բարելավում և չգբաղվածության հարցի լուծումը: Հնդկաստանի առաջատար կրթական հաստատությունները մասնաճյուղեր են հիմնում ահաբեկչությունից տուժած մահանգներում: Հատուկ պայմանավորվածություններ են գործում վերոհիշյալ մահանգներից երկրի այլ մահանգների ԲՈՒՀ-երում ուսանողների ուսումը կազմակերպելու ուղղությամբ: Հնդկաստանի իշխանությունները մեծ ուշադրություն են դարձնում մահ այսպես կոչված մադրասանների (հիմնականում մզկիթներին կից գործող տեխնիկական կրթություն ապահովող դպրոցներ) կրթական ծրագրերին: Ի տարբերություն Պակիստանի, ուր գործում է մոտ 8000 մադրասա, Հնդկաստանում գործում են 35000 մադրասաներ:

Մեծ խնդիրներ գոյություն ունեն Ջամմու և Քաշմիր մահանգում բժշկական օգնություն տրամադրելու քննազավառում: 1989թ. ի վեր մեծ բանակությունը ինդոուներ լքել են մահանգը, ուստի վերոհիշյալ ծառայությունները բնակչությանը տրամադրում են զինված ուժերը: Բոլոր տեսակի բժշկական ծառայությունները և դեղորայքները տրամադրվում են բնակչությանը անվճար կամ շատ մատչելի գներով:

Գլխամագիստական Հնդկաստանի իշխանությունները մեծ ուշադրություն են դարձնում ահաբեկչության դեմ դիվանագիտական միջոցներով պայքարին: Հաշվի առնելով այն փաստը, որ Հնդկաստանի իշխանությունները շարունակաբար մեղադրում են Պակիստանին՝ ինչպես միջազգային, այնպես էլ տեղական հեղկական ահաբեկիչներին ստատարելու մեջ, ապա հասկանալի է, թե ինչ տեղ է հատկացվում այդ պայքարում արտաքին գործերի նախարարությանը: Վերջինս զգալիորեն ակտիվացել է սկսած 1992թ.-ից:

Ի լրումն, արտաքին գործերի նախարարությունը զգալի դեր ունի օտարերկրյա կառավարությունների հետ ահաբեկչության դեմ պայքարի համատեղ փոխհամագործակցային ծրագրերի մշակման գործում: Այս համագործակցությունն ավելի կարևորվեց 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողություններից հետո, երբ քննարկեց ԱՄՆ-ի Անվտանգության խորհրդի 1373 բանաձևը, որը կոչ է անում բոլոր ԱՄՆ-ի անդամ երկրներին սերտորեն համագործակցել ահա-

բեկչության դեմ¹⁰։ Հնդկաստանի կառավարությունը, արտաքին գործերի նախարարության կառույցի ներքո, հիմնել է Համատեղ աշխատանքային խմբեր ահաբեկչության դեմ պայքարող մի շարք պետությունների հետ, որոնք գործում են բավականին հաջողությամբ։

Հնդկաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է այն մտայնությունը, որ ցանկացած խնդրի լուծում կարելի է գտնել միայն վարժեր ժողովրդավարության մեջ, ուր քաղաքացիները չպետք է կարիք գգան դիմելու ահաբեկչական գործողությունների՝ իրենց դժգոհություններն արտահայտելու համար։ Այն պայմաններում, երբ առանձին խմբեր կամ անհատներ, չնայած կառավարության կողմից իրենց մտահոգություններին արձագանքելու պայմաններում այնուամենայնիվ կղիմեն ահաբեկչությանը, իրենց դեմ կկիրառվի օրենքի ուժն ամբողջ խստությամբ։ Հնդկաստանի իշխանությունները գերծ են մնում ուժի չափազանց խիստ կիրառումից և բոլոր խնդիրների լուծումը տեսնում են միայն երկխոսության մեջ՝ լիովին գիտակցելով, որ ահաբեկչության խնդիրները չեն կարող ունենալ պարզ լուծումներ։ Նազալանդ մահանգում ապստամբական և ահաբեկչական շարժումների կասեցումը տևեց 19 տարի, Միզորամ մահանգում իրավիճակի հանդարտեցումը տևեց 20 տարի և 14 տարի պահանջվեց Փանջաբում ահաբեկչական խնդիրները լուծելու համար։ Եվ դա է հանդիսանում այն գրավականը, որ Հնդկաստանի իշխանությունները հավատում են, որ հնարալիր է վերջի վերջո խաղաղ և ժողովրդավարական ճանապարհով լուծել ոչ միայն երկրի տարբեր մասերում չլուծված հարցերը, այլ նաև Ջամմա և Քաշմիր մահանգի խնդիրը։

Հողվածում արտահայտված տեսակետները և գնահատականները հանդիսանում են հեղինակիներ։

ARMAN ISRAELYAN

*THE CHANGING NATURE OF TERRORISM AND INDIAN
ANTI-TERRORIST POLICY*

The terrorism is gradually changing in nature and that has become more obvious after the end of Cold War and collapse of the Soviet Union. The radical leftist groups resorting to terrorism are giving way to well-organized and well financed transnational religious terrorist groups. The overall increased

during the past 15 years of terrorism motivated by a religious imperative reflects the convergence of new adversaries, motivations and tactics affecting terrorist patterns today. International terrorism's general tendency toward increasing lethality is also reflected in the percentage of international terrorist incidents that result in one or more fatalities. The terrorist attacks on 9/11 in USA were the most deadly examples of this trend.

The post-1945 de-colonization struggles brought a wave of terrorist campaigns affecting North-and sub-Saharan Africa, South and South-East Asia, and the Middle East. This paper examines the effects of terrorism on India, the largest democracy in the world, and how the country is responding to it. Since its independence in 1947; India has been facing the problem of insurgency and terrorism in different parts of the country. India has faced exclusively terrorist movements in Punjab and Jammu and Kashmir, northering Pakistan and part insurgent part terrorist movements in the North-East bordering Myanmar and Bangladesh, in Bihar bordering Nepal and in some interior parts of the country such as Andhra Pradesh, Madhya Pradesh and Orissa not having international border.

In our research we also look at the political, economic, ethnic and religious causes of the various insurgent and terrorist movements in India.

Almost 35000 innocent civilians were killed by terrorists in India. The first act with large civilian casualties took place in Mumbai in 1993, when the bomb exploded in city center, claiming 250 lives.

It must be noted, that India adopts a comprehensive approach to terrorism, making a distinction between domestic and international terrorism as well as between indigenous and foreign terrorists and believes the counter terrorism can be effective only if there is a multi pronged approach based on national consensus.

The whole Indian national security set up has been revamped in order to act and react properly to the problem of terrorism. The main locus of counter-terrorism operations in on State Police, while the Armed Forces have limited functions.

Also, there are perceptual differences between Indian approach to counter terrorism and that of other major countries. "Counter-terrorism" and

not "combating terrorism" and "campaign against terrorism" and not "war against terrorism" are the views of India's internal security managers.

The basic idea is that there are no quick solutions to terrorism. The ideal objective of any democracy should be to create healthy conditions of governance in which people do not feel the need to resort to terrorism for finding answers to their achieved. It took India 19 years to bring the insurgency in Nagaland under control, 20 years to restore normalcy in Mizoram and 14 years to put an end to terrorism in Punjab. So there is a belief among Indians that the same should eventually happen in Jammu and Kashmir and other areas, where terrorism is not yet under control.

ՄԱՐԻԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ԲԱՎԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՐ 1973թ. ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՃՂՆԱԺԱՄ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

1973թ. հոկտեմբերի 6-ին սկիզբ առավ արաբ-իսրայելական շորտրդ պատերազմը: Պատերազմող կողմերի միջև կրադադարի հաստատման, ԱՄՆ-ի և արևմտյան պետությունների նկատմամբ ճնշում գործադրելու նպատակով, Նավթ Արդյունահանող Արաբական Երկրների Կազմակերպությունը (ՆԱԱԵԿ)¹ ի դեմս Սաուդյան Արաբիայի թագավոր Ֆեյսալի², 1973թ. հոկտեմբերի 20-ին հայտարարեց նավթի գների 70%-ով բարձրացման և 5%-ով նավթարդյունահանման կրճատման վերաբերյալ³: ՆԱԱԵԿ-ի կողմից Իսրայելի գլխավոր դաշնակիցներ համարվող Միացյալ Նահանգներին ու Նիդեռլանդներին նավթի վաճառքի արգելման որոշմամբ սկիզբ դրվեց վերջիններիս նկատմամբ արաբական նախարարյունահանող երկրների կողմից կիրառվող նավթային լծարգոյին: Նավթն իբրև թաղաքական և տնտեսական զենք օգտագործելու մասին ՆԱԱԵԿ-ի որոշումը տնտեսական յուրք ճգնաժամի պատճառ դարձավ արաբական նավթից կախում ունեցող երկրներում՝ ԱՄՆ-ում, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում և Ճապոնիայում⁴:

Փաստորեն ճապոնիան ևս արաբների կողմից անտրդակիտրեն դատվեց «ոչ բարեկամական» երկրների շարքին, որի հետևանքով ճապոնիա արտահանվող նավթի ծավալը կրճատվեց 10%-ով: Ըստ 1973թ. տվյալների՝ ճապոնիա է ներկրվել քնդհանուր առմամբ 290 մլն. տ. նավթ, որը կազմում էր ամբողջ համաշխարհային արտահանման մոտ 8%-ը: Տոկիո ներկրվող նավթի մոտ 43%-ն առաքվում էր արաբական երկրներից, ընդ որում՝ Սաուդյան Արաբիայից՝ 10,7%, Քուվեյթից՝ 6,9%⁵, իսկ 16%-ն առաքվում էր Ինդոնեզիայից⁶: Այդ հանգամանքը բացասական ազդեցություն ունեցավ «ժազող արևի երկրի» տնտեսության վրա, քանի որ վերջինիս սպառողական էներգիայի 70%-ը ստացվում էր նավթից⁷:

Հարկ է նշել, որ մինչ 1973թ. Տոկիոն գլխավորապես համագործակցում էր Իրանի հետ⁸, որը մինչ 1973թ. էմբարգոն, ապառվում էր ճապոնիա առաքվող նավթի 41%-ը⁹: Սակայն 1973թ. էմբարգոյի կիրառումից հետո ԱՄՆ-ի կողմից իրանական նավթի մեծաքանակ ներկրման արգ-

¹ Mark Juergensmeyer. The worldwide rise of religious nationalism, Journal of International Affairs, Vol. 50, No. 1, Summer 1996.

² Brian Michel Jenkins. Future Trends In International Terrorism. Rand, 1985, pp. 71-76.

³ <http://www.thehindu.com>

⁴ <http://www.timesofindia.com>

⁵ <http://www.Satp.org> (South Asia Terrorism Portal)

⁶ В.Я. Белокрепичский, В.И. Москаленко, Т.Л. Шаумян. Южная Азия в мировой политике, М., Международные отношения, 2003, стр. 29.

⁷ Saji Cherian. Terrorism and Legal policy in India.-New Delhi, 2002, p.199.

⁸ "India Today", -New Delhi.

⁹ "Strategic Analysis", -New Delhi.

¹⁰ Aparna Pande. South Asia: Counter-Terrorism Policies And Postures After 9/11". New Delhi, 2002, p. 96.

յունքում համապատասխանաբար կրճատվեց Շապոնիա առաքվող նավ-
քի քանակը (1973թ.՝ 31% նավք)¹⁰:

Ստեղծված իրավիճակում, երկիրն անհրաժեշտ վառեֆառուքով
ապահովվում նպատակով, Շապոնիան հարկադրված էր վերանայել արա-
բական երկրների նկատմամբ իր դիրքորոշումը՝ հստակ գիտակցելով, որ
այսպիսես նավք գնելու համար գուտ ֆինանսական միջոցներն անբավա-
յար են¹¹: Այդ մասին անգամ հայտարարել է ԱՄՆ-ում Շապոնիայի նախ-
կին դեսպան Ֆունիիկիո Տոգոն՝ նշելով. «Շապոնիան մինչև 1973թ. Մեր-
ձավոր Արևելքի երկրների հետ կշռադատված քաղաքականություն չէր
վարում, քանի որ դրանի առկայության դեպքում մենք միշտ կարող էինք
նավք գնել»¹²:

Այսպիսով, արաբական երկրների հետ հարաբերությունների
հաստատման առաքելությանը Մերձավոր Արևելք գործուղվեց Շապո-
նիայի վախճարչապետ Տակեո Մյկիին, որը 1973թ. դեկտեմբերի 10-28-ը
աշցելեց Եգիպտոս, Իրաք, Կատար, Զուվեյր, Արաբական Միացյալ Էմի-
րատյուններ (ԱՄԷ), Սաուդյան Արաբիա, Սիրիա: Փոխվարչապետին հա-
ջողվեց նավթարդյունահանող արաբական երկրներին *համաձեռ*, որպեսզի
վերջիններս Շապոնիային դասեն «բարեկամական տերությունների»
շարքին¹³:

Հարկ է նշել, որ Շապոնիան, բոլոր դեպքերում, ստիպված էր
գնալ նաև որոշ զիջումների և վերանայել իր դիրքորոշումն արաբ-խորախե-
լական հակամարտության ճանապարհ կողմնի նկատմամբ: Եթե մինչ այդ
Շապոնիան պաշտպանում էր արաբ-խորախելական հակամարտության
նկատմամբ ԱՄՆ-ի դիրքորոշումը, ապա այժմ դատապարտում էր Իսրա-
ելի քաղաքականությունն արաբների նկատմամբ: Այդ դիրքորոշումն
ակնհայտ դարձավ, երբ 1973թ. նոյեմբերի 22 Շապոնիան ընդունեց 1967թ.
նոյեմբերի 22-ի՝ Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ) Անվտան-
գության Խորհրդի կողմից ընդունված N 242 բանաձևը, համաձայն որի,
Իսրայելը պարտավորվում է դուրս բերել իր զորքերը գրավյալ տարածք-
ներից¹⁴: Բացի այդ, Տոկիոն ստիպված էր նաև կիսապաշտոնական հա-
րաբերություններ հաստատել Պաղեստինի ազատագրական կազմակեր-
պության (ՊԱԿ) հետ՝ ընդունելով Պաղեստինի արաբ ժողովրդի ինքնու-
րոշման իրավունքը և պաշտպանելով մերձավորարևելյան հակամար-
տության խաղաղ բանակային գործընթացում ՊԱԿ-ի մասնակցության
անհրաժեշտությունը¹⁵: Ավելին, Շապոնիան ոչ միայն իր անտրյակի միջ-
ուրդությունն էր առաջարկում արաբ-խորախելական հակամարտության

կարգավորման գործընթացին¹⁶, այլև ցանկանում էր կապող օղակ դառ-
նալ նավթարդյունահանող և ներկրող երկրների միջև: Այս առնչությամբ
հայտարարությանը հանդես եկավ նաև Շապոնիայի էներգետիկայի
տնօրեն Ս.Ի.Կուտան, նշելով. «Մենք *պարտավոր ենք* նպատակով նավթար-
դյունահանող և ներկրող երկրների միջև երկխոսության հաստատմանը:
Շապոնիան *կարող է և պետք է* միջնորդ դառնա Մերձավոր Արևելքի նավ-
թարդյունահանող երկրների և Արևմտաքի միջև»¹⁷: Կարծում ենք, որ նման
կարգի քաղաքական զիջումները կարող էին նավթի ներկրման հարցում
Շապոնիային լրացուցիչ երաշխիքներ ապահովել:

Շապոնիան ղեկավարությունյանը հաջողվեց հարաբերություն-
ներ հաստատել նաև Իրաքի հետ՝ օգտագործելով վերջինիս ներքին
խնդիրները¹⁸, և 1974թ. իրաքյան նավթի ներկրման վերաբերյալ միջկա-
ռավարական պայմանագիր կնքել: Իր ներքին Շապոնիան պարտավոր-
վում էր մոտ 2 մլրդ. ԱՄՆ դոլարի վարկ և փոխառություն տրամադրել
Իրաքին¹⁹: Գեո ավելին, Իրաքի (այդ թվում նաև Սաուդյան Արաբիայի)
նավթաքիմիական համալիրներ գարծուղվեցին Շապոնիայի վտրձագե-
ներ, որոնք իրենց փորձով պետք է նպաստեին տեղի նավթարդյունաբե-
րության զարգացման գործին²⁰:

Փաստորեն, Մերձավոր Արևելյան երկրներին ուղղված Տոկիոյի՝
ֆինանսավարկային, տեխնիկական և այլ բնույթի աջակցությունը վճռու-
րոշ դեր խաղաց նշյալ տարածաշրջանում Շապոնիայի տնտեսական ծա-
վալապաշտության խարացման գործում: Կոնկրետ դեպքում, երբ 1974թ.
դրությամբ ճապոնական կապիտալն ակտիվ էր միայն տարածաշրջանի
ինից պետություններում՝ Սաուդյան Արաբիայում, Իրանում, Իրաքում,
Հորդստանում և Եգիպտոսում, ապա 1980-ականներին այն ակտիվություն
ցուցաբերեց նաև Բահրեյնում, ԱՄԷ-ում, Կատարում, Օմանում, Զուվեյ-
րում, Սիրիայում և Եմենում²¹:

Այսպիսով, վերոշարադրյալից կարելի է գալ այն հետևության, որ
1973թ. նավթային ճգնաժամը Շապոնիային ստիպեց վերանայել իր դիր-
քորոշումը մերձավորարևելյան երկրների հետ հարաբերությունների հաս-
տատման և դրանց հետագա խորացման շուրջ: Կարծում ենք, որ այդ ուղ-
ղությամբ Շապոնիայի վարած ճյուղ և կշռադատված քաղաքականու-
թյան շնորհիվ նրան հաջողվեց թե՛ հարթեցնել իր հարաբերությունները
նավթարդյունաբերող արաբական երկրների հետ, և թե՛ պահպանել իր
բարի դրացիական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ:

YEVA HARUTYUNYAN

JAPANESE POLICY TOWARDS THE MIDDLE EASTERN COUNTRIES DURING THE 1973'S OIL CRISES

After the 4th Arab-Israeli war on 6th of October in 1973, OAPEC decided to increase the prices of oil by 70% and the quantity of oil was decreased by 5% for Israel and those countries which supported Israel's policy toward Arab-Israeli dispute. On October 20, 1973 Saudi Arabian king Feysal announced the establishment of embargo on the USA, its allies in Western Europe and Japan.

Japan, whose economy depended on oil export, considered as one of "unfriendly countries" by the OAPEC and oil export to Japan was declined by about 10% which had its negative influence on Japanese economy.

Until 1973 Japan imported 41% of its oil from Iran at that time the ally of the USA who tried not to interfere in Arab-Israeli dispute. Japan also preferred to get oil from Iran in order not to spoil its relations with the USA.

But after the 1973's oil crisis when USA added its oil import from Iran, Japan enforced finding ways for purchasing oil from the Arab countries. From 10 to 28 December, 1973, Japan's prime-minister Takeo Miki visited Egypt, Iraq, Qatar, Kuwait, United Arab Emirates (UAE), Saudi Arabia and Syria in order to establish relations with the Middle East countries. In result of this trip the Japanese prime-minister succeeded in persuading Arab countries to consider Japan as friendly country. In order to prove its friendship to Arabs Japan had to review and change its position to the sides of Arab-Israeli dispute. Japan's government accepted the UN Security Council resolution N242, due to which Israeli forces had to withdraw from territories occupied in 1967. Moreover, Tokyo had to establish semi-official relations with Palestine Liberation Movement (PLM), accepting the right of Palestinian people's self-determination. The politicians of "Sun rising country" announced also that they accepted the rights of Palestinians to get their own independent country. Besides, Japan not only offered its mediation for regulation of Arab-Israeli conflict, but also eagered to become one of interrelated countries between oil-producing and oil-buying states.

Japanese diplomacy also managed to establish relations with Iraq, using the former's internal problems and signed an agreement on Iraqi oil importation. In its turn Japan had to give Iraqi government about 2 billion USD credit and lending. Furthermore, Japanese technical experts were sent to Iraq (also to Saudi Arabia) in developing oil-industry in this country.

In fact, Tokyo's financial and technical support played a great role in deepening Japanese Middle Eastern expansion. For example, if in 1974 Japanese capital was active only in five Middle Eastern countries such as Saudi Arabia, Iran, Iraq, Jordan and Egypt, in 1980's its capital activity also spread to Bahrain, UAE, Qatar, Oman, Kuwait, Syria and Yemen.

Eventually due to Japanese "flexible policy", it could establish good relations with Arab countries meanwhile keeping its good relations with the USA. As a result Japan's government managed to overcome the difficulties of 1973's oil crisis and provided its country with vitally important fuel.

ՇԱՆՈՒԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ www.cnr.vt.edu/lsg/intro/oil.pdf. 1968թ-ի հունվարի 9-ին Բեյրութում կնքվեց պայմանագիր Քուվեյթի, Սաուդյան Արաբիայի և Լիբանանի միջև՝ Նավթ Արդյունահանող Արաբական Երկրների Կազմակերպության (ՆԱԱԵԿ) ստեղծման վերաբերյալ: ՆԱԱԵԿ-ը (ՕՊԵԿ) մշտական գործող միջազգային կազմակերպություն է, որը ստեղծվել է մավթարդյունահանող տերությունների կողմից՝ մավթի գները կանոնակարգելու նպատակով: ՕՊԵԿ-ի կազմի մեջ են մտնում մերձավորարևելյան 11 պետություններ՝ Ալժիրը, Բահրեյնը, Եգիպտոսը, Իրաքը, Քուվեյթը, Լիբանանը, Կատարը, Սաուդյան Արաբիան, Սիբիան, Թունիսը և Արաբական Միացյալ Էմիրությունները (ԱՄԷ): Այս կազմակերպությանը գոգահեռ գործում է մաև մեկ այլ տարածաշրջանային, մշտապես գործող ոչ պետական կազմակերպություն՝ Նավթ Արդյունահանող Երկրների Կազմակերպությունը (ՆԱԵԿ), որը հիմնվել է 1960թ.-ի սեպտեմբերի 10-14-ին կայացած Բաղդադի գիտաժողովի ընթացքում: ՆԱԵԿ-ի (ՕՊԵԿ) նպատակն է մավթարդյունահանող երկրների գործունեությունը վերահսկելու և մավթի կայուն գները պահպանելու ուղղությամբ ընդհանուր քաղաքականության մշակումը: Սկզբնական շրջանում այս կազմակերպության անդամներն էին Իրանը, Իրաքը, Քուվեյթը, Սաուդյան Արաբիան և Վենեսուելան: Հե-

տագայում այս կազմակերպությունը հիմնադրող հինգ պետությունների միացան նաև 9 պետություններ՝ Կատարը (1961), Ինդոնեզիան (1962), Լիբանանը (1962), ԱՄԷ (1967), Ալժիրը (1969), Նիգերիան (1971), Էկվադորը (1973—1992, 2007), Գարոնը (1975—1994), Անգոլան (2007): Ներկայումս ՆԱԵԿ-ն ունի 13 անդամ և վերջինիս հսկողության տակ է գտնվում համաշխարհային նավթային պաշարների մոտ 2/3-ը:

² 1973թ. որոշակիորեն սրվեցին առողջ-ամերիկյան հարաբերությունները: ԱՄՆ-ը մի կողմից ձգտում էր լավ հարաբերություններ պահպանել Սաուդյան Արաբիայի և արաբական այլ պահպանողական երկրների հետ, իսկ մյուս կողմից վիրխտրի ռազմա-տնտեսական օգնություն էր ցույց տալիս Իսրայելին: Վերջին փաստը նպաստում էր Սաուդյան Արաբիայում հակաիսրայելական տրամադրությունների ուժեղացմանը՝ փտանգի տակ դնելով նաև սաուդյաներիկյան հարաբերությունները: Այս մասին տե՛ս Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, Երևան, 2007թ., էջ 363:

³ Kazuyuki Togo, 50 лет японской дипломатии (1945-1995), Москва, 1996г., стр. 120; Wu Yuan – Li, Japan's Search For Oil, A Case Study On Economic Nationalism And International Security, Stanford, 1977, p. 1.

⁴ Նավթային ենթարգյի ենտևանքով նավթի մեկ բարելի գինը համաշխարհային շուկայում բարձրացավ 5.12-ից մինչև 11.65 ԱՄՆ դոլար: Այս մասին տե՛ս Ռուբեն Կարապետյան, Արաբական երկրների նոր և նորագույն պատմություն, Երևան, 2003թ., էջ 205:

⁵ Wu Yuan – Li, նշվ. աշխ., էջ 72:

⁶ С.И. Вербицкий, Япония: время сложных перемен, Москва, 1974 г., стр. 29.

⁷ William Polk, նշվ. աշխ., էջ 417.

⁸ Այդ ժամանակ իրանական պետության առաջնորդն էր ամերիկամետ միապետ Ռեզա շահը, որն իր հավատարմության դիմաց խառը ֆինանսական օգնություն էր ստանում Միացյալ Նահանգներից: ԱՄՆ-ի հետ բարի դրացիական հարաբերություններ պահպանելու նկատառումից ելնելով՝ Իրանը չէր միջամտում արաբ-իսրայելական հակամարտությանը: Այս մասին տե՛ս Питер Кальвокаресси, Мировая политика после 1945 года, М., с. 137.

⁹ Որոշ տվյալների համաձայն՝ 1973թ. Իրանից ճապոնիս ներմուծվող նավթը կազմել է 37,3 %: Այս մասին տե՛ս А.Д. Богатыров, Японская дипломатия в борьбе за источники энергетического сырья (1970-1980гг.), М., 1988г., стр. 108.

¹⁰ Wu Yuan – Li, նշվ. աշխ., էջ 72:

¹¹ Հարկ է նշել, որ մինչ այդ ճապոնիան արաբական երկրների հետ իր տնտեսական և քաղաքական հարաբերություններն իրականացնում էր ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ: Այդ դիրքորոշումը պայմանավորված էր նրանով, որ ճապոնիայի տարածքում երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո տեղեկալի էին ԱՄՆ-ի զորքերը: Այդ իրավիճակը տևեց մոտ 7 տարի և ավարտվեց Սան-Ֆրանցիսկոյի խաղաղության պայմանագրի (1952թ. ապրիլին) կնքմամբ: Վերջինիս զուգահեռ, ԱՄՆ նաև ճապոնամերիկյան, այսպես կոչված. «Ամվտանգության սրահպանման պայմանագիր» պարտադրեց ստորագրել, որի համաձայն՝ ԱՄՆ իրավունք էր ստանում տեղեկալի իր օդային, ծովային և ցամաքային զորքերը ճապոնիայի տարածքում: Այսպիսով, ճապոնիան, լինելով ԱՄՆ-ի ռազմական դաշնակիցը, ձգտում էր իր արտաքին քաղաքականությունը համապատասխանեցնել ամերիկյան արտաքին քաղաքականության հետ: Այս մասին տե՛ս С.И. Вербицкий, նշվ. աշխ., էջ 47.

¹² Yositsu Michael M., Caught In The Middle East, Toronto, 1984, p. 3.

¹³ А.Д. Богатыров, նշվ. աշխ., էջ 107:

¹⁴ <http://www.un.org/russian/document/sresol/1967/>

¹⁵ Այդ մասին 1975թ. փետրվարի 6-ին ճապոնական խորհրդարանում հայտարարեց փոխվարչապետ Տակեո Միկիին:

¹⁶ Ճապոնական միջնորդության էությունը կայանում էր նրանում, որ վերջինս փորձում էր ՆԱԵԿ-ին համոզել, ելնելով տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակից, զնալ «փոխգիտմաների»՝ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հետ հարաբերությունները վերականգնելու նպատակով: Սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արաբական տարածքում է տեղակայված իսրայելական զորքերը, դա փաստորեն նշանակում էր միակողմանի զիջումներ նախաարդյունահանող արաբական երկրների կողմից:

¹⁷ А.Д. Богатыров, նշվ. աշխ., էջ 108:

¹⁸ Իրարն, իր բնական պաշարների պահպանման նկատառումներից ելնելով, երկրից դուրս էր մղել օտարերկրյա կապիտալը, որի արդյունքում անդր-ազգային ընկերությունները (ԱԱԸ) բողոքարկել էին Իրաքի դեմ:

¹⁹ А.Д. Богатыров, *նշվ. աշխ.*, էջ 66:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 113-114:

²¹ С.С. Ульяничев, *Ежегодник, Япония 1975, Энергетические проблемы Японии: их влияние на экономику*, М., Наука, 1975, стр. 161.

ԵՎԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*ՃԱՊՈՆԱ - ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՆԱԿԹԱՅԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՎԱԺԺԱՄԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ
(1979-1981թթ.)*

1973-1974թթ. նավթային ճգնաժամը ստիպեց ճապոնիային վերանայել իր դիրքորոշումը Մերձավոր Արևելքի երկրների նկատմամբ և քայլեր ձեռնարկել դրանց հետագա խորացման համար: Այդ ուղղությամբ ճապոնիայի վարած ճկուն և կշռադատված քաղաքականության շնորհիվ նրան հաջողվեց ճգնաժամի ընթացքում հարբեցնել իր հարաբերությունները նավթարդյունաբերող արաբական երկրների հետ և պահպանել իր քարի դրացիական հարաբերություններն ԱՄՆ-ի հետ¹:

Սակայն 1979թ. Իրանի իսլամական հեղափոխությունից հետո տարածաշրջանում իրավիճակը կտրուկ փոխվեց: Դա պայմանավորված էր առաջին հերթին իրանաամերիկյան հարաբերությունների վատթարացմամբ, որն առաջին հերթին ազդեց Իրանի նավթային քաղաքականության վրա: Իրանի նավթից մեծ կախում ունեին ԱՄՆ-ի դաշնակից պետությունները, այդ թվում՝ ճապոնիան: Էներգետիկ խնդիրների կարգավորման և տարածաշրջանում ստեղծված լարվածության բուլացման նպատակով էլ 1979թ. հուլիսին իրավիճակը Տոկիոյի գագաթնաժողովը²: Սկզբնական շրջանում ճապոնիայի քաղաքականությունը՝ ի դեմս վարչապետ Մասայոսի Օհիրայի, ավելի հակված էր Միացյալ Նահանգների նկատմամբ դաշնակցական պարտքի կատարման ուղղությանը, որը վառ արտահայտվեց վերոնշյալ գագաթնաժողովի ժամանակ՝ Եգիպտոսին ֆինանսական աջակցություն ցուցաբերելու պատրաստակամության վերաբերյալ հայտարարությամբ: Դրանով իսկ ճապոնիան իր դեմ տրամադրեց մի շարք արաբական պետությունների, ինչպես նաև Իրանին, որոնք չէին ընդունում Անվար Մադատի վարչակազմը³: Հետագայում ճապոնիան սատարեց նաև Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ-ի կողմից զինված ուժեր տեղակայելու նախաձեռնությունը⁴, սակայն դեմ արտահայտվեց Սալիտակ տան կողմից նավթարդյունահանող երկրների նկատմամբ պատժամիջոցների կիրառմանը: Խնդիրն այն էր, որ Իրանը և Իրաքը Նավթ Արդյունահանող Երկրների Կազմակերպության (ՆԱԵԿ)՝ 1979թ. հունիսի 26-27-ի գագաթնաժողովի ժամանակ հայտարարել էին նավթի գների

քաղաքացուն (1 քարեի դիմաց 23,5 ԱՄՆ դոլար) վերաբերյալ: Մինչև «ժազող արևի» երկիրը, սեփական բնական պաշարների բացակայության և դրանց ձեռքբերման նպատակով ֆինանսական միջոցների առջև չընկերելու պայմաններում, շահագրգռված էր Իրանի հետ իր հարաբերությունների պահպանման և ամրապնդման նախադրման հարցում⁵:

Ճապոնիայի մերժավորարևելյան քաղաքականության խիստ կախվածությունը Վաշինգտոնի դիրքորոշումից նպաստեց Իրանի և Ճապոնիայի միջև հարաբերությունների լարվածությանը, որն արտահայտվեց Ճապոնիայից Իրան ներկրվող ապրանքների քանակի ետևի նվազեցմամբ⁶: Տարածաշրջանում իրավիճակն ավելի վատթարացավ Կարտեկի դիկտարինայի ընդունման և Իրանի դեմ ԱՄՆ-ի պատժամիջոցների կիրառման հարցում իր դաշնակիցների միանալուն ուղղված Վաշինգտոնի կոչերի արդյունքում⁷:

Այսպիսով, ստեղծված լարված քաղաքական և տնտեսական իրավիճակում Ճապոնիան կանգնեց լուրջ երկրորդանրի առջև՝ կան պետք է խզեր իր հարաբերություններն Իրանի հետ՝ ելնելով Միացյալ Նահանգների հետ իր դաշնակցային հարաբերություններից, կամ պետք է ուղիներ փնտրեր՝ ստեղծված իրադրությունում իր շահերի պաշտպանության նպատակով:

Ճապոնիան Իրանի դեմ պատժամիջոցներին միանալուն սուղված ամերիկյան կողմի կորոշրներն անպատասխան էր բողոքում՝ հասպտելով պարզորոշ իր դիրքորոշումն արտահայտել իրանաաեերիկյան հարաբերությունների շուրջ: Տոկիոյի հմտու խոստովարումը տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակից օգտվելու նպատակով ժամանակի շահում էր հետապնդում, որն անշուշտ իր առաջին պտողը տվեց: Ամերիկյան դեսպանատան աշխատակիցներին պատանց վերցնելու պատճառով ԱՄՆ-ի կողմից Իրանի նավթի գնումից երաժարումը՝ նպատտեց Իրանում նավթի ավելցուկի առաջացմանը, որն էլ վերջինս փորձեց իրացնել ազատ շուկայի միջոցով: Ճապոնիան ձեռք բերեց վաճառքի համաժամ նավթի կեսը՝ ավելի քան 3 մլն տոննա նավթ՝ 1 քարեի դիմաց վճարելով 40 ԱՄՆ դոլար: Դեռ ավելին, ձեռք բերված նավթի զգալի մասը՝ 27,7 հազար տոննա, Տոկիոն՝ ճապոնական «Շեյլ» բանկետիրական ընկերության միջնորդությամբ, որը միջազգային նավթային քարտելի մի մասն էր կազմում, վերապահառեց արևմտաեերկրպական երկրներին⁸: Ճապոնիայի քայլերը բնա-

կանաբար չէին կարող դրական արձագանք գտնել ԱՄՆ-ի կողմից: Խնդրի բննարկման նպատակով 1979թ. դեկտեմբերի 15-ին Ճապոնիայում ԱՄՆ-ի դեսպան Մայքլ Մենաֆիդը հանդիպում ունեցավ վարչապետ Մ. Օ-հիդայի հետ: Իրանաամերիկյան հակասությունների առնչությամբ Վաշինգտոնը ճապոնական կառավարության նախագահի անունից երաշխավորվեց այդուհետ նմանատիպ գործարքներից ձեռնդախ մնալու ուղությամբ⁹: Ի հեռուկս ԱՄՆ-ին տրված երաշխիքների՝ Տոկիոն այնուամենայնիվ շարունակում էր խոստովարել Իրանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի կողմից կիրառվող պատժամիջոցներին միանալուց: Ճապոնական կառավարության խոստովարման քաղաքականության արդյունքում ճապոնական տասներկու նավթային կազմակերպությունների հաջողվեց 1980թ. հունվարին համաձայնագիր կնքել Իրանի Ազգային նավթային կորպորացիայի հետ: Համաձայնագրով նախատեսվում էր Ճապոնիա ներկրել 500 հազար քարել նավթ¹⁰, որի դիմաց ճապոնական կողմը պարտավորվում էր գնված նավթը չվաճառել Իրանի նկատմամբ բշնամոբար տրամադրված էինգ պետությունների՝ ԱՄՆ-ին, Հարավաֆրիկյան Հանրապետությանը, Իսրայելին, Եգիպտոսին և Ֆիլիպիններին: Ավելին, Ճապոնիայի իշխող վերնախավը պատրաստակամություն էր հայտնում շարունակել Բենդեր-Խոմեյնու նավթահամալիրի¹¹ կառուցումը: Տոկիոն իր որշումը հիմնավորում էր այնքանով, որքանով չինարաբական աշխատանքները սկսվել էին նախքան Իրանում ամերիկացի աշխատակիցների պատանց վերցնելը և իրանաամերիկյան հարաբերությունների վատթարացումը: Աշխատանքների շարունակման ուղղությամբ 1980թ. խորհրդարանում հայտարարությամբ էր հանդես եկել անգամ Ճապոնիայի վարչապետ Մ. Օհիբան¹²:

Բոլոր դեպքերում, իրանական հարցի շուրջ ԱՄՆ-ի քաղաքականության ուղեծրից Ճապոնիայի շեղվելու փորձերը հանգեցրեցին ճապոնաամերիկյան հարաբերությունների սրմանը: Դեռ ավելին, Ճապոնիայի «ինքնուրույն» գործելակերպը մերժավորարևելյան տարածաշրջանում Կարտեկի վարչակազմը՝ ի դեմս Մ. Մենաֆիդի, որակեց որպես դաշնակցային պարտի ուրացում: Վաշինգտոնը Ճապոնիային պահանջեց միանալ Իրանի դեմ կիրառվող տնտեսական պատժամիջոցներին և երաժարվել իրանական նավթի գնումից: Տեղի տալով Վաշինգտոնի կիրառած ճնշումներին՝ ճապոնական կառավարությունը 1980թ. ապրիլի 14-ին որոշում ընդունեց հետագայում նավթի ներկրումն Իրանից չավելացնելու, այ-

սիզն՝ 1979թ. մակարդակը պահպանելու և այդ երկրին նոր փոխառությունների տրամադրումից խուսափելու ուղղությամբ: Կապոնիայի դիրքորոշման փոփոխությանը չէր կարող անհատասպիան մնալ Իրանի կողմից, որը 1980թ. ապրիլի երկրորդ կեսին 2,5 դուրսով բարձրացրեց Կապոնիա արտահանվող նավթի գինը, ինչը 9 դուրսով բացել էր Սաուդյան Արաբիայից արտահանվող նավթի գնից: Կապոնիական տասներկու և եվրոպական երկու նավթարդյունահանող կազմակերպություններ հրաժարվեցին նոր սահմանված գնով իրանական նավթի գնումից¹⁴: Ապրիլի 21-ին Իրանն որոշեց ամբողջովին ընդհատել նավթի արտահանումը Կապոնիա¹⁵: Նման իրավիճակում խուսափարման թաղաքականության շարունակումն ամեներթ գնահատվեց ճապոնական կառավարության կողմից, ուստի 1981թ. մայիսի 18-ին Բրյուսելում՝ Եվրոպայի Տնտեսական Միության (ԵՏՄ) արտաքին գործերի նախարարների խորհրդակցության ժամանակ, Տոկիոն ևս միացավ հսկայիսրանական տնտեսական պատժամիջոցին: Ավելին, մայիսի 23-ին Տոկիոն որոշում ընդունեց հուլիսի 2-ից, առանց արտաքին առևտրի և արդյունաբերության նախարարության հաստիկ քույրավորության, արգելք դնել Իրան արտահանվող տարանցիկ բեռների¹⁶ վրա՝ այդպիսով վերջնականապես խզելով առևտրատնտեսական հարաբերությունները Թեհրանի հետ¹⁷:

Առաջին հայացքից շատ տարօրինակ է թվում, որ Կապոնիան այդպիսի հեշտությամբ հրաժարվեց իրանական նավթից, որն ապահովում էր իր նավթային կարիքների 17%-ը¹⁸, ինչն անշուշտ մեծ ցուցանիշ է: Խնդիրն այն է, որ Տոկիայի կառավարությունը դեռևս 1973/74թթ. նավթային առաջին ճգնաժամից հետո մշակել էր էներգետիկ թաղաքականություն¹⁹՝ հետևյալ ուղղությամբ՝ էներգետիկ աղբյուրների տարրորշում, նավթային պահուստարանների ստեղծում և նավթառքանան ալլըմերան-բային աղբյուրների ապահովում¹⁹: Կապոնիայի կառավարությունը 1966-1974թթ. ընթացքում ստեղծեց 45 ճապոնական նավթարդյունաբերող կազմակերպություններ, որոնք իրենց հետազոտական աշխատանքները ծավալեցին Ալբիկայում (Նիգերիա, Չադի, Մադագասկար), Հյուսիսային Ամերիկայում (Ալյասկա, Կանադա, Մեքսիկա²⁰), Հարավային Ամերիկայում (Պերու, Հոնդուրաս և Կոլումբիա), Հարավ-Արևելյան Ասիայում (Խաոկապես՝ Ինդոնեզիայում²¹), Չինաստանում²² և ԽՍՀՄ-ում²³: Հաշվի առնելով Իրանի տնտեսության կախվածության հանգամանքը նավթի աղ-

տահանումից, պաշտոնական Տոկիոն *կարճատև* պայմանագրեր կնքեց մի շարք նավթարդյունաբերող պետությունների՝ Վենեսուելայի, Ինդոնեզիայի, Զուվեյթի և Կատարի հետ: Պայմանագրի կնքվեց նաև Սաուդյան Արաբիայի հետ՝ վերջինիցս ներկրվող նավթի քանակն ավելացնելու նպատակով²⁴:

Փաստորեն, մերձավորարևելյան նավթից կախվածության բուլանման նպատակով *էներգետիկ աղբյուրների տարրորշում* թաղաքականությանն ուղղված քայլերը Տոկիոյին հնարավորություն ընձեռեցին խուսափել նավթային երկրորդ ճգնաժամի աղետալի վնասներից:

Տոկիոյի էներգետիկ թաղաքականության *երրորդ կարևորագույն աղբյուրներ* նավթային պահուստների ստեղծումն էր, որի վերաբերյալ 1975թ. ընդունված օրենքի համաձայն²⁵: հնարավոր տնտեսական ճգնաժամերից խուսափելու համար Կապոնիան տարեկան 10 օրվա նավթային պաշար պետք է կուտակեր²⁶: 1980թ. դրությամբ Կապոնիան արդեն ուներ 105 օրվա նավթային պաշար²⁷, որից յոթերորդ պաշարը պատկանում էր կառավարական նավթային կազմակերպություններին: Եվ հենց նավթային պաշարների պահեստավորման թաղաքականության շնորհիվ էր, որ իրանական նավթի ընդհատումը չազդեց Կապոնիայի տնտեսության վրա:

Էներգետիկ թաղաքականության *երրորդ աղբյուրներ* նավթից կախվածությունը թուլացնող վառելիքի այլընտրանքային միջոցների զարգացումն էր²⁸: Վերոնշյալ ուղղությամբ զարգացման ջատագովմ էր Կապոնիայի արտաքին առևտրի և արդյունաբերության փոխնախարար Նաոխիրո Ամայը, որի կարծիքով օգտագործվող նավթի ծավալները *քարաձուխով*²⁹ և *ատոմային էներգիայով* փոխարինելու դեպքում տարեկան 15 մլն տոննայով կկրճատվեր օգտագործվող նավթի քանակը³⁰:

Այսպիսով, Կապոնիան, հաշվի առելով 1973/74թթ. ճգնաժամի դառը փորձը, կարողացավ համապատասխան քայլեր ձեռնարկել՝ Իրանից ներկրվող նավթի ծավալների կրճատման կամ ընդհատման հետևանքով երկրի տնտեսությանը հարուցող մեծ վնասներից խուսափելու և խոշոր ցնցումներից զերծ պահելու ուղղությամբ:

YEVA HARUTYUNYAN

JAPANESE-IRANIAN RELATIONS DURING THE SECOND OIL CRISIS (1979-1981)

After the first "oil shock", Japan increased its involvement in the world politics. This was largely prompted by Tokyo's vigorous attempts to diversify its energy fuel trade partners and to gain a hold over the Middle and Near East, which have primary importance for Japan as importers of minerals.

But after the Islamic Revolution in Iran, relations between USA and Iran were deteriorated. These events sharply changed the situation in the Middle East. The USA imposed political, economical and military sanctions against Iran and claimed its allies to join them.

Under these circumstances, Japan stood between alternative: either Japan had to keep its relations with USA, or found ways to protect its economical interests in Iran as Japanese economy depended on oil export, especially, 17 % of which was exported from Iran.

That's why Japanese ruling circles didn't hesitate to express its own official position on American-Iranian relations trying to gain time and make use of this situation. Due to Japanese flexible policy, Tokyo joined Iranian sanctions only in 1981.

It should be mentioned that Iranian embargo didn't have great influence on Japanese economy due to Japanese energy program, which Tokyo adopted after the first "oil shock". This energy program consists of the following directions: safely oil support, making oil reserves and developing alternative sources.

Eventually, Japan, due to the efforts which have been based on previous experiences of 1973-1974 fuel and energy crisis, could do some steps for the avoidance of economical shock in its country.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Հարությունյան Ն., Գաղափարային քաղաքականությունը մերձավորարևելյան որպ երկրների նկատմամբ 1973թ. նավթային ճգնաժամի ընթացքում, Մերձավոր Արևելք, հոդվածների ժողովածու, Եր., 2008, էջ 87:

² О Токийском совещании «Семерки», ТАСС. БПИ N 139, 19.07.1979, стр. 13.

³ Հովհաննիսյան Ն.Հ., Իրան, Այաբոլլահ Խոմենիի դարաշրջանը, Եր., 2004, էջ 51:

⁴ ԱՄՆ Մերձավոր Արևելքը հայտարարեց իր "կենսական շահերի" տարածաշրջան և կայունության հաստատելու նպատակով ԿԱՏՈ-ի շրջանակներում շարժական հարվածային ուժեր տեղափոխել: Օդային հարվածի գլխավոր նպատակը լինելու էր 77 ռեակտիվ կործանիչ "F-14" տիպի ինքնաթիռների և "Ֆենիքս" (Fenix) տեսակի իրթիռների ոչնչացումը, որոնք Միացյալ Նահանգները վաճառել էին Իրանին դեռևս շահի գահակալության տարիներին: Ավելին, Սպիտակ տունը, ելնելով Միացյալ Նահանգների "անվտանգության նկատառումներից", Սաուդյան Արաբիայի, Օմանի, Հյուսիսային Նեմեի, Սոմալիի, Քենիայի, Իսրայելի ու Եգիպտոսի համար ռազմական օգնության ծրագրեր էր նախատեսում: Այս մասին տե՛ս Հարությունյան Ա.Ա., ԱՄՆ-ի վարած քաղաքականությունը Լիբանոնի երկրորդ քաղաքացիական պատերազմի և ճգնաժամի ընթացքում (1975-1991թթ.), Եր., 2008, էջ 96; Дэвид Бьюкен, США изучает варианты новой роли в Персидском заливе, ТАСС. БПИ N 136, 16.07.1979, стр. 40. Ավելին, Վաշինգտոնը հայտարարել էր, որ ամերիկյան նավատորմը հարկ եղած ժամանակ կշրջափակի Հոնոլուլուի նեղուցը, որի միջոցով Իրանի նավթն արտահանվում էր այլ երկրներ: Այս մասին տե՛ս Журнал «Тайм» о конфликте между США и Ираном, ТАСС. БПИ N 234, 3.12.1979, стр. 10.

⁵ Գաղափարային նավթային պահուսնաբարիկ 99%-ն ապահովվում է առաքման միջոցով, որի անխափան իրականացման համար վերջինս դիմեց «պաշարների դիվանագիտություն» քաղաքականությունը, որը երկարամյակետ նավթային պաշարների անխափան առաքման նպատակ էր հետապնդում: Այս մասին տե՛ս Ю. Д. Стрельцов. Азиатские аспекты государственной политики Японии в сфере энергоснабжения, Глобальные вызовы-японский ответ, М., 2008, стр. 204.

⁶ Рождественская Д. С., Внешнеполитические связи Исламской республики Иран с развитыми капиталистическими странами, Иран : История и современность, Сб. Статей, М., 1983, стр. 174.

⁷ Հատկանշական է այն փաստը, որ սկզբնական շրջանում ԱՄՆ-ի դաշնակիցների մեծ մասը չեզոք դիրք էին գրավեցնում և չէին ցանկանում միանալ պատժամիջոցներին: Դաշնակիցների մեծամասնակ մտեցման վերաբերյալ Ջ. Կարտերի օգնականներից մեկն ասել էր, որ նախագահը հիասթափված էր, բայց զարմացած չէ այն բանից, որ ԱՄՆ-ի դաշնակիցները չեն ցանկանում միանալ Իրանի դեմ իրականացվող պատժամիջոցներին: Դաշնակիցների մեծամասնակ դիրքորոշումը պայմանավորված էր նրանով, որ արաբական աշխարհի պահպանողական որոշ իշխանություններ, չնայած նրան, որ չէին բնորոշում Իրանի կողմից ԱՄՆ-ի նկատմամբ իրականացվող գործողությունները (հատկապես՝ ամերիկյան դեսպանատան աշխատակիցների պատանդ վերցնելը), սակայն լուծ էին այդ մասին՝ վախճնալով վատթարացնել իրենց հարաբերություններն Իրանի հետ, իսկ մյուս պետություններն էլ (մասնավորապես՝ Սօվիետոս, Սաուդյան Արաբիան, Քուվեյթը) մտավախություն ունեին, որ Միացյալ Նահանգների գործողությունները խրախուսելու դեպքում, վերջիններիս իրենց նավերը կուղարկեն Պարսից ծոց, ինչն ավելի կարի հակամտերիկյան տրամադրություններն իրենց երկրի ներսում և կմասսոսի իսլամական հեղափոխության տարածմանը: Այս մասին տես Cleveland William L. A History of The Modern Middle East. Boulder: Westview Press, 1994, p. 115; Журнал «Таймс» о конфликте между США и Ираном, ТАСС. БПИ N 234, 3.12.1979, стр. 9.

⁸ Մինչ այդ ԱՄՆ Իրանից զեմու էր 1 օրում 900 հազար բարել նավթ, որը կազմում էր ԱՄՆ առաքվող նավթի 9%-ը: Այս մասին տես Լովիաննիսյան Ն.Հ., նշվ. աշխ., էջ 49:

⁹ Դա ճապոնիայի պատմության ընթացքում առաջին դեպքն էր, երբ ճապոնական կազմակերպությունը միջնորդ էր հանդիսանում նավթ փանառելու հարցում: Այս մասին տես Богатыров А. Д., Японская дипломатия в борьбе за источники энергетического сырья (1970-1980гг.), М., 1988, стр. 124.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 125:

¹¹ Рождественская Д. С., նշվ. աշխ., էջ 182:

¹² Նախքան Իրանի Իսլամական հեղափոխությունը, վերոնշյալ նավթահամալիրն ամրակմում էին Բենդեր-Շապուրեյի:

¹³ Богатыров А. Д., նշվ. աշխ., էջ 126:

¹⁴ Ընդհանուր առմամբ այս կազմակերպություններն իրար հետ միասին 1 օրվա ընթացքում զեմու էին 750-800 հազար բարել նավթ: Այս մասին տես Рождественская Д.С., նշվ. աշխ., էջ 178:

¹⁵ Богатыров А. Д., նշվ. աշխ., էջ 127:

¹⁶ Վերոնշյալ որոշումը չէր տարածվում դեղորայքների և սնրերների վրա:

¹⁷ Богатыров А. Д., նշվ. աշխ., էջ 128:

¹⁸ Ульянов С. С., Энергетика Японии: экономические проблемы развития, М., 1981, стр. 110; Богатыров А. Д., նշվ. աշխ., էջ 122: Տարբեր տվյալներ գոյություն ունեն 1979թ. դրությամբ Իրանից Տոկիո առաքվող նավթի քանակի վերաբերյալ, որոնք տատանվում են 11-17%-ի սահմաններում:

¹⁹ Ульянов С.С., նշվ. աշխ., էջ 110:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 103:

²¹ Նախատեսվում էր Մեքսիկայից ճապոնիա ներկրել 20.000-30.000 բարել 1 օրում, որի դիմաց ճապոնիան պարտավորվել էր 1 մլրդ 285 մլն ԱՄՆ դոլարի վարկ տրամադրել Մեքսիկային: Այս մասին տես Кучко В., Энергетические проблемы Японии, ТАСС. БПИ N 129, 05.07.1979, стр. 31.

²² Ճապոնիան Ինդոնեզիայից 1978թ. ներկրել էր իր նավթային պահանջարկի 12%-ը, որի դիմաց տրամադրել էր վերջինիս 160 մլն ԱՄՆ դոլարի վարկ՝ ճապոնական կազմակերպությունների կողմից նավթի հետազոտական աշխատանքների իրականացման համար: Այս մասին տես Кучко В., Энергетические проблемы Японии, ТАСС. БПИ N 129, 05.07.1979, стр. 32.

²³ Տոկիոն դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեց Պեկինի հետ միայն այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ 1970-ականների սկզբին սկսեց մերձենալ Չինաստանի հետ: Տոկիոյի և Պեկինի պաշտոնական հարաբերությունների սկիզբ հանդիսացավ 1978թ.

- օգոստոսի 12-ին կնքած խաղաղության և բարեկամության պայմանագիրը: Այս մասին տես Азия Р. Ш.-А., Внешняя политика Японии в 70-х- начале 80-х годов, М., 1986, стр. 237.
- ²⁴ Кучко В., Энергетические проблемы Японии, ТАСС. БПИ N 129, 05.07.1979, стр. 31.
- ²⁵ Ըստ այդ պայմանագրի՝ Սառայան Արարիայից ճապոնիա պետք է առաքվեր մեկ օրում 600 հազար բարել նավթի փոխարեն 1 մլն 400 հազար բարել նավթ: Այս մասին տես Богатыров А.Д., նշվ. աշխ., էջ 129; Ульяхинчев С.С., նշվ. աշխ., էջ 114:
- ²⁶ 石油の びちくのかくは などに かんする ほうりつ.
27.12.1975. (Օրենք նավթային պահեստի արահովման վերաբերյալ, 27.12.1975): Այս մասին տես <http://www.law.e-gov.go.jp/cgi-bin/idxsearch.cgi>
- ²⁷ Այսօր Տոկիոն իր վերգետնյա և ստորգետնյա պահեստներում ունի մոտ 600 մլն բարել նավթ, որը համարժեք է 172 օր սպառմանը: Այս քաղաքականությունն ուղղված էր թուլացնելու կախվածությունը համաշխարհային նավթային շուկայի գնային տատանումներից: Այս մասին տես Носова И. А., Энергетическая дипломатия Японии, Ежегодник, Япония 2004-2005, М., 2005, стр. 88.
- ²⁸ Ըստ որոշ աղբյուրների՝ 1980թ. դրությամբ ճապոնիան ուներ 95 օրվա նավթային պաշար: Այս մասին տես Богатыров А. Д., նշվ. աշխ., էջ 129:
- ²⁹ Кучко В., Энергетические проблемы Японии, ТАСС. БПИ N 129, 05.07.1979, стр. 34.
- ³⁰ Քարածուխը ճապոնիա էր առաքվում մեծամասամբ ԱՄՆ-ից՝ համաձայն վերջինիս հետ 1969թ. կնքած պայմանագրի: Ըստ այդ պայմանագրի՝ ԱՄՆ պարտավորվում էր 13 տարվա ընթացքում Ավստրալիայից ճապոնիա ներմուծել 85 մլն. տոնն քարածուխ: Սկսած 1980թ.-ից՝ ճապոնիան քարածուխ էր առաքում նաև Չինաստանից՝ վերջինիս տրամադրելով 200 մլն ԱՄՆ դոլարի փոխառություն՝ Շանսի և Հեյբեյի քարածխի հանքավայրերում հետազոտական աշխատանքներ իրականացնելու նպատակով: Այս մասին տես Ульяхинчев С. С., նշվ. աշխ., էջ 116; Богатыров А. Д., նշվ. աշխ., էջ 172:

³¹ 1979թ. ճապոնական կառավարությունը 12 մլրդ դոլար էր հատկացրել ատոմային էներգիայի զարգացման նպատակով: Հատկանշական է այն փաստը, որ 1978/79թթ. դրությամբ երկրում արդեն գործում էին 19 ատոմաէլեկտրակայաններ (ԱԷԿ), որոնց ընդհանուր էզորությունը 12,6 մլն կԿտ էր: Տոկիոն պլանավորում էր մինչև 1985թ. ավելացնել ԱԷԿ-ների քանակը 5,4%-ով: Այս մասին տես Ульяхинчев С. С., նշվ. աշխ., էջ 111; Западная печать об энергетическом кризисе, ТАСС. БПИ N 160, 17.08.1979, стр. 16.

II

Փ Ա Ս Տ Ա Թ Ղ Թ Ե Ր

I

MEMORANDUM OF UNDERSTANDING

The Centre for Research in Rural and Industrial Development with its headquarters at Chandigarh (India), being a national autonomous research institution of India, and the Institute of Oriental Studies of the Armenian National Academy of Sciences with its headquarters in Yerevan (Republic of Armenia), being a national research institution of Armenia, desirous of strengthening mutual cooperation and enhancing their knowledge and expertise in each other's areas of work and specialization do hereby agree that.

The two institutions would cooperate in the establishment of the Centre for Caucasian Studies proposed to be set up within the campus of the Centre for Research in Rural and Industrial Development in Chandigarh.

The two institutions would regularly and periodically exchange information and published materials that shall be mailed directly to the receiving institution.

The two institutions would draw, whenever necessary, desirable and possible, upon each other's network of national and international contacts, in order to promote their mutual research work and interests.

The two institutions would, by mutual agreement, exchange lecturers, experts, academicians etc. for such durations as may be mutually agreed upon for taking part in conferences, delivering lectures, conducting research and undertaking any other activity mutually considered desirable and appropriate.

The sending institution shall bear the international travel costs of its personnel, while the receiving institution

shall provide reasonable board, lodging, local transport, secretarial support and any other assistance that might be mutually agreed upon.

This Memorandum of Understanding is valid for two years, after which it may be renewed by mutual agreement.

(Rashpal Malhotra)	(Nikolay Hovhannisyan)
Director	Director
Centre for Research in Rural & Industrial Development Sector,19-A, Madhya Marg Chandigarh 160019 (India)	Institute of Oriental Studies Armenian National Academy of Sciences 24 G Marshal Baghramian Avenue Yerevan 375019 (Armenia)

Dated: 16 May 2003, Yerevan

II
Memorandum of Understanding (MOU)
On Academic Cooperation
Between Institute of Oriental Studies of the National Academy
of the Republic of Armenia
And
China Institute of International Studies

In order to enhance friendly cooperation between the Republic of Armenia and the People's Republic of China, and to promote academic exchanges and collaboration among think tanks, the Institute of Oriental Studies of the National Academy of the Republic of Armenia and China Institute of International Studies (hereinafter referred to as the two Parties) have reached the following understanding on academic exchanges and cooperation:

- To exchange brochures, newsletters, and selected publication: of working papers and other research reports;
- To periodically hold bilateral dialogues, workshops and conferences on international and regional issues of mutual interest through exchange of delegations;
- To explore the possibility of organizing collaborative research studies of mutual interest to the two Parties through exchange of visits or scholars;
- To facilitate each other to establish and develop academic exchanges and cooperation with other academic institutions, and provide support to visiting delegations and individual scholars in arranging meetings with other scholars and policymakers for sharing experiences on policy issues of mutual interest;
- To enhance cooperation between the two institutions in other ways (not specified above) which meet the objectives of both counterpart institutions;

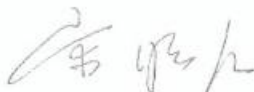
- Operational details and financial arrangements of the cooperation will be determined in writing through mutual discussions and agreement between both counterpart institutions in accordance with serving national interest.

This Memorandum comes into force on the date of signature and will be valid for three years. It can be terminated by either of the two counterpart institutions by giving three months notice in writing.

Done in duplicate in Beijing on December 5, 2003 in English and in Chinese, both texts being equally authentic.

Dr. Ruben Karapetyan
For Institute of Oriental Studies
Of National Academy of
The Republic of Armenia

Sond Mingjiang
For China Institute of
International Studies
The People's Republic of China

III

MEMORANDUM OF UNDERSTANDING (MOU) ON ACADEMIC COOPERATION

In order to promote academic cooperation and collaboration among think tanks, the two counterpart institutions, namely the Centre for Policy Research, New Delhi, Republic of India and the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia hereby agree:

- To periodically exchange information electronically and otherwise on the academic activities of each institution through brochures; newsletters; up-to-date list of publications; and annual reports.
- To exchange selected publications; working papers; and other research reports of both institutions of interest to each other.
- To explore the possibilities of and where-ever necessary to arrange through respective governments for holding periodic bilateral dialogues; workshops; and conferences on economic; political; security; social and cultural issues for strengthening bilateral relations between the Republic of Armenia and the Republic of India.
- To explore the possibilities of and to organize collaborative research studies of mutual interest to both institutions through visits and exchange of scholars for specified duration of time for working at the counterpart institution.
- To cooperate with other organizations interested in working with both institutions in areas of mutual interest (such as joint research projects; and organizing seminars and conferences).
- To facilitate and to the extent possible provide support to the distinguished visitors and researchers (including business leaders) from both countries for meeting other scholars and policymakers for sharing experiences on policy issues of mutual interest.

- To enhance cooperation between the two institutions in other ways (not specified above) which meet the objectives of both counterpart institutions.

This Moll comes into force with immediate effect and will be valid for three years. It can be renewed after three years. It can be terminated by either of the counterpart institutions by giving three months notice in writing.

The operational details and financial arrangements shall be determined in writing through mutual discussions and agreement between both counterpart institutions in accordance with serving national interests.

Prof. Charan O. Wadhwa
President & Chief Executive
Centre for Policy Research
New Delhi, INDIA

Date: October 31, 2003

Prof. Dr. Nikolay Hovhannessian
Director
Institute of Oriental Studies
Republic of Armenia

Date: October 31, 2003

IV

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՏԱԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԱԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍԵՆՏՐԱԼԻ
ԵՄԲԼԵՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿՈՒՆՍՏԱԿՆԵՐԻ
ՀՀ ՊԵՏԱԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՍ
ԱԼԼՔԵՏԻ (Փրոֆանսոս սթր.) 24,
Հին Ֆր. Հի.Ջ.
Տեղ. (374) 52-5049
E-mail: librarian@yis.am

REPUBLIC OF ARMENIA
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES
383 Marshal Baghatur Ave
Yerevan 370019 Armenia
Tel. 58 33 82
Fax (374) 52-8800
E-mail: librarian@yis.am

2471-138

1 December 2003

To Ambassador Extraordinary and
Plenipotentiary of Japan to Armenia
H. E. Mr. Issai NOMURA

Dear Ambassador,

Earlier this year you have been informed about the creation of special division dealing with Asian countries within the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Armenia.

In this regard I have the pleasure to inform you that in cooperation with the Yerevan Institute of Humanities we prepared the Application for joint-research grant project entitled "ARMENIA-JAPAN. POLICY, ECONOMY, CULTURE (1988-2003)". The main objective of the project is to study not only the Armenian-Japanese relations during the mentioned period of time, but also to present the historical background of the links between the two nations and to outline the future perspectives. The analysis of Japanese policy in the region of South Caucasus since the disintegration of the Soviet Union, the political and economic possibilities existing for increasing the Japanese presence in our region, the historical cultural bonds between Armenian and Japanese people, their rich and distinct cultural heritage will be presented in the proposed project.

Հ Ո Գ Վ Ա Մ Ն Ե Ր

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀԱՅ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԵՎԵԼԱՄՍԻԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆԸ5

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՆԳԿԱՄՏԱՆԸ ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆ Է ՈՉ ՄԻԱՅՆ
ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԹՎՈՎ ԱՅԼ ՆԱԵՎԻՐ ՅՈՒՐՈՐԻՆԱԿ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՎ..... 16

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԷԻ ՄԱՐԳԱՐԻՏԸ..... 22

ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎ ԵՎ ՀԱՐԱՎԱՐԵՎԵԼՅԱՆ
ԱՄԻԱՅՈՒՄ XVII-XIX րդ..... 30

ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
ԻՐԱԶՈՒՄ ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ..... 47

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՉԺՀ-ԻՐԱՆ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՇՈՒՐՋ..... 53

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՉԻՆ-ՍԱՄՈՒԳՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ..... 72

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՉԺՀ-Ի ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՐՄԻՑ ԾՈՑԻ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ..... 92

ԱՐՄԱՆ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ
ԱՀԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ՓՈՓՈԽՎՈՂ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՀՆԳԿԱՄ-
ՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԱՎԱՐԵԿՉԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 113

Dear Ambassador,

I am more than confident that the proposed research work evaluated at the end into the trilingual book (with maps, tables, etc.) in Armenian, Japanese and Russian being the first ever publication about our bilateral relations will bring our two nations closer to each other enhancing mutual more deeper understanding and friendship.

In this respect I have the honor to request Your Excellency's support in receiving appropriate assistance from the Japan Foundation and bringing into life the above-mentioned project.

Looking forward to working closely with You to make Armenian-Japanese relations stronger and deeper.

Yours Respectfully,

Prof. Nikolay Hovhannissyan

Director

ԵՎԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
 ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ԶԵՂԱԶԵԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
 ՄԵՐՉԱՎՈՐԱԹՎԵԼՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆԿԱՏԱՄԹ 1973թ.
 ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ.....129

ԵՎԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
 ՃԱՊՈՆԱԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԱՎԹԱՅԻՆ
 ԵՐԿՐՈՐԳ-ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ (1979-1981թթ).....137

II

Փ Ա Ս Ա Թ Վ Թ Ե Ր

1. Memorandum of Understanding (MOU) On Academic Cooperation
 Between Institute Of Oriental Studies Of The National Academy Of
 The Republic Of Armenia And Centre For Research In Rural
 And Industrial Development Of India In Chandigarh 149
2. Memorandum Of Understanding (MOU) On Academic
 Cooperation Between Institute Of Oriental Studies Of The
 National Academy Of The Republic Of Armenia And China Institute
 Of International Studies 151
3. Memorandum of Understanding (MOU) On Academic
 Cooperation Between Institute Of Oriental Studies Of The National
 Academy Of The Republic Of Armenia And Centre For Policy
 Research New Delhi Of India 153
4. Application For Joint Research Grants Project "Armenia-Japan.
 Policy, Economy, Culture" (1988-2003)..... 155

C O N T E N T S

I

ARTICLES

NIKOLAY HOVHANNISYAN
 THE EASTERN ASIAN DIRECTION OF ARMENIAN
 ORIENTAL STUDIES.....5

NIKOLAY HOVHANNISYAN
 INDIA- IS NOT ONLY A GREAT POWER DUE TO ITS
 QUANTITY OF POPULATION BUT ALSO ITS ORIGINAL
 CULTURE.....16

NIKOLAY HOVHANNISYAN
 A PEARL OF THE EAST.....22

ROUBEN KARAPETYAN
 ARMENIAN COMMUNITIES OF SOUTH AND
 SOUTH-EAST ASIA IN XVII-XIX CENTURIES30

ROUBEN KARAPETYAN
 JAPANESE MILITARY PRESENCE IN IRAQ.....47

AGHAVNI HARUTYUNYAN
 ON CHINA-IRAN NUCLEAR COOPERATION.....53

AGHAVNI HARUTYUNYAN
 ON THE SINO-SAUDI STRATEGICAL COOPERATION.....72

AGHAVNI HARUTYUNYAN
 ON COOPERATION BETWEEN CHINA AND THE
 COUNTRIES OF PERSIAN GULF COOPERATION
 COUNCIL (GCC).....92

ARMAN ISRAELYAN
 THE CHANGING NATURE OF TERRORISM AND INDIAN
 ANTI-TERRORIST POLICY..... 113

YEVA HARUTYUNYAN.
 JAPANESE POLICY TOWARD THE MIDDLE EASTERN
 COUNTRIES DURING 1973'S OIL CRISES..... 129

YEVA HARUTYUNYAN
 JAPANESE - IRANIAN RELATIONS DURING THE SECOND
 OIL CRISIS (1979-1981).....137

II
DOCUMENTS

1. Memorandum Of Understanding (MOU) On Academic Cooperation Between Institute Of Oriental Studies Of The National Academy Of The Republic Of Armenia And Centre For Research In Rural And Industrial Development Of India In Chandigarh..... 149
2. Memorandum Of Understanding (MOU) On Academic Cooperation Between Institute Of Oriental Studies Of The National Academy Of The Republic Of Armenia And China Institute Of International Studies151
3. Memorandum Of Understanding (MOU) On Academic Cooperation Between Institute Of Oriental Studies Of The National Academy Of The Republic Of Armenia And Centre For Policy Research New Delhi Of India153
4. Application For Joint Research Grante Project "Armenia-Japan. Policy, Economy, Culture" (1988-2003).....155

СО Д Е Р Ж А Н И Е

I
С Т А Т Ь И

- НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН
ВОСТОЧНО-АЗИАТСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В
АРМЯНСКОМ ВОСТОКОВЕДЕНИИ..... 5
- НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН
ИНДИЯ- ЭТО ВЕЛИКАЯ ДЕРЖАВА НЕ ТОЛЬКО ПО
КОЛИЧЕСТВУ НАСЕЛЕНИЯ,
НО И ПО САМОВЫТНОЙ КУЛЬТУРЕ..... 16
- НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН
ЖЕМЧУЖИНА ВОСТОКА..... 22
- РУБЕН КАРАПЕТЯН
АРМЯНСКИЕ ОБЩИНЫ В ЮЖНОЙ И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ
АЗИИ В XVII-XIX вв.....30

РУБЕН КАРАПЕТЯН

- ВОЕННОЕ ПРИСУТСТВИЕ ЯПОНИИ В ИРАКЕ.....47
- АГАВНИ АРУТЮНЯН
ЯДЕРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КНР С ИРАНОМ.....53
- АГАВНИ АРУТЮНЯН
СТРАТЕГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КНР С
САУДОВСКОЙ АРАВИЕЙ.....72
- АГАВНИ АРУТЮНЯН
ОТНОШЕНИЕ КНР СО СТРАНАМИ СОВЕТА
СОТРУДНИЧЕСТВА ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА.....92
- АРМАН ИСРАЕЛЯН
ИЗМЕНЯЮЩАЯСЯ СУЩНОСТЬ ТЕРРОРИЗМА И
АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ
ИНДИЯ.....113
- ЕВА АРУТЮНЯН
ПОЛИТИКА ЯПОНИИ ПО ОТНОШЕНИЮ
БЛИЖНЕВОСТОЧНЫХ СТРАН ВО ВРЕМЯ
НЕФТЯНОГО КРИЗИСА 1973 ГОДА.....129
- ЕВА АРУТЮНЯН
ЯПОНО-ИРАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВРЕМЯ ВТОРОГО
НЕФТЯНОГО КРИЗИСА (1979-1981гг.).....137

II
Д О К У М Е Н Т Ы

1. Memorandum of Understanding (MOU) On Academic Cooperation Between Institute of Oriental Studies of the National Academy of the Republic of Armenia And Centre For Research in Rural And Industrial Development of India in Chandigarh149
2. Memorandum of Understanding (MOU) On Academic Cooperation Between Institute of Oriental Studies of the National Academy of the Republic of Armenia and China Institute

	Of International Studies	151
3.	Memorandum of Understanding (MOU) On Academic Cooperation Between Institute Of Oriental Studies Of The National Academy Of The Republic Of Armenia And Centre For Policy Research New Delhi Of India	153
4.	Application For Joint Research Grant Project "Armenia-Japan. Policy, Economy, Culture" (1988-2003).....	155